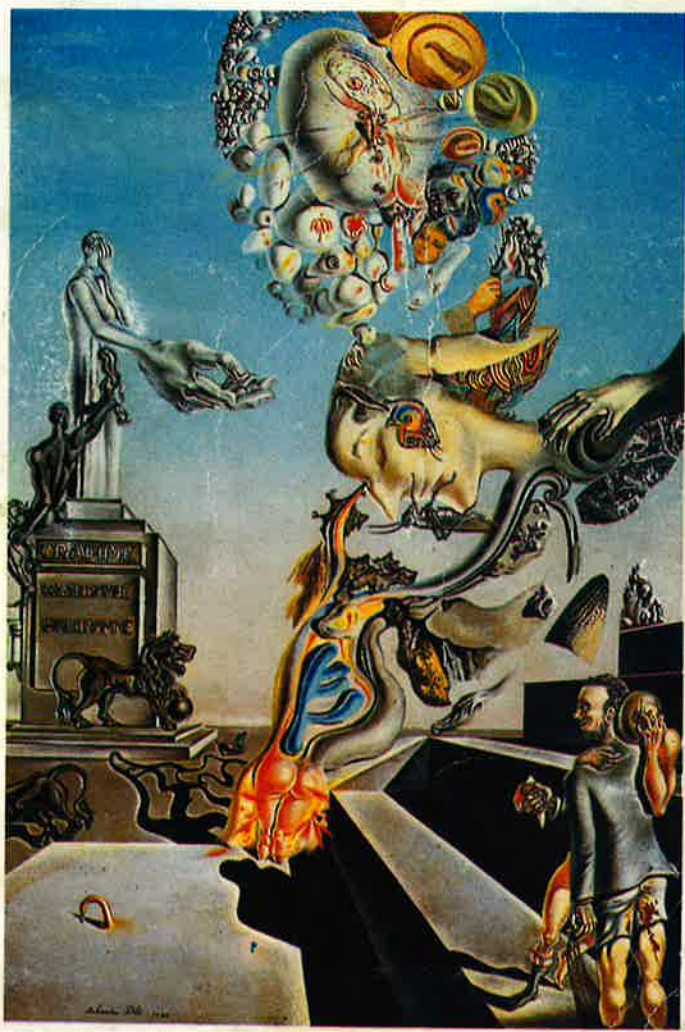

Джон Кенет
Гълбрайт
АНАТОМИЯ
НА ВЛАСТТА

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА „ХРИСТО БОТЕВ“

ПРЕДГОВОР

В продължение на около четиридесет години, един твърде дълъг период за простосмъртен като мен, бях отдаден на проблема за властта - на идеите за нея и на практиката ѝ. Постът на отговарящ за контрола върху цените, който заемах по време на Втората световна война и за който се смяташе, че осигурява пребиваването ми в центъра на властта, всъщност създаваше у другите впечатлението за по-голяма власт от онази, която действително притежавах. В други времена, заемайки различни постове, аз бях извън играта, в позиции, които бяха по-добри за наблюдение, отколкото за влияние. Ако се обърнем към онова, което съм писал, то първата ми книга бе с подзаглавие „*Концепция за уравновесяващата власт*“. В нея защитавах идеята, че противопоставящото се упражняване на власт е основният разтворител на икономическата власт, основна защита срещу упражняването ѝ в икономическите дела. Върнах се към проблема за властта като централна тема в „*Новата индустриална държава*“, която не само аз оценявам като свое основно усилие в икономическата аргументация. Моето президентско обръщение към Американската икономическа асоциация през седемдесетте години бе на тема „*Властта и ефективният икономист*“; в него твърдах, че икономиката, откъсната от съображенията за упражняване на власт, е без значение и, разбира се, без практическа приложимост.

Тази книга представя онова, до което стигнах чрез опит, четене, писателско усилие и трудностите на разбирането, споделени колегиално. Не претендирам, че съм обхванал темата в нейната цялост, излагам само онова, което съм успял да науча за властта.

Многогодишният ми опит ме убеди, че съществуват общи фактори, стоящи зад обичайните позовавания на икономическата, политическата, военната и религиозната власт, включващи властта, приписвана на печата, телевизията и общественото мнение. Тези всекидневни позовавания обикновено повече прикриват лежащите под повърхността постоянни величини, тъй

като не насочват вниманието ни към тях. Постарах се да направя изцяло видими тези константи - да идентифицирам източниците на властта в индивидуалността, собствеността и организацията и да визирам инструментите, чрез които тя се упражнява и налага. Надявам се вследствие на тези усилия моите читатели да получат по-изчерпателна представа за онова, което обхваща и предполага тази дума в конкретната икономическа, политическа и друга от обсъжданите области.

Писал съм, но съм и чел за властта и прочетеното е част от онези запаси от знания, върху които изградих настоящата книга. Струва ми се очевидна и логична моята задълженост към автори като Макс Вебер, Бертран Ръсел и Адолф Берл-младши, многостранно надарения съветник на Рузвелт, дипломат, юрист и автор на трудове със социално-икономическа и политическа тематика. Тъкмо Берл повече от всеки друг подклаждаше интереса ми към тези проблеми. Много съм задължен и на „Властицият елит“ на Райт Милз, книга, станала вече класическа, на „Политика и пазари“ на Чарлз Линдблъм, на разнородните икономически изследвания на приятеля ми Уолъс Петерсън и на такива интересни и сравнително нови книги като „Пълномощието“ на Ричард Сенет и „Властта“ на Денис Ронг. Разбира се, мнозина просто не успявам да спомена. Не правя изключение от онези автори, които невинаги са сигурни в далечните източници на акумулираните от тях идеи, но съм малко по-сигурен в източниците на идеите, които отхвърлям. Предполагам например, че съм бил повлиян от Макиавели, но си остава съмнението, че както подхвърля Макс Лърнър, той най-често бива цитиран от хора, които не са го чели.

Като описвам своя интерес към проблема за властта, ни най-малко не бих искал да създам впечатлението, че съм изчел всичко, което е писано за нея. Един живот не би могъл да бъде толкова дълъг, че да стигне за това. Съществуват книги, които просто не могат да бъдат прочетени. Сигурен съм, че не са малко и онези, които съм пропуснал. Човек трябва да бъде много предпазлив в претенциите си, когато става дума за литературата, посветена на проблема за властта.

Сред пишешите за властта, включително и сред онези малцина, които втъкват в написаното голямо знание и интелигентност, съществува тенденция към прекалена усложненост и субективност. Изкушението е разбираемо, защото сложността и субективността са защита срещу критиците, на които може да се възрази, че не са схванали същността на въпроса. Те са

по-удобни като алтернатива на тежката работа и нервите, из-
разходвани за трудно постигано разясняване. Но те са и маска
за истината - заместител на ясна и остра представа за същно-
стта на нещата. Тъкмо такава представа се опитах да създам
- стараех се пред погледа на читателя да стоят постоянно из-
точниците и инструментите на властта. Не се колебах, когато
трябваше да повтора някои неща, стига това да засилваше
аргументацията и да служеше като илюстрация. Жалко, ако
подобно повторение се схване като небрежност или нещо от
този род. Исках да съм сигурен, че когато бъде отстранена
повърхностната тъкан, анатомията на властта ще бъде пред
погледа ни.

ОБЗОР

„Обектът на изследване не е...
отдалечен, философски или езотери-
чен.“

Адолф Берл-младши, „Властта“

1

Открай време думата *власт*¹ е сред малкото слова, които са често използвани, на пръв поглед без особена необходимост да се осмислят. Свързана с господството и славата, властта е повод за върховната библейска възхвала на Бога и до ден днешен милиони хора всекидневно я отправят с молитвите си. Бертран Ръсел стигна до идеята, че властта наред със славата си остават висшият стремеж на човечеството и най-голямото му възнаграждение².

Малко са онези, които, при разговор не споменават властта. За президенти и премиер-министри се говори, че я прищежават или не в необходимите размери. За други политици се смята, че увеличават властта си или я губят. За корпорации или профсъюзи се споделя, че са могъщи, а за могъществото на мултинационалните корпорации, че дори е опасно. Издателите на вестници, ръководителите на радио-телевизионни мрежи и по-изявените, нестеснени от предразсъдъци, интелигентни и известни редактори, водещи на рубрики и коментатори в средствата за масова информация са силните на деня. Преподобният Били Сенди бе запомнен като човек с мощно влияние, а днес така се отзовават за преподобния Били Греъм. Същото би могло да се каже за преподобния Джери Фалуъл; нещо повече,

¹ Английската дума „power“ е полисемантична и в изложението на Гъл-брайт намират място почти всичките ѝ подзначения: 1. способност, възможност, сила; 2. мощ, пълномощие; 3. власт, могъщество; 4. сила, държава; властник. - *Бел.прев.*

² „Сред безграничните човешки възжеления върховни са стремежите към власт и слава.“

неговата мнима власт на морален водач бе такава, че за мнозина моралът, проповядван от него, си спечели лоша слава.

Бихме могли да продължим с примерите. Съединените щати са обширна, с други думи, значителна страна; същото може да се каже и за Съветския съюз. Но не друго, а тяхното могъщество предизвиква всеобщо зачитане: те са великите сили, свръхсилите. Великобритания, която някога също бе велика сила, днес вече не е могъща. На всички е известно, че напоследък Съединените щати донякъде отстъпиха по своето индустриално могъщество на Германия и Япония. В нито един от тези случаи на използване на понятието власт (могъщество), както и в безброй други не се смята за необходимо да се търси обяснение. Независимо от многообразието на значенията, вложени в този термин, обикновено се предполага, че читателят знае за какво става дума.

Без съмнение повечето от читателите наистина знаят - но само донякъде. Дори Макс Вебер, немският социолог и политолог (1864 - 1920), дълбоко увлечен от сложността на темата, се задоволява с едно разбиране, близко до всекидневното: властта е „възможност за налагане на нечия воля върху поведението на други индивиди“³.

Това почти сигурно е общото схващане: някой или някаква група налага своята воля, цел или цели на други, включително и на онези, които не са съгласни или са враждебно настроени. Следователно колкото по-голяма е способността да се наложи подобна воля и да се постигне съответната цел, толкова по-голяма е властта. Тъкмо защото понятието власт има такова, съответстващо на здравия разум значение, то се използва толкова често и с толкова малка на пръв поглед потребност от тълкуване.

С това обаче се изчерпва простото в разбирането на властта. Почти във всички случаи на използване на понятието остава незасегнат крайно интересният въпрос за това, как се налага волята, как се постига принудителното подчиняване на другите. Дали страхът от физическа разправа или обещанието за парично възнаграждение, дали пък силата на убеждението или друга някаква по-скрита сила карат човека, хората да изоставят собствените си предпочитания и да приемат предпочитанията на другите? Във всяко по-значимо използване на понятието власт това трябва да бъде ясно. Трябва да се знаят и

³ На друго място Вебер казва за властта, че тя е способността на една или повече личности „да осъществяват волята си във взаимодействие с волята на другите участници“.

източниците на властта - какво различава властниците от онези, които са обект на чужда власт? По силата на каква привилегия някои имат правото, независимо дали в големите или в малките неща, да властват? И какво кара други да се подчиняват? Това са и въпросите, на които настоящата книга се стреми да намери отговор: как се налага властта, кое дава право на достъп до методите на подчиняване?

2

Инструментите за упражняване на власт и източниците на правото тя да бъде упражнявана са свързани по сложен начин. В определени случаи използването на властта зависи от нейната прикритост - от неосъзнатото покорство на подчиняващите се. А и в съвременните индустриални общества бързо се променят както инструментите за подчиняване, така и източниците на възможността едни хора да се подчиняват на волята на други. Извлечено от опита на миналото, много от онова, което се знаеше за практиката на властта, днес е остаряло или постепенно остарява.

Въпреки всичко, както отбелязва Адолф Берл, въпросът за властта не е отвлечен или езотеричен. Никой не би трябвало да пристъпва към него с чувството, че това е тайна, в която могат да проникнат само посветените. Съществува форма на хуманитарни занимания, която не се стреми да разшири знанието, а да изключи незнаещите. Не би трябвало да ѝ се поддаваме, особено когато става дума за въпрос с такова голямо практическо значение като този. Всички изводи за властта могат да се проверят в съпоставки с общоприетите наблюдения и некомплицирания здрав разум. Но така или иначе, захванем ли се да правим тези изводи, ще ни е от полза да имаме предвид основните аргументи на властта, да ги направим с ясно съзнание за същностния характер или анатомията на властта.

3

Към властта е приложим до голяма степен и принципът на триединството в светския му вариант. Съществуват три инструмента за упражняване и налагане на власт. Три са и отличителните черти или задължителните атрибути, които предоставят право на нейното използване.

За досегашния повърхностен анализ на властта бе характерна липсата на общоприети термини за трите прагматично видими инструмента за упражняване на власт. Тези термини трябва да бъдат уточнени, затова занапред ще говоря за *принуждаваща, компенсаторна и условна власт*.

Принуждаващата власт печели подчинение със способността си да налага друг, противоположен на предпочитанията на индивида или групата избор, отклонението от който е достатъчно неприятно и болезнено, така че собствените предпочитания се изоставят. Англиският термин „condign“⁴ носи отгънък на насилие и съответната изразна натовареност⁴.

Несъмненото предпочитание на роба от галерата е било да се отклони от тежкия труд, но очакващият го дисконфорт от удара с камшик при всяка симулация с греблата е бил достатъчно неприятен, за да осигури очакваното, макар и също болезнено усилие. На едно друго, по-малко страховито ниво индивидът например се въздържа от открито изявяване на своето мнение и възприема чуждия възглед, защото в противен случай очакваният укор е прекалено рязък.

Принуждаващата власт печели подчинение чрез налагане на или заплашване със съответните неблагоприятни последици. Компенсаторната власт, напротив, печели подчинение чрез прилагането на положително възнаграждение - чрез предоставянето на нещо ценно на подчинявания се индивид. В един поранен етап на икономическото развитие, както и до ден днешен в елементарните аграрни икономики компенсацията придобиваше и придобива разнообразни форми - включително и на плащания в натура, на правото да се обработва парче земя или да се участва в поделянето на продуктите от имението. И както персоналното или публичното порицание е форма на принуждаваща власт, така и възнаграждението е форма на компенсаторна власт. Все пак при съвременните икономически условия най-значим израз на компенсаторна власт, разбира се, е паричното възнаграждение - изплащането на пари за оказани услуги, или, с други думи, за подчиняването на икономическите или личните цели на други хора. В случай, когато става дума за

³ Буквалният превод на термина е: тежко и заслужено (за наказване); в нашия случай е: принуждаваща власт (condign power). - *Бел. прев.*

⁴ Позволих си известна волност в избора и използването на термина. Според точното речниково използване condign има прилагателна връзка с наказание... Аз обаче не бях педантичен в използването ѝ, подкрепян от мисълта на Луис Карол, че човек може да има дума с такова значение, каквото той ѝ избере.

парично заплащане, което има по-точна смислова натовареност, ще използваме този термин.

Обща черта както на принуждаващата, така и на компенсаторната власт е, че подчиняващият се индивид осъзнава своето подчинение - в единия случай принудително, а в другия - срещу възнаграждение. В сравнение с тях условната власт се упражнява чрез промяна на мисленето. Убеждението, образоваността или социалното обвързване с онова, което изглежда естествено, уместно или правилно, кара индивида да се подчинява на чуждата воля. Подчиняването отразява предпочитаната посока на поведение, а фактът на подчиняване не се осъзнава. Както ще видим, условната власт е характерна в по-голяма степен от принуждаващата и компенсаторната за функционирането на съвременната икономика както в капиталистическите, така и в социалистическите системи.

4

Зад тези три инструмента за упражняване на власт откриваме трите източника на властта - атрибутите или установените структури, които разграничават онези, които упражняват властта, от другите, които ѝ се подчиняват. Тези три източника са *личността (индивидуалността)*, *собствеността* (която естествено включва текущия доход) и *организацията*.

Индивидуалността или качествата на водача са качества на ума, изказа, моралната убеденост, физиката и на другите личностни черти, които правят достъпни един или повече от инструментите за упражняване на власт. В примитивните общества този достъп се е осигурявал посредством физическата сила и е водил до принуждаваща власт. Този източник на власт, в някои домакинства и младежки общности все още принадлежи на по-едрия и мускулест мъж. И все пак днес индивидуалността се асоциира предимно с условната власт - със способността да убеждаваш или да внушаваш доверие.

Собствеността или богатството осигуряват влиятелно положение, сигурен успех, а това може да предразположи другите към условно подчинение. Но собствеността съвсем очевидно се асоциира предимно с компенсаторната власт. Собствеността - доходът - осигурява необходимите средства за купуване на подчинение.

Организацията, най-същественият източник на власт в съвременните общества, е преди всичко свързана с условната власт. Приема се за доказано, че осъществяването на желаното или необходимото властно въздействие е невъзможно без организацията. Следователно от самата организация произтичат задължителното в случая убеждение и свързаната с него подчиненост на целите на организацията. Но организацията, както е случаят с държавата, има също така достъп до принуждаващата власт - до разнообразни форми на насилие. Организираните групи пък имат по-съществен или по-незначителен достъп до компенсаторната власт чрез собствеността, която владеят.

Към всичко това бихме могли да прибавим един допълнителен и завършващ шрих. Действителност са както първичната, но не изключителна връзка между всеки от трите инструмента за упражняване на власт и единият от източниците ѝ, така и множеството комбинации между източниците и инструментите за власт. Индивидуалността, собствеността и организацията са съчетани чрез множество връзки. Оттук и променливите комбинации от инструменти за упражняване на власт. Задачата на книгата е да разграничи или да разкрие във всеки отделен случай на властно взаимоотношение, източниците и инструментите на власт, да прецени тяхната относително самостоятелна значимост и да разгледа промените на тази значимост, проявяваща се с течение на времето.

В периода на ранното християнство властта се появява заедно със завладяващата индивидуалност на Спасителя. Почти веднага се пръква и организацията - апостолите, а с течение на времето църквата се превръща в една от най-влиятелните и трайни организации в света. Сред източниците на нейната власт не на последно място бяха собствеността и получаваните от нея доходи.

От съчетанието на индивидуалността (тази на Светия дух и на дългата поредица от религиозни лидери), собствеността и особено на единствената по рода си организация се пораждат поддържаната при известни условия вяра, убедеността, облагите или компенсациите, както и заплахата от тежко наказание на този или на „онзи“ свят. Всичко това заедно ляга в основите на религиозната власт.

Такъв е комплексът от фактори, включени в термина власт и до голяма степен покривани от него. Политическата, икономическата, корпоративната, военната власт и други подо-

бни стандартни съчетания по сходен начин дълбоко прикриват една неизменно разнообразна взаимовръзка. Когато се отваря дума за тях, не се търси вътрешната им специфика⁵. А в тази книга моя грижа е всичко онова, което толкова често се прикрива.

Тук преди всичко ще се запознаем с инструментите, чрез които се упражнява властта, а след това и с източниците ѝ. Впоследствие ще се спрем и на начина на нейното развитие с течение на времето, както и на днешната ѝ действителност. Но преди това е необходимо да се кажат няколко думи за намеренията, с които се преследва властта, а и за нагласата, с която човек подхожда към проблема на този феномен.

5

Както много други неща, засягащи властта, така и намеренията, с които тя се преследва, се усещат от мнозина, но рядко се формулират ясно. Индивиди и групи се стремят към власт, за да защитят своите интереси и не на последно място - паричните си интереси. Властта им е необходима и за да наложат на други своите лични, религиозни и обществени ценности. А освен това - с цел да спечелят подкрепа за икономическите или други социални проекти за общото благо. Бизнесменът купува подчинението на работниците в услуга на икономическите си цели - печалба на средства. Религиозният водач убеждава паството или радио-телевизионната си публика, защото се надява, че убежденията му ще станат и техни. Политикът търси подкрепата или, с други думи, подчинението на избирателите си, за да остане на власт. Предпочитайки чистия пред мръсния въздух, природозащитникът търси начин да накара онези, които правят автомобили или собствени фабрики, да зачитат неговите предпочитания. А те на свой ред преследват подчинение на собственото си желание за по-ниски доходи и по-малко правни ограничения. Консерваторите търсят подчинение на възгледите си за икономически и социален ред и на съответните социални

⁵ Това се потвърждава и от други автори: „Едва ли има друга тема с толкова голямо значение сред всички социални науки, която в същото време да е толкова сериозно пренебрегвана, както е ролята на властта в икономическия живот.“ *Ulmer, Melville J. Economic Power and Vested Interests in Power in Economics*, ed by K.W. Rothschild (Harmonds worth, Eng.: Penguin Books. 1971), p. 245.

дейности; либералите или социалистите търсят подобна подкрепа за собствените си разбирания. При всички случаи, както ще имаме достатъчно възможност да отбележим в следващите глави, организацията - обединението на хора с аналогични интереси, ценности или разбирания - е съществена за спечелването на необходимото подчинение, за постигането на власт.

В делничните разговори често се коментират причините, поради които се преследва властта. Ако гонитбата на власт е подчинена на тесните интереси на дадени индивид или група, отсъжда се, че властта се преследва с егоистични цели; ако стремящите се към власт отразяват интересите на по-голям брой хора, те биват провъзгласявани за вдъхновени лидери или държавници.

Преценява се също така, че намеренията, с които се преследва власт, често биват многословно и умишлено скривани от изкусни лъжеизявления. Политикът, който се домогва до властта в името на паричните интереси на богатите си привърженици, е особено красноречив, описвайки себе си като обществен благодетел и дори като усърден и верен защитник на бедните. Достатъчно образованият бизнесмен вече не наема работници, за да увеличи печалбата си, неговото по-дълбоко намерение е да осигури работни места, да спомогне развитието на общественото благосъстояние, да осигури успеха на системата за свободно предприемачество. Най-ревностният евангелист е публично угрижен за спасението на грешниците, връщайки съгрешилите към праведния път; това, че не изпуска от погледа си дискаса за църковни сборове, е остаряла подробност. Един, пуснал дълбоки корени и извънредно ценен цинизъм е уместният и чест отговор на всички декларации за целите на властта, намиращ израз във вездесъщия въпрос: „А той какво всъщност преследва?“

Степента, в която цел на властта е самото властване, е много по-пренебрегвана⁶.

Във всички общества, от най-примитивното до привидно най-цивилизованото, властването е предмет на дълбока наслада. Претенциозни ритуали, символизиращи почитание - възторжени тълпи, аплодирани речи, високопоставеност при вечери и

⁶ „Здравият индивид, сдобил се с власт, ѝ се радва.“ Д-р Харвей Рич (психоаналитик) излага нещата още по-ярко: „Лидерът на която и да е група... чувства лидерството си почти като свое физическо израстване... Властта е като планински връх. Въздухът, който се диша там, е различен, разкриващите се оттам хоризонти са различни от онези в долината на покривството.“

банкети, лично място в автомобилната колона, достъп до специален самолет, военни салюти, - означават притежаването на власт. Тези ритуали са възвеличаващи, удостояващи; такива са и обръщенията, и застъпничествата на онези, които се стремят да влияят на имащите власт; и, разбира се, такива са самите действия на властващите - инструкциите към подчинение, военните команди, съобщаването на съдебните решения, заявленията от рода на „Така ще постъпим!“, изречени от председателстващия в края на събранието. Ситуацията на властване, както и самото упражняване на власт изпълват властващия със самочувствие за собствената му възбуждаща значимост. За нито един друг аспект от човешкото съществуване суетата не е толкова голямо изпитание; по думите на Уилям Хазлит: „Любовта към властта е любов към самите нас.“ Следователно властта се преследва не само за прокарване на личните интереси, за реализиране на индивидуалните ценности и социалните схващания, но и заради самата нея, заради емоционалните и материалните изгоди, присъщи за притежаването и упражняването ѝ.

Но, оказва се, от елементарно благоприличие би било скандално да се признае открито, че властта се преследва заради самата нея. Приема се, че индивидът може да търси власт, за да наложи своите морални ценности на други, да подкрепи дадено виждане за обществените добродетели, да печели пари. Допустимо е да се маскира едно намерение с друго - самооблагодетелстването може да бъде скрито зад привидно служене на обществото, нечистите политически подбуди - зад страстното и гръмогласно обявяване на своята посветеност на общественото благо. Но не е допустимо да се стремиш към власт просто заради самото голямо удоволствие, източник на което е тя⁷.

И въпреки че преследването на власт заради самата власт противоречи на неписаното благоприличие, действителността както винаги е част от общественото съзнание. Политиците често биват описвани като „жадни за власт“, при което очевидно се има предвид, че те търсят власт за удовлетворяване на някакво свое желание. Едни корпорации вземат връх над други не за да гоият печалби, а за да се сдобият с властта, която

⁷ Джон Кенеди, човек, на когото е свойствена определена прямота в публичните изявления, веднъж почти си призна: „Издигам кандидатурата си за президент, защото президентството е действие.“ В неговите уста „действие“ звучеше почти като „власт“.

предполага управление на едно още по-голямо предприятие. Това също се признава. Американските политици - сенатори, конгресмени, служители в кабинета на президента и президентите - редовно жертват богатство, свободно време и още много неща заради високите изисквания на държавната служба. Повече от очевидно е, че неспецифичното упражняване на власт, както и достъпът до нейните ритуали са част от причината за тези жертви. Може би само за онези, които са удостоени с всичко това, удоволствията от властта заради самата нея си остават широко скривани.

6

За властта рядко се говори безпристрастно; малко са темите, които могат да предизвикат подобна положителна, но най-често отрицателна реакция. Даден политик например в очите на едни бива влиятелен и деен, а за други е опасно безскрупулен. Бюрократичната власт се осъжда от всички, но държавният служител, обслужващ успешно гражданството, е с добро име. Свързконцентрацията на корпоративната власт е опасна, но не по-малко опасно е и зле управляваното предприятие. Синдикатите, упражнявайки своята власт, по необходимост защитават правата на членовете си, но погледнато от друг ъгъл, те са в дълбок конфликт със свободата на същите тези членове и с условията на живот на по-широки обществени кръгове.

Очевидно в случая много зависи от гледната точка - от различните реакции, възникващи в зависимост от това, чие покорство се преследва и чии интереси се засягат. Политикът, който успява да прокара една одобрявана от определени кръгове данъчна реформа, е мъдър властник; за онези, които трябва да плащат обаче, той е деспотичен и дори безскрупулен. Възторгът от властта, извоювала построяването на ново летище, не се споделя от онези, чиито имоти граничат с пистата за излитане.

Но реакцията по отношение на властта е в значителна степен и наследство от миналото. Съвсем доскоро чернокожите работници в САЩ и крепостните в имперска Русия бяха подчинени на надзирателя, собственика, земевладелеца не без помощта на камшика. Това бе една особено болезнена и жестока разновидност на принуждаващата власт. Светът притежава и хилядолетен опит с наказателната принуда на военната органи-

зация - опит, с който човечеството все още не е приключило. Тези и други подробности от историята на властта са ѝ спечелили нейната смразяваща кръвта слава.

Освен това, както ще видим по-късно, голяма част от успешно упражняваната власт зависи от манипулирането с общественото съзнание, при което е налице опит за прикриването ѝ. На младите се внушава, че в една демокрация цялата власт принадлежи на народа; че в системата на свободната инициатива всички пълномощия принадлежат на суверенния потребител, управляващ чрез анонимния механизъм на пазара. По този начин се скрива социалното могъщество на организациите - на Пентагона, на оръжейните фирми, на други корпорации и лобита. По сходен начин митът за пазара и потребителската независимост прикрива властта на корпорациите, възможностите им да определят или да въздействат върху себестойностите и цените на стоките, да принуждават политиците чрез подкуп да постъпват незаконно, да ги подчиняват, да манипулират с реакциите на потребителите. В крайна сметка обаче всичко се разкрива и става ясно, че организациите наистина влияят на правителството, подчиняват го, а чрез него и народа на своите интереси и воля. Става ясно, че корпорациите не са подчинени на пазара, а тъкмо обратно, пазарът, който би трябвало да им налага ограничения, се е превърнал до известна степен в техен инструмент, чрез който се уреждат цени и доходи. Всичко това, разбира се, е в конфликт с установените в обществото нагласи и предизвиква негодувание. И става така, че властта, скривана доскоро благодарение на обработката на общественото съзнание и разобличена впоследствие, изглежда незаконна.

Въпреки всичко властта сама по себе си е съвсем неподходящ обект на възмущение. Упражняването на власт, подчиняването на едни на волята на други е неизбежно в съвременните общества, нищо, каквото и да е то, не може да бъде осъществено без нея. Властта е проблем, към който трябва да се подхожда със скептичен, хладен ум, но не и с ум, за който злото се е превърнало в идея-фикс. Властта може да бъде социално зловредна, но тя е и социална необходимост⁸. Преценки на властта трябва да се правят, но нито една обобщена преценка не е в състояние да ни бъде полезна в случая.

---

⁸ Властта има две лица... Тя е социална необходимост... Но тя е и социална заплаха... *De Fauvel. On Power*, p. 283.

ПРИНУЖДАВАЩАТА И КОМПЕНСАТОРНАТА ВЛАСТ

1

Най-характерна черта на принуждаващата и компенсаторната власт е тяхната очевидна обективност. Онези, които приемат чуждата воля, го правят съзнателно; постъпката им е плод на обмислена преценка, че това е най-подходящият начин на действие. Този начин на действие е генетично свързан с получаваната впоследствие една или друга компенсация за подчинението. Упражняващите власт също съвсем целенасочено осъзнават онова, което вършат.

Различието между принуждаващата и компенсаторната власт е различие между негативното и позитивното стимулиране. Принуждаващата власт заплашва индивида с нещо, което е физически или емоционално достатъчно болезнено и което може да бъде избегнато, ако индивидът се откаже от собствената си воля и от предпочитанията си. Компенсаторната власт предлага на индивида достатъчно изгодно и приятно възнаграждение, стремейки се към него, той се отказва от осъществяването на собствените си предпочитания. Казано на един не толкова абстрактен език, принуждаващата власт печели подчинение чрез обещанието или реалността на едно наказание, а компенсаторната - чрез обещанието или реалността на една облага.

Принуждаващата власт открай време е свързана с физическо насилие - с принудителното лишаване от свобода, при различни унизителни условия, с причиняването на болка, с осакатяването и с други рафинирани жестокости, дори с причиняването на смърт. Това е реалност и във всички общества се признава неприятният характер на прекомерното принуждаващо наказание и лекотата, с която то може да се превърне в жестокост. Навсякъде съществуват закони, контролиращи или претендиращи да контролират използването на наказания. Известно е, че нищо не компрометира една страна или система

така, както безразборното прибегване до наказания. Но използваният тук термин принуждаваща власт е с по-широко значение: той обхваща властта, упражнявана чрез каквато и да било форма на противопоставящо се действие и заплаха с него, включително чрез глобите и други имуществени санкции, чрез публичното разобличаване.

2

Принуждаващото и компенсаторното упражняване на власт са съответно диференцирани в зависимост от спешността на търсеното подчинение или от значимостта му. Така например в повечето общества се смята, че предотвратяването на едно убийство, изнасилване или друго физическо покушение е възможно чрез сигурно подчиняване на евентуалния убиец или насилник на волята на обществото по тези въпроси. Подобни действия съответно подлежат на по-строга санкция от джебчийството, магазинните кражби, нарушаването на правилата за улично движение и случайните нарушения на обществения ред. По същия начин се очаква, че когато става дума за компенсаторната власт, добрият работник и онзи, който полага по-продължително усилие, ще получат по-голямо парично възнаграждение от по-ненадеждния изпълнител. „Плащам му добре и очаквам от него да се отдаде максимално на работата си“¹, което означава пълно подчинение на волята на говорещия. Очаква се онези, които участват в едно интелектуално, а не физическо усилие, които носят отговорностите на мениджмънта, да изискват по-високо заплащане за подчиняването си на целите на организацията от другите, чийто труд е физически или ръчен независимо от таланта и прилежанието им.

Подходящото дозиране на принуждаващото наказание и компенсаторното възнаграждение е сред най-дискутираните про-

¹ Това е така, защото съществуват дълбоки различия в естеството и степента на подчинение. От лицата, упражняващи различни разновидности на физическия труд, се очаква прилежно отработване на определен брой часове, след което те могат да се чувстват изцяло дезангажирани - като поведение, мисловно и словесно. Много по-пълно подчинение на целите на организацията се очаква от висшия административен служител, който с мисли, поведение и премерена словесност трябва изцяло и непрекъснато да бъде ангажиран с целите и интересите на организацията. За това му се плаща и завишено възнаграждение, което отчасти компенсира и полученото високо образование, необходимо за посрещане на отговорностите на престижното служебно положение...

блеми в съвременното общество, то е и източник на множество коментари и спорове. Дали наказанието, което ще получи евентуалният убиец, е съвместимо с търсения резултат? А наказанието на обвинените в измяна? Дали глобите са достатъчно възспиращи за онези, които не подчинявайки се на волята на обществото, употребяват марихуана, кокаин и хероин? Прекалено ли са големи заплатите на служителите, посветили се на целите на корпорациите? Съпоставими ли са те със заплатите на онези, които се трудят сред шума и мръсотията на поточните линии? Дали заплащането на държавните служители е прекалено високо или пък е достатъчно в сравнение с това на колегите им от частния сектор? А какво да кажем за военнослужещите, чието подчинение се постига частично благодарение на заплащането, отчасти благодарение на перспективата от наказателни санкции, ако е проявена недостатъчна храброст в присъствие на врага, и отчасти благодарение на силната социална мотивираност на действията им, за която ще стане дума по-късно? Хипнотичната привлекателност на проблема за властта се дължи на множеството прозорци, които този проблем открива към живота на делника. Загрижеността, съществуваща във всички общества по отношение на онова, което е правилно или уместно, когато става дума за наказване или възнаграждаване, е един от прозорците, през които по-късно ще имаме чести поводи да поглеждаме.

3

При всяко изразяване на актуалното обществено мнение се прокарва твърда граница между компенсаторната и принуждаващата власт. Компенсаторната принуда се смята за много поцивилизована, далеч по-съвместима със свободата и достойнството на личността от наказателната. Позицията на наемния работник, който работи срещу заплащане, се смята при всички случаи за превъзхождаща тази на роба, чието подчинение на волята и целите на господаря е продиктувано от перспективата за жестока физическа разправа.

В действителност различieto е наистина голямо, но то се дължи по-скоро на икономическо развитие, отколкото на социалното просвещение. В бедното общество разликата между наказателната и компенсаторната принуда не е голяма; едва в богатото общество се появяват значимите различия. Когато

бедността е била повсеместна, наемните работници са се трудили, притиснати от страха пред глада и други лишения, които са били реална алтернатива на компенсацията. Робът се е трудил под страх от камшика: Вероятно предпочитанието на глада пред бича е било въпрос на вкус. Така например преди Гражданската война в Американския Юг наемният работник е имал по-добро социално положение от черния селскостопански работник роб. Но така или иначе той се е трудил под страх от икономически лишения, които често са били не по-малко ужасяващи от страховете на роба. Дори би могла да се изтъкне относителната по-голяма сигурност на роба. По-вероятно е било той да бъде бичуван, отколкото застрелян. Едва с развитието на икономиката двете форми на принуда са почнали да се различават съществено. Тогава наемният работник има вече придобити лични средства, които в случай на уволнение са могли, макар и временно, да му помогнат да се издържа. По-многобройни стават и алтернативните възможности за наемане на работа. Съществуват и профсъюзи. Компенсацията за безработица означава отдалечаване от болезнените алтернативи, сближаващи компенсаторната и наказателната принуда. Следователно хората започват да се интересуват все повече от доброто заплащане на своя труд и все по-малко от това, че ще загубят работата си.

Нарастващите различия между положението на роба и наемния работник, съчетано в случая на Америка с улесняването на комуникацията между свободните щати и Юга, е правело робството икономически неизгодно, въпреки че собствениците на плантацията все още са продължавали да държат на него по морални, социални и традиционни мотиви. При голямото и видимо предимство на наемния труд и при достъпността на придвижването с товарен железопътен транспорт бягствата на Север са се увеличавали и са придобивали епидемичен характер. Като потискали своите скрупули, по-свободомислещите плантатори са предлагали на робите си по-високи възнаграждения или по-достъпно участие в подялбата на реколтите, за да си осигуряват верността им. Подчинението на роба на волята на господаря все повече се е дължало на компенсиращото възнаграждение, а не на принудата и наказанието. Такъв е бил ефектът на икономическото развитие върху инструментите на властта. Ако не беше кошунствено по отношение на скъпата за американската историческа памет Гражданска война, бихме могли да предположим, че при тогавашните темпове на иконо-

мическо развитие, ако войната се бе отложила с едно-две десетилетия, робството е могло да бъде премахнато и без нея.

4

Пред нас се разкрива една полезна възможност да огледаме взаимоотношението между принуждаващата или компенсаторната власт и онова, което наричат трудова етика. Трудът винаги е бил смятан за особено етично занимание на по-зле платените работници, извършващи скучна, еднообразна работа; в по-висшите кръгове на обществото в цивилизационна тенденция се превръща използването с богато въображение свободното време. От друга страна, социалните помощи за безработни и други форми на социално осигуряване се възприемат като особено разрушителни за трудовата етика и следователно за бедните. И тъкмо за това те са източник на силно консервативно възмущение.

Консервативният инстинкт е стабилен. По-високият доход и социалните помощи в качеството си на мотивираща сила упражняват неравностойна принуда². Колкото повече нараства различието между принудителното и компенсаторното подчинение, толкова по-силни са опасенията за трудовите навици. Множат се оплакванията от спадналото усърдие на работниците. Чуват се дори гласове, че за поддържане на дисциплината и трудовата етика е необходимо да се поддържа определена степен на лишаване от блага или поне заплаха за лишаване от тях; всъщност такива бяха провъзгласяваните принципи на Рейгъновата администрация в САЩ, когато тя дойде на власт през 1981 година. Но тук му е мястото да се запитаме дали трябва да се оплакваме от разширяващото се несъвпадане на принуждаващия и компенсаторния стил на управление в икономиката. Ще си позволя да бъда сред онези, които пледират в защита на една икономическа система, в която хората се трудят - подчиняват се на волята и целите на другите - в отговор на едно по принцип позитивно поощряване, а не в резултат на негативната принуда, предизвикана от страха пред наказанието в случай на неподчинение. Премахването на робството е означавало отмяна

² „На човек му се налага да търпи некадърните, глупави и неприятни работодатели, ако иска да яде.“ *Sennett, Richard. Authority. New York, 1980, p. 107.*

на правото трудът да се стимулира чрез заплахата от наказание, с което се е замествало макар и малкото компенсаторно възнаграждение и се е постигало подчинение на волята на робовладелеца. Собствениците на заводи и мини някога са имали правото да прибегват до физическо насилие или до заплахата с него, за да прекратяват стачки или, с други думи, да подчиняват работниците на волята си. Това право също бе до голяма степен отречено и когато се случва да се използва, подобен акт се смята за движение назад. През късната есен на 1981 г. правителството на Полша прибегна до военно положение, за да предотврати стачките и да осигури подчинението на работници и студенти на държавата и на Комунистическата партия. В действителност принуждаващата власт замести компенсаторната, тъй като последната бе значително отслабена поради недостига на възможните компенсации от рода на храна и други стоки от първа необходимост. Няма смисъл да изтъкваме, че подобно връщане назад към принудата на наказателната власт широко се осъжда.

На по-делнично равнище и в по-старо време съпрузите осигурявали подчинението и покорството на съпругите си чрез заплахата от побой или честото му използване. Днес на това вече не се гледа с добро око: защитата на заплашените от физическо малтретиране жени се превърна в задача на закона. Традиционно бе прието да се смята, че волята на училищния наставник може да бъде наложена чрез прилагането на наказания, днес неприбягването до камшика вече не означава лошо възпитание. Някога проповедниците са спечелвали паството си за вярата господна чрез заплахата с ужасни наказания в отвъдния свят. Днес злоупотребяващият с адския огън и вечните мъки морализатор е безвъзвратно остарял.

Западащата репутация на принуждаващата власт е съпроводена от усилието да се минимализира строгостта ѝ там, където тя все още се използва. В миналото войниците, дезертираци пред настъпващия враг, са били обект на безцеремонна разправа. По време на Първата световна война мнозина са били ликвидирани по този начин. До Втората световна война обаче нещата се променят и подобна разправа става неуместна. Единствен американец е екзекутиран по време на Втората световна война за дезертъорство и случаят му се разглежда в нашумял съдебен процес. Макар и не всички, но в повечето съвременни общества смъртната присъда среща всеобщо не-

добре. По същия начин се гледа, разбира се, и на изтезанията, измъчването с глад и други телесни наказания.

Заедно с упадъка на принуждаващата власт се движи и едно енергично и широкообхватно усилие за разширяване на ефективността на компенсаторната власт, особено когато става дума за социално предпочитани цели, по-специално за едно по-интензивно икономическо усилие и инвестиране. Ключовата дума в случая е стимул, защото той прави компенсаторното възнаграждение за социално поощряваното подчинение по-привлекателно и по-резултатно³. Това е нещо, което наистина много се обсъжда. Данъчната, финансовата и свързаната с труда и работните заплати политика пряко или косвено засягат начина, по който конкретните действия влияят на стимулите - на компенсаторната власт. Взаимоотношението *компенсация-усилие* поглежда вниманието и на предприемачите от големия бизнес, това е и проблемът, който е в основата на разгърнатостта на всички редовни икономически консултации. Такава е в общи линии съвременната роля на компенсаторната власт.

Но въпреки че репутацията и използването на принуждаващата власт значително западнаха в съвременните общества, особено в сравнение с компенсаторната власт, все пак още са се съхранили древната ѝ аура и съпътстващата я атмосфера. За онези, които някога са я използвали, тя си остава фактор при постигането на желаното подчинение. Авторитетът на главата на семейството, на родителя, учителя, полицаия, шерифа, националния гвардеец и на мнозина още е в пряка връзка с някогашната им асоциация за принуждаващата власт.

Тъкмо в това остатъчно привличане можем да открием корените на консервативната носталгия по смъртното наказание, по телесното наказание в училищата, по доминирането на мъжа над жената и на копнежа за повече наказателни права на полицията, както и за разширени права за обиски и арести, а и за необходимостта от неограничено притежаване и право за използване на смъртоносни оръжия. Твърди се, че тези останки от едно като цяло по-насилническо време са необходими за защитата на закона и реда или, с други думи, за осигуряването на приемливо социално поведение. По-съществената причина е, че всички те са прояви на принуждаваща власт. Това е власт, която в миналото бе много по-значима, отколкото сега, и е-

³ Съществуват и случаи, когато преследваната по-голяма лична печалба се прикрива зад социалните потребности.

тествената реакция на консерваторите е стремежът им да запазят или възстановят тези реликви от миналото.

5

Както за принуждаващата, така и за компенсаторната власт е решаващо специфичното взаимоотношение между предлаганото възнаграждение или очакваното наказание и постигнатото подчинение. Работникът от монтажната линия няма да се задържа дълго на мястото си, ако не му се плаща. Няма да се отзове с готовност на молбата за наднормена работа, ако не му се плати наднормено. Потенциалният престъпник е възпрян от заплахата за наказание, което би могъл да получи. Автомобилистът спазва скоростните ограничения, като се страхува от глобата, която може да му бъде наложена.

Но във всички тези случаи, както и в много други присъства още един мотив за подчинение, свързан с общоприетата, порядъчната или престижната форма на поведение. Възрастните се трудят, защото в известен смисъл така е прието. Човек не бива да прахосва живота си, безделничейки през цялото време. Според неписаните правила на организационното поведение от служителите в едно или друго бизнес-предприятие се очаква да отдават цялата си енергия на онова, което вършат. Но освен в случаите, когато става дума за по-голямо заплащане или по-малки данъчни удръжки, не е оправдано намекуването, че изпълнителското усилие е пряко зависимо от заплащането, че висшите корпоративни служители примерно вършат недостатъчно работа за онова, което получават. Същото важи и за политическия живот. Унизително би прозвучало предположението, че някой политически или виден държавен служител съизмерва усилията си с онова, което получава като възнаграждение. Децата слушат родителите си - подчиняват се на волята им, защото така правят всички деца. По същата логика много жени се подчиняват на мъжете си - такъв е приетият от тях модел на поведение. Повечето хора се подчиняват на обществените разпоредби не от страх пред евентуално наказание или пък защото се надяват да бъдат възнаградени, а просто защото са граждани, спазващи закона.

Както и в други подобни случаи, проблемът за разбирането на властта се състои в отсъствието на типични, незасегнати от други влияния случаи. Тясно свързано с принудителното и

компенсаторното е едно друго подчинение, което е резултат от вярата или придобитата увереност на индивида, че начинът, по който постъпва, е за него най-добрият от всички възможни. Това е подчинение, произтичащо от светогледната нагласа (установката). Подобно подчинение става все по-значимо. Нарастващото доверие към използването на светогледно обусловената власт е резултат от процесите на икономическо и социално развитие, аналогични на онези, които придвижиха обществото от наказателната физическа принуда към компенсаторното парично възнаграждение.

УСЛОВНАТА ВЛАСТ

„Историята на света... в крайна сметка се свежда до постоянно съперничество за почести, богатство и власт... Макар и трудно, подобни съперничества могат да се обуздаят чрез образование и дисциплина.“

Томас Хобс, „Левитан“

1

„Съдържанието на учебника трябва да стимулира гражданското чувство и разбирането за системата на свободното предприемачество, да набляга на патриотизма и зачитането на признатите авторитети... Съдържанието му не бива да насърчава стиловете на живот, които се отклоняват от общоприетите стандарти.“

*Записка на Министерството
на просветата, Тексас, 1982*

За разлика от принуждаващата и компенсаторната власт, които са видими и обективни, властта, която функционира на равнището на идеите*, е субективно обусловена и не е задължително нито упражняващите я, нито подчиняващите ѝ се да си дават сметка за нейната реалност. Възприемането на авторитета, следователно на чуждата воля, се превръща във висше предпочитание на подчиняващите се. Предпочитание от този род може да бъде предумишлено култивирано посредством убеждаване или образование. Това е ясно формулираната зависимост. Но условността може да бъде продиктувана и от самата култура, при което подчинението се възприема като нормален, подхо-

* Разгърнатата интерпретация на термина „условна власт“ (conditioned power) е власт, която функционира на равнището на идеите, убеждението, светогледа. За краткост отгук нататък ще използваме предимно „условна власт“ или „власт на зависимостта“. - Бел. прев.

дящ и традиционно правилен начин на поведение. Това е прикритата зависимост. Между тези две форми не съществува рязка граница; ясно формулираната зависимост постепенно преминава в прикрита¹.

За да придам плът на тези абстрактни разсъждения, аз бих посочил отново средствата, чрез които в миналото, а донякъде и днес мъжете са подчинявали на волята си жените и са властвали над тях.

Част от упражняваната от мъжа власт би трябвало да се дължи на преимуществения му достъп до принуждаващата власт - на по-голямата физическа сила на съпруга и използването ѝ за подчиняване на физически по-слабата и недостатъчно хрисима съпруга. И, разбира се, никой не би подложил на съмнение честата ефективност на компенсаторната власт, на възнаграждението, правено под формата на дрехи, бижута, прислуга, условия за живот, развлечения и участие в престижни празненства. Всичко това отдавна и надеждно е доказало полезността си при осигуряване на женската отстъпчивост пред мъжката воля.

От друга страна, мъжката власт и женската отстъпчивост открай време са се дължали на убеждението, че подобна отстъпчивост е в реда на нещата. Отдавна е прието, че от мъжете може да се очаква да обичат, да почитат и високо да ценят, но за жените се знае, че трябва да обичат, да уважават и да се подчиняват. Част от този начин на мислене е продукт на специфично обучение - на поучения, получавани в дома, в училище и в църквата за това, коя е най-прилягащата на жените роля в обществото и в семейството. Съвсем доскоро в университети и в колежи съществуваха курсове, обучаващи жени, а не мъже на домакински умения - на икономичност, справяне с всекидневните домашни задължения, - със силния подтекст, че това съответства на подобаващото подчиняване на мъжката воля. Този подтекст далеч не е изчезнал в наставленията от подобен род.

Но само част от подчинението на жените е било постигано чрез открити наставления - чрез ясно формулиране на зависимостта. Сигурно е, че много повече се е постигало и се постига просто благодарение на усвояването на онова, което се е смятало в дадено общество и култура за правилно, порядъчно или

¹ Онова, което аз тук наричам условна власт, е разгледано достъпно в книгата на Чарлз Линдблъм, *Politics and Markets: The World's Political - Economic Systems*. New York: Basic Books, 1977, особено с. 52-62.

по думите на Макс Вебер - за традиционно утвърдено взаимоотношение между властващия и подвластния. Тази скрита зависимост може да има могъщо въздействие.

Ако трябва да обобщим, то тази женска отстъпчивост е резултат от убеждението, че мъжката воля е за предпочитане пред неуместното отстояване на собственото мнение, а и от сигурността на мъжете, че по силата на пола си, на физическите и интелектуалните си качества те имат правото да се налагат. Обширна и до голяма степен повтаряща се литература е възпяла както качества на подчиняващата се жена, така и на рядко срещания, но забележителен или ексцентричен тип жени, които било чрез личния си чар, било с помощта на коварство или на изискано, а може би екстравагантно използване на определена сексуална компетентност успяват да наложат волята си на общности, правителства, любовници и съпрузи.

Доказателство за силата на тази мъжка увереност можем да намерим в съвременното усилие за еманципация - женското движение. Бяха атакувани различни форми на принуждаващата мъжка власт, включително и правото на съпрузите да упражняват физическо или душевно насилие. Освобождаването от мъжката компенсаторна власт бе потърсено чрез разгръщане на възможностите за трудова ангажираност на жените независимо от домакинството и гласност на трудовата дискриминация спрямо жените, отреждаща им само подчинени длъжности. Но най-съществената част от споменатото усилие бе отправянето на предизвикателство към убеждението, че подчинението и женското раболепие са нещо нормално, добродетелно и уместно. В същото време обаче много повече жени, отколкото мъже се противопоставиха на движението за еманципация, полагайки усилия за утвърждаване на атакуваното убеждение и на привързаността към така наречените традиционни ценности, въплътени в дома, семейството и църквата.

2

Това, което важи за мъжкото господство, е валидно и за други прояви на властта. Властта на църквата, както вече споменахме, е била открай време поддържана от достъпа на светите отци до заплахата от заслужено наказание било на този, било на „онзи“ свят. Никой не би се усъмнил, разбира се, в компенсаторната привлекателност на църковната благотворителност.

Но поразителното е, че властта на църквата винаги е била зависима от вярата. Неслучайно основните църковни усилия винаги са били посвещавани на събуждане и укрепване на вярата. Тези усилия са толкова делнични, че утвърждаването на вярата се идентифицира със самата религия.

Аналогичен е и случаят с военните, за който вече споменахме. Войнишката служба е и трябва да бъде заплащана. Но същевременно често е необходима също така и принуждаваща алтернатива за онези, които неохотно се съгласяват да служат или да се сблъскват със смъртоносните последствия на една битка. Но все пак отдавна се е утвърдило мнението, че добрите войници са обвързани с каузата, за която се сражават - тяхната готовност да приемат смъртта и осакатяването е плод на висок морал, породен от вярата². А наемниците, мотивирани само от механизма на компенсаторната власт, и новобранците, отбиващи задължителната си военна служба и мотивирани само от принудата на наказателната власт, винаги са били смятани за втора категория бойци.

За зла участ политическите лидери в голяма част от света все още доста често успяват да се задържат на власт благодарение на достъпа си до принуждаващата власт - на възможността да заплашват със затвор, с мъчения или с постоянна възможност за ликвидиране на онези, които не се подчиняват на волята им. Те все още широко използват компенсаторната власт, възможността да закупуват необходимата им подкрепа, т.е. подчинението на индивиди, които при други обстоятелства не биха се покорявали на властта. До съвсем неотдавна директното закупуване на гласовете беше много разпространено в различни части на САЩ. Същото може да се каже и за други демокрации. Компенсаторната власт е все още доста разпространена под различни форми като например патронажа, поканите за светски събирания, присъждането на звания и почести и особено материалните награди за изпълнени социални договори. Но и в този случай, както при религията и във военното дело, условната

² В известно свое изказване Бертран Ръсел поддържа тази гледна точка: „Не е трудно да се докаже, че убеждението е вездесъща форма на власт и че всички други форми на власт са нейни производни. Армиите са несъстоятелни, ако войниците им не вярват в каузата, за която се сражават, а когато са наемници, ако не са уверени в способността на командващия да ги поведе към победа. Правото е безпомощно, ако не се зачита от всички. Икономическите институции са зависими от зачитането на правото; не е трудно да си представим какво би се случило с банковото дело, ако гражданството нямаше нищо против фалшифицирането на пари.“ *Power. A new social analysis.* N.Y., 1983. p. 136.

власт е много по-значима. Съвременните политици са изцяло посветени на култивирането на доверие. В демокрацията от двадесети век политическата власт е предимно условна.

Условната власт е от голямо значение и за икономическия живот. Обикновеният работник реагира на компенсаторната власт и при отсъствието ѝ не би работил. Но във всички освен в най-скучните професионални усилия той изпитва и гордост от работата си, втъква в изпълнението ѝ онова, което Торстейн Веблен нарече инстинкт за майсторство. Този инстинкт става все по-значим и все повече се осъзнава с издигането на служебната йерархия. Опитният (или неопитният) работник е горд от факта, че наистина върва в онова, което прави. Компенсацията, получавана по административен път, е все още много ценна като мотивация, но целите на бизнес-предприятието са неразделна част от убеждението и притежават независима сила. Налице е внушението, че те са подходящи и адекватни, а доверието в тях е проява на условната власт³.

Във всички познати позовавания на властта, свързани със семейството, религията, военното дело, политиката и икономиката - които ни откриват толкова от смисъла на властта, колкото и скриват, - ролята на условната власт е голяма. Тя нараства, когато става дума за личностния аспект на социалното развитие.

3

Властта, която функционира на равнището на идеите и убеждението, е продукт на целостта от обективната, видимата убедителност до онова, което социалният контекст е внушил на индивида като нещо естествено и правилно. Както видяхме, подобна власт може да бъде ясно формулирана, резултат от директното и видимото усилие да се спечели доверието на хората, което на свой ред отразява целите на индивида или групата, стремящи се към или упражняващи власт. Но доверието може

---

³ Тук засягаме един много важен въпрос. Редовно можем да чуем далеч не безпристрастните аргументи, че е необходим по-малък процент на данъчно облагане, за да се стимулира производството. Но както виждаме, в случая тъкмо идейното въздействие, а не компенсацията кара служителите да се подчиняват на бизнес-целите. Ако това е така, то не би трябвало да са налице допълнителни, по-висши компенсаторни усилия. И на практика те действително отсъстват.

да бъде прикрито, да произтече непосредствено от социалните и културните условия; при това подчинението на чуждата власт е израз на разпространеното и усвоено мнение за това, как би трябвало да постъпва индивидът. С преминаването на открито формулираната към прикрита условност се преминава от досадното показно усилие за спечелване на доверието към едно наложено подчинение, което не се забелязва - смята се, че се разбира от само себе си. При преминаването от ясно формулираната към скритата зависимост кристализира още една съществена особеност - социално благосклонният прием на условната власт.

Една от най-ярките форми на условната власт в съвременните общества е намерила израз в рекламата. Чрез изкусно повторение хората биват убеждавани в особената празничност на определена марка бира, в специфичните, предпазващи здравето качества на дадена марка цигари, във висшата социална порядъчност, асоциираща се с чистите яки на ризите, в уникалния морален тон на определен политик, в желателността или неблагоприятното на една или друга политическа инициатива. При всички тези случаи ефектът е един и същ; купувачът е придуман да повярва в целите на продавача. Той или тя отстъпват на волята на доставчика на цигари, бира, перилни препарати или политически цели. Това, че случаят невинаги се възприема като упражняване на власт, не означава, че той не е тъкмо такъв. А и фактът, че доверието може да бъде ограничено, а произтичащото от него подчинение да не бъде нито трайно, нито значимо, не променя същностния характер на усилието.

В днешно време съществуват малко прояви на власт, които изразходват толкова скъпа и обвързана енергия като култивирането на доверие и производното упражняване на власт чрез рекламна дейност.

Но така или иначе частично, защото рекламата е изцяло показан опит за грабване на доверието, тя не е най-почтеният начин за спечелването му. Много често предизвиква собственото си неприемане и неодобрение. Съответно, докато една корпорация, преследва търговски успех сред потребителите на продукцията си, тя предприема рекламна кампания, но когато се стреми да подчини гражданите на политическите си цели - да се отклони от обременяващото регулиране или от уж несправедливото облагане, тя пуска в ход образователна кампания. По сходен начин постъпва и всяка друга групировка, преследваща подчинение на политическата си воля. За спечелване на доверието образованието е далеч по-почтено от рекламата.

Но и образованието не е безпроблемно. То също може понякога да бъде прекалено натрапчиво. Един политик може да говори за необходимостта от информиране на хората, но той не може без риск да покаже пренебрежение към тяхната интелигентност, да им каже, че се нуждаят от образование. Един президент може в частен разговор да сподели, че по един или друг въпрос хората се нуждаят от инструктаж. Но когато излезе пред телевизионната камера, той трябва да им говори за онова, за което те като граждани би трябвало да си дават сметка. За печата, телевизията и радиото - за масмедите като цяло - се знае, че изпълняват голяма образователна функция. Но обикновено те самите не признават това открито, а тактично изтъкват, че целта им е просто да информират своите читатели, зрители или слушатели.

За това, че става дума за власт - че се преследва подчинението на едни хора на целите на други, - можем ясно да си дадем сметка по напрежението, което обгражда достъпа до средствата за информация. Всички последни президенти на САЩ са бивали неведнъж скарани с телевизията, печата и радиото. До това се стига частично, защото средствата за масова информация имат определена степен на контрол над президентския достъп до условната власт. А освен това идейното въздействие, което преследват хората от средствата за масова информация, може да е в конфликт с въздействието, преследвано от президента. Така се стига до конфликта. Така се стига и до далеч не безуспешните настойчиви президентски усилия за отклоняване на печата от правия път чрез удостояването му с персонално президентско внимание, с мнимо доверие, неискрени ласкателства, престижни развлечения, подчертано зачитане или с други хитрости. А в крайна сметка така се стига до широко провъзгласяваното (далеч не за пренебрегване) слагане на спирачка на президентските правомощия от страна на средствата за масова информация. Едно от последствията е съществено преувеличаваният възглед на властта на печата, радиото и телевизията.

4

Едва ли някой би могъл да оспори значимостта на ясно формулираното идейно въздействие на медиите като инструмент за печелене на влияние и упражняване на власт. Всички, ангажирани в средствата за масова информация, си дават ясна и сери-

озна сметка за ролята, която играят. Не толкова широко известно е идейното въздействие чрез онова формално образование, което се получава в семейството, в училищата, колежите и университетите. Всички тези степени на формално обучение упорито култивират хора, готови да бъдат управлявани. И в най-обикновеното училище на децата от ранна възраст се внушава, че авторитетът на родители и учители трябва да се зачита; че решенията на едно демократично правителство са по презумпция мъдри; че съществуват общоприети правила, когато става дума за имоти, облекло и лична хигиена; че съгласието да бъдеш ръководен - доброволното подчинение на волята на другите - е нормално и достойно за похвала⁴. Във всички образователни институции са много ценени груповите спортове, отчасти защото те упражняват до голяма степен автоматичното заместване на целите на индивида с целите на групата или отбора; заместването на личните предпочитания и мисли на състезателя с авторитета на треньора или капитана.

Образователното въздействие успява да постигне възприемането на едни много специфични форми на власт. Училищата във всички страни насаждат принципите на патриотизма чрез такива традиционни публични ритуали като рецитирането на клетва за вяност при вдигнато знаме, чрез припомняне на героичните епизоди от миналото и чрез инструктиране за съвременната стойност на военната подготовка и военните постижения. Това от своя страна е много съществено за постигането на съгласие със съответните цели на държавата. Типът въздействие, който предполага консолидация около флага, е от изключително значение за постигането на подчинение на целите на военната и външната политика. Ефектът от подобен род въздействие е поставянето на въпросите на националната сигурност и националната отбрана над партийните и други ограничени приоритети.

Образователното въздействие се простира и до социално-икономическата система. Децата от комунистическите страни се възпитаваха в духа на непрекословен култ към достойнствата на социализма и към необходимостта от всеотдайна и ентузиазизирана подкрепа на целите му. Но ако изключим обхвата, тези опити са характерни не само за комунистическото образование. Децата в Съединените щати бяха възпитавани в

⁴ Един типично рязък отзив във връзка с тази тенденция можем да видим в книгата на Райт Милз „Властващият елит“: *Mills, Wright C. The Power Elite. New York: Oxford University Press, 1956, pp. 319-320.*

аналогичен дух на култ към достойнствата на системата на свободното предприемачество. От страна на корпорациите и бизнес-организациите се отправяха настойчиви искания за ревностно подражание на примера на социализма по отношение на идейната закалка на обучаващите се в училищата и университетите, както и на широката публика. В оная степен, в която подобен тип обучение успяваше, получилите такова образование биваха готови да възприемат целите на бизнес-света като действителен израз на тяхното лично и обществено добруване. Сериозността, с която се гледеше на подобни образователни въздействия в училищата, може да се оцени по скандала, който неизбежно избухваше, ако се разбере, че в училищните библиотеки подрастващите имат достъп до литература, критично или конфликтно настроена по отношение на обществено възприетите възгледи за съществуващата икономическа или социална система.

Върху значимостта на прякото образователно въздействие с определена идейна насоченост ни обръщат внимание продължаващите спорове за религиозното обучение в американските частни училища. Признатата основна цел на подобно обучение е развитието на вярата от ранна възраст, водещо впоследствие до приемане на религиозния авторитет. Съмнения относно желателността на подобно въздействие, отварящо път за упражняване на власт, съчетани с непримиримостта на различните възгледи за приемане на религиозния авторитет, доведоха до първоначалните конституционни бариери, поставени пред всички подобни варианти на обучение. Тази забрана никога не бе приета от онези, които имат определени амбиции по отношение на възникващата по този път възможност за упражняване на власт. Тъкмо те продължават да насърчават скритото въздействие, свързано дори с такива скромни религиозни ритуали като доброволната и мълчалива молитва. Съответно не липсва и опозиция на подобен род въздействие, идентифицираща го с източник на евентуално подчинение и религиозна власт. Не помалко биещи на очи са и споровете, свързани със сексуалното образование, отразяващи значимостта, приписвана на специалното въздействие на училищата и на подчинението (или неподчинението) на авторитетите, произтичащо от внушените чрез подобно въздействие възгледи. Често пъти жлъчният характер на спора около религиозното и сексуалното образование може да бъде разбран само ако изцяло се вземе предвид, че е намесена властта.

Съществува изкушението за по-голямата част от условното въздействие със съответното подчинение и свързаното с него упражняване на власт да се мисли като за нещо, което се постига чрез открити методи като образованието и масовата информация. Налице е сериозна нагласа първостепенна значимост да се приписва на онова, което може да се види и чуе. Но така или иначе, всички общества притежават и една друга, по-всестранна форма на социалнообулавящо въздействие. Тя е толкова неуловима и широко разпространена, че се възприема като естествена и интегрална част от самия живот; при това не съществува видимо или специфично усилие за спечелване на необходимата убеденост или подчиненост - например родителският авторитет, който е нещо нормално и всички деца го възприемат по рождение. Подобно е и отношението към авторитета на учителя и свещеника, а също и на лидерите на общността. Същото се отнася и за авторитета на законно избраните длъжностни лица и на онези, които събират данъците и налагат спазването на законите. Отчасти защото е обществена тенденция и инстинкт, човек обслужва работодателя си и демонстрира едно библейски наложено поведение на добър и верен слуга. Смята се, че не са необходими специални наставления за предпазване от кражби, убийства и изнасилвания. Подобно скрито въздействие тегне всеобхватно, но субективно и незабелязано върху всеки индивид от раждането му. Не бихме могли да сравним значимостта му с тази на откритото въздействие, но и не бихме могли да се съмняваме в неговата важност.

Когато доверието е веднъж спечелено, независимо дали чрез открито или скрито въздействие, последвалото подчинение на волята на другите се смята за продукт на личния морален избор на индивида - на неговия или нейния усет за правилното и доброто. В идеалния вариант този избор е изцяло разграничен от компенсаторното възнаграждение и от принуждаващото наказание. Точно така както децата се подчиняват на родителите си, възрастните се грижат за хигиената си, използват дезодо-

рант, отиват на църква или се поддават на възгледите на определен политически лидер. Те правят онова, което смятат за уместно и благоприятно за самите тях, като наказанието или възнаграждението се изключват. Но в живота трите инструментa на принуда обикновено се съчетават. Децата се подчиняват на родителския авторитет и това се разбира от само себе си. Не са изключени също така и обещанието за компенсаторно възнаграждение при подчинение, и принуждаващо наказание при съпротива. По аналогия с резултата от семейното и социално обуславящото въздействие много хора все още се подчиняват на религиозния авторитет, като при това някои все още сериозно размишляват по повод на въображаемите неприятни последици, които очакват неподчинилите се грешници на онзи свят. Много възрастни са удовлетворени от самия факт, че са добри граждани и се подчиняват на правителството си. Но за мнозина не са чужди и очакванията за определено място, служба или социална оценка като компенсация за подчинението. И, разбира се, за онзи, който отхвърля внушения възглед за приемливо поведение, обществото, а по-точно властта предвижда сурово наказание. Затова при разглеждането на властта никога не бива да допускаме, че съществува само един източник на нейната действеност.

7

Важен дивидент от разчленяването на властта на анатомичните ѝ части е фактът, че онова, което често се възприема като различия по вид, са всъщност различия по степен⁵.

А и съставните части се оказват с различен по своята сила заряд във всеки отделен случай. Така например властта, упражнявана от тоталитарните режими, включва в себе си едно изключително интензивно и войнствено използване на условната принуда - чрез училища, печат, телевизия, радио, чрез публични речи - с големи компенсаторни награди за онези, които са послушни, и заслужено наказание често от перманентен тип за онези, които не са. През 30-те и 40-те години на нашия век масираната пропаганда на Гьобелс в Германия бе много характерна черта за националсоциализма и типично

⁵ Въпреки че винаги трябва да помним: различията по степен могат да бъдат необикновено разнообразни.

прибягване до открита условна власт. Тя обаче бе комбинирана с мощното компенсаторно привличане на работните места и военните договори. Съвсем наблизко съществуваше наказателната принуда на концентрационните лагери за онези, които все още се съпротивляваха на подчинението. Подобно бе и положението в сталинска Русия; там също бе използван пълният спектър от принуждаваща, компенсаторна и открита условна власт.

В други случаи примесите на подобни комбинации са били и са по-селективно подбирани. Латиноамериканските диктатори Рафаел Трухильо и Анастасио Сомоса се славеха с особената си жестокост. Без да притежават вещина в упражняването на условната власт, с дефицит от добри дела и с ограничени ресурси, за да прибягнат до компенсаторна власт, на тях им се бе наложило да се опират почти изцяло на принуждаващата власт. Този тип режим бе повод да се стигне до разграничаване между авторитарната власт с нейното в по-голяма или по-малка степен почти изключително опиране на принуждаващата власт и по-всеобхватното използване на компенсаторната, принуждаващата и условната власт, което бива характеризирано като тоталитарна власт. Южноамериканските, африканските и азиатските диктатори са авторитарни; комунистическите страни са тоталитарни. По този повод бе дори изтъквано⁶, че когато авторитарно упражняваната власт е ограничена, тя превъзхожда в морално отношение по-обхватното тоталитарно властване. Това разграничаване няма особени качества в очите на онези, които са обект на авторитарните режими. Не е трудно да си представим, че потребността на авторитаризма да прибягва до принуждаваща власт, съчетана с жестокост и смърт, може да бъде значително по-неудобна и противна от неволите на тоталитаризма.

Демократичните правителства не отбягват използването на принуждаваща, компенсаторна и условна власт; всички те биват пускани в ход. Разликата обаче е отново в наличната комбинация, в ограниченията, обект на които са различните инструменти за упражняване на власт, и в степента, в която държавата запазва за себе си изключителното право да използва условната власт.

Следователно, разглеждайки проблема за действителната власт, трябва да бъдем изключително внимателни към разли-

⁶ Особено от администрацията на Роналд Рейгън, а по-специално от неговата посланичка в ООН госпожа Джийн Къркпатрик.

чаващите се комбинации от съставни части. Тези разнообразни комбинации и техните промени ще бъдат обект на особено внимание на следващите страници. Ще имаме възможност да видим реалността, която е до голяма степен скрита в позоваванията на икономическата, политическата, религиозната и други разновидности на властта. Нито една от тези разновидности не би могла да бъде разбрана, ако не се видят елементите, от които е съставена. Затова преди всичко ще трябва да разгледаме източниците на власт.

ИЗТОЧНИЦИТЕ НА ВЛАСТТА

Личността

1

„За премиер-министъра в оставка често се говори, че не е нищо повече от един помпозен оратор, а генералът без армия е в очите на публиката не повече от един герой на пазарния площад.“

У. Сомерсет Моъм, „Луна и грош“

Ето че стигнахме до онова, което се крие зад инструментите за налагане на власт, скицирани в последните глави, онова, което допуска упражняването на принуждаваща, компенсаторна и условна власт в различните им форми и съчетания.

Три неща осигуряват подобен достъп: личността, собствеността и организацията. Както и в случая с инструментите за принуда тези основни източници на власт се появяват почти винаги в комбинация. Личността става все по-значима благодарение на собствеността и обратно; обикновено нейната роля се подсилва и от принадлежността ѝ към дадена организация и доста често се асоциира с господството на дадена личност. На свой ред организацията бива подсилвана и подкрепяна както от собствеността, така и от влиянието на дадена личност.

Всеки от трите източника на власт е в здрава, макар и неедностранна връзка с определен инструмент за принуда. Организацията се асоциира с условната власт, а собствеността естествено - с компенсаторната власт. Личността пък е в първична и откоleshна връзка с принуждаващата власт. Открай

време индивидът е постигал подчинение чрез превъзхождаща физическа сила, която е означавала възможност за налагане на физическо наказание на непокорните и неотстъпчивите. В съвременния свят все още съществуват отгласи от тази традиционна връзка. Тя си остава особено значима сред децата, където обикновено е налице естественото зачитане на най-силното момче или момиче във всяка детска група. Но онзи, който безразборно или прекомерно използва този източник на принуда, се прославя и осъжда като побойник. Със сигурност се смята, че колкото повече узряват децата и стават по-цивилизовани, толкова по-рядко прибегват до подобна принуждаваща власт и значимостта на личността като неин източник все повече спада.

Но връзката между двете така или иначе продължава да влияе върху отношенията на хората. За такива митични или исторически значими личности като Херакъл, Петър Първи, Шарл дьо Гол се смята, че дължат част от своята власт на физическата си сила и на ръста си. За тях се говори като за *внушителни* фигури. Наполеон е забележителен отчасти, защото е бил толкова нисък. Във всички съвременни общества си остава тенденцията да се зачита високата или по някакъв друг начин впечатляваща фигура, което е един смекчен вариант на подчинението. Пристрастието към високите за сметка на много ниските е все още една от малкото приети форми на дискриминация в съвременното общество. Може да чуете да се говори за някакъв крайно неприятен, противен или отвратителен *дребен* човек, при което последното прилагателно се прибавя като най-силно оскърбление, но няма да чуете толкова враждебно определение за *едрия*.

Наред с това всеизвестно е, че най-почитаните в историята и прославени с личното си влияние, с харизматичната си власт - Моисей, Конфуций, Аристотел, Платон, Исус, Мохамед, Маркс, Ганди - са дължали малко, ако не и нищо на физическата си сила или на използването на принуждаващата власт. Едни по-малко видими достойнства са им придавали хармоничната способност трайно да подчиняват на волята си милиони или милиарди хора. По-късно в историята възниква, разбира се, необходимост от нещо повече от една лична харизма за поддържане на властта и тогава на помощ идват обединения от законодатели, храмове, училища, апостоли, църкви, джамии, Първият Интернационал или Партията на Националния конгрес. С други думи, организацията и доста внушителна по размерите си соб-

ственост идват, за да подкрепят и да засилят първоначалното влияние на личността като източник на власт. Но никой не може да подложи на съмнение първоначалното значение на личността за спечелване на вярата и тъкмо тази вяра - условната власт - даде сила, първоначален тласък и историческа препоръка на всички тези инстанции.

2

В съвременното общество най-значима за личността асоциация е нейната свързаност с условната власт. Завладяващата личност печели подчинение по пътя на убеждението - култивирайки вяра, „упражнявайки лидерство“. Сред най-спорните въпроси на нашето време, а и на всички времена е въпросът, кои специфични аспекти на личността ѝ спечелват достъп до условната власт¹. Много значима в миналото, а до известна степен и днес е увереността на отделни индивиди, успешно внушавана на другите, че той или тя се ръководят от свръхестествена сила, недостъпна за мнозинството от хора. Тъкмо това е печелило привърженици на безбройните религиозни лидери, а и на Жана д'Арк, Филип II и генерал Дъглас Макартър. На по-делнично равнище от значение могат да бъдат умствените способности, прецизността, остроумието, чаровността, привидната честност, чувството за хумор, импозантността. Както например и способността да изразяваш мисълта си убедително, красноречиво, настойчиво, с други думи, завладяващо.

Но съществуват други лични качества, създаващи достъп до условната власт, без да са тясно свързани нито с интелигентността, нито с изразните средства. Върховната увереност на индивида в собствената си вяра и богопомазаност е от първостепенно значение за спечелване на вярата и подчинението на другите, а тази личностна черта не изисква задължително интелигентност. Може да бъде тъкмо обратното. За това способности и основната характеристика на икономическата, външната и военната политика, на голяма част от бизнес-политиката: връзката между което и да е действие и неговия резултат е в най-добрия случай несигурна, а доста често и неизвестна. Никой

¹ Виж например Макс Вебер и неговата концепция за харизматичното лидерство. *Bendix, Reinhard, Max Weber. An Intellectual Portrait.* Garden City, N. Y. 1960, Doubleday, pp. 301 et seq.

не може да каже със сигурност какъв ще бъде конкретният резултат от дадено увеличаване на лихвените проценти, от предполагаемия жест на политическа подкрепа на правителство, известно с лошата си репутация, от една обстойно планирана военна или бойна инициатива. Или пък каква ще бъде печалбата от някакво бизнес-начинание. Във всички тези случаи властта, способността да подчиняват волите преминава към онези, които са в състояние да отстояват неизвестното с най-голяма убеденост. Властта се пада не на знаещите индивиди, а в ръцете на онзи, който често тъкмо поради своята ограниченост вярва, че знае, и съумява да убеди другите също да вярват.

3

Съществена тенденция във всички съвременни политически коментари е преувеличаването на ролята на личността в упражняването на власт. Тази грешка е плод от стечението на много фактори. Първият е историческата високопоставеност на големите лидери. Много такива фигури от Моисей до Маркс, Хитлер, Сталин, Уинстън Чърчил и Франклин Д. Рузвелт са имали неоспорвани възможности за спечелване на своя страна или за подчиняване другите на целите си. Техните личности са им давали разнообразен достъп до принуждаващата, компенсаторната и условната власт. Такива люде, а и много по-обикновени фигури на високи постове са нещо като тяхно ехо и се ползват с голяма слава и възхищение. Следователно онова, което по право би трябвало да се пада на организацията или собствеността, в чието лоно те съществуват, се приписва на тяхната личност.

Суетата също допринася за преувеличаване на ролята, която играе личността. Нищо не доставя такова удоволствие на висшия администратор, на водещия телевизионна програма или на политика, както увереността, че той е уникално надарен с качества на ръководител, произтичащи от неговата интелигентност, чаровност или от сериозните му ораторски способности - увереността, че има лично право да се разпорежда. А когато той повярва в това, започват да вярват и другите.

Онова, което бихме могли да наречем ефект на подлизурството, е друга причина за изтъкване на личността като източник на власт. Индивидът, който има достъп до инструментите за властване, е естествено привлекателен за онези, които желаят да споделят неговото влияние и да живеят в неговата сянка. Но

не би подобавало на целите им открито да съобщят, че неговият достъп до властта е осигурен от парите му; би противоречало на целите на ласкателството и откровението им, че властта всъщност принадлежи на организацията, част от която е самият той. Говори се - а и на него му се внушава, - че тъкмо неговата личност, неговите достойнства като лидер му осигуряват власт. А на това и той, и другите започват да вярват.

Не е за подценяване и съвременният феномен на синтетичната или изкуствено създадената личност. Както отбелязахме, личността отразява един по-ранен и по-примитивен етап от упражняването на власт; следователно тя се докосва до архаичния инстинкт, контролиращ по-голяма част от коментарите по тези въпроси. Личността е и по-интересна от организацията, тя много по-лесно импонира на репортьори, телевизионни коментатори и други, които се занимават с въпроса за упражняването на властта и я асоциират с онова, което разговаря, ходи и е зримо. От съществено практическо значение е, че хората могат да дават интервюта и да се появяват на телевизионния екран. Организацията не могат.

Резултатът е, че на онези, които ръководят организацията, се приписват такива личностни черти, които изглеждат подходящи за упражняването на власт. Така създадените образи усърдно и професионално се култивират и това е основна цел на много рекламно-информационни усилия.

Пример за екстензивно синтезирани личности са министри, държавни служители и президенти на корпорации. Както самите субекти на този синтез, така и по-податливите журналисти и коментатори биват убеждавани в уникалността на техните личностни качества. Доказателство за този феномен намираме в онова, което се случва например с един директор на Дженеръл мотърс или с един министър на отбраната в деня, когато той подаде оставка и се оттегли от поста си. Отделена от организацията, синтетичната личност се разтваря и индивидуът, стоящ зад нея, изчезва в безобидната неизвестност, отредена му по силата на действително незначителните му личностни качества².

² Докато по-добрата оценка на синтетичната личност би спомогнала съществено нашето разбиране за източниците на властта, трябва да отбележим, че съществуването ѝ вече почти не се признава. Известни са специфични завоалирани позовавания на синтетичната или „пластмасова“ личност. Но в честото заявление, че ръководителят на дадена корпорация или държавна агенция е „наистина само човек на организацията“, се съдържа признание, че личността на индивида е производна на групата, към която принадлежи.

Да се драматизира ролята на личността е и в природата на разпространените социални обичаи. В съвременната столица, чийто краен пример е Вашингтон, голяма част от всички социални и други взаимодействия са свързани с въпроса кой упражнява властта - кои са тези мъже и жени, които налагат своите цели на другите. Тук голяма част от социалните усилия се състоят в търсене на връзки с онези, за които се предполага, че имат власт. Подобен род внимание е много ценен от онези, които го получават, и затова политици, държавни служители, журналисти и още мнозина така култивират светската си външност, че тя да навежда на мисълта за власт. По начина си на обличане, по маниери и общо поведение те представят една добре обмислена външност, говореща за лидерство и господство. Техните разговори често и демонстративно се въртят около това, как говорещият налага волята си на другите. Резултатите често са доста убедителни.

4

Ритуалите на политиката - срещи, аудиенции, аплодисменти - също водят до заблуда относно личността на политика като източник на власт. Това би могло да се нарече сценичен ефект. Политическият оратор говори редовно пред аудитории, които са вече изцяло установени във възгледите си. Той често автоматически приспособява мисълта и изказа си към предполагаемите им възгледи. Но последвалите аплодисменти се тълкуват като показател за неговото влияние и неговата власт. Внушителните му личностни черти - неговата власт - се смятат за източник на тази власт. А всъщност той показва само способността си да се идентифицира с установените възгледи на аудиторията си. Властта му е като на онзи проповедник, който, разпознавайки дъждовните облаци, започва да се моли за дъжд.

Бихме могли да цитираме много отделни случаи с допускане на тази грешка. Един от най-интересните примери на американска земя бе Уилям Дженингс Брайън, смятан от мнозина за най-влиятелния оратор на своето време. За неговата многобройна и отзивчива аудитория се е знаело, че е здраво подчинена на волята му. Талантът му, който не е бил за подценяване, се е състоял в умението да привлича на срещите си вече убедени привърженици и да им говори за онова, което те са очаквали да чуят. Аплодисментите и одобрителните възгласи

са идвали не от новопосветените, а от онези, на които той е помагал със словото си да се утвърдят още повече в дотогавашните си интуитивни прозрения или вяра.

В разпространената употреба на думата *лидер* е скрита двусмисленост, която трябва да се схване. Лидерът може да бъде вещь в спечелване на необходимото му чуждо подчинение. Но на практика той се оказва често само достатъчно опитен, за да се идентифицира с волевата нагласа на тълпата и да придаде съответно звучене на целите си, за да бъдат те приети от нея.

5

Следователно отношението на внушителния оратор към аплодиращата го публика, на политическия кандидат към одобряващите го избиратели, на евангелиста към възприемчивата тълпа не е чисто упражняване на власт. Често се случва то да е подчинение на самия лидер, на волята - на характерните възгледи - на привържениците. Политикът, чието основно умение е да се отъждествява с избирателите си, за разлика от онзи, който умее да убеждава и да повелява, е смятан за демагог. Поведението му се описва като представление за тълпата. Тази пренебрежителна забележка правилно анализира отношението му към властта: личността му притежава видими, но и действителни качества, които биха могли да бъдат източник на власт.

Но въпреки това не бива изцяло да пренебрегваме индивида, който приспособява възгледите си към очакванията на тълпата. Нито пък личността като източник на власт. Обикновено става дума за своеобразен договор. Въпросният лидер, притежаващ необходимите личностни черти и качества, признава волята на съответните избиратели и се идентифицира с нея. И точно защото постъпва така, избирателите му са съгласни да приемат неговата воля по някои въпроси. Така наречените му последователи чуват от него неща, в които те или вярват по силата на вече полученото идейно въздействие, или са убедени, че е в техен интерес да вярват. Те на свой ред приемат начина, по който той изразява техните възгледи, и са съгласни с видоизмененото им представяне, особено когато става дума за това, как да им се придаде практически ефект. Истинска власт притежава онзи, който в рамките на тази сделка е в състояние да извоюва благосклонен прием на свои значими възгледи. Слаба е властта на онзи политик, който се

нагажда изцяло и изключително само към мнението на тълпата. Мартин Лутър Кинг знаеше и изразяваше исканията на привържениците си, но когато ставаше дума за практическата реализация на тези цели, той поемаше ръководството изцяло в свои ръце. Това бе и начинът на действие на Франклин Делано Рузвелт и на много други. За действителната власт на даден лидер можем да съдим по това, доколко той успява да убеди последователите си да приемат неговите решения на техните проблеми, неговия път към техните цели.

6

Когато една личност се обединява с привържениците си, неизбежно възниква структура. Политикът се сдобива с нещо, което се нарича организация, или ако структурата изглежда особено стабилна - машина. Убедителният профсъюзен лидер постига здрав съюз, способният бизнесмен - едно добре управлявано предприятие, религиозният лидер - църква и паство. Личността неизменно търси подкрепата на организацията. Тя търси начин да подсили своята власт и като купува подчинение. Това е непознато за политика, който е исторически значим в ролята си на религиозен водач, но затова пък е централно по своята значимост за бизнес-администратора. Сега ще се спрем на ролята на собствеността - източника на възможността да се купи подчинение. След това ще стигнем и до организацията - третият и най-съвършен засега източник на власт.

Собствеността

1

„Бих казал, че експлоатацията бе критичният въпрос... Ако заместим експлоатация с думата *собственост*, ще получим по-цялостна представа. Първоначално експлоататорът зашеметява роба наемник с превъзходящото си богатство. След това сломява волята му, като го кара да повярва, че ако иска да забогатее, ще трябва да работи. Това е благовидният мотив, за да го съсипе от работа. Така той постига двукратното му последователно обвързване.“

Джон Лъо Каре, „Малката барабанчица“

Сред трите източника на власт собствеността като че ли е най-прекият път за постигането ѝ. Притежаването на собственост дава достъп до най-често срещаната разновидност на упражнявана власт - подчиняване на нечия воля чрез пряко заплащане. Това е начинът, чрез който работодателят подчинява работниците на своите цели, богатият - своя шофьор, групата за специални интереси - платените си политици, сутеньорът - метресата си. Асоциацията между собственост и компенсаторна власт е толкова пряка и проста, че в миналото бе смятана за повсеместна. За социалистите собствеността бе и до известна степен си остава не само решаващият, но и единственият източник на власт, черупката, която съхранява целостността на капиталистическата система. Докато тя си остава в частни ръце, никой друг освен собствениците не може да притежава власт. „Теорията на комунистите може да бъде изразена чрез една-единствена фраза: Отмяна на частната собственост¹“. Адолф Берл, проявил през дългия си живот един по-дълбок от който и да било друг американски писател интерес към властта, се спира надълго и нашироко при това с разбиране върху начина,

¹ *Marx, Karl and Friedrich Engels. The Communist Manifesto.*

по който в една голяма съвременна корпорация не собствените акционери държат в ръцете си основната власт. Той правилно смяташе, че тази гледна точка е в рязък контраст с общоприетото мнение. Една от книгите по този въпрос бе наречена „Власт без собственост“². От друга страна, всеки стремеж към непочтено използване на властта се превръща в злоупотреба с пари или, с други думи - със собственост - в подкуп на законодатели, държавни служители, предприемачи или чужди правителства.

Най-вече наляво и донякъде надясно в политиката на мнението и твърдението, че решаващата власт е свързана със собствеността, се гледа като на проява на трезв и деен интелект. Какво друго, искрено казано, би могло да бъде толкова значимо? През 1980 г. в САЩ един конгресмен, арестуван за приемане на подкуп при внезапна полицейска проверка, бе обобщил разпространеното мнение за компенсаторното възнаграждение, извлечено от някой притежател на собственост и противопоставено на убеждението, внушено чрез лично или социално въздействие: „Парите убеждават, а високи идеи се пукат като сапунен мехур.“

2

Всъщност, както видяхме, собствеността е само един от трите източника на власт и в днешно време значимостта му е в упадък в сравнение с организацията. Властта в бизнес-фирмата и държавата, която понякога произтичаше от собствеността - от финансовите възможности, - днес идва от структурната организация на индивидите, от бюрокрацията. Достъпът на собствеността до инструментите за власт също постепенно се ограничава. Някога собствеността имаше на разположение принуждаваща власт за спечелване на подчинение. Частно притежаваната собственост даваше правото да се наказват робите, слугите или крепостните и разрешаваше призоваването на обществени органи на властта за усмиряване на разбунтувалите се работници. Днес това вече не се одобрява и не се насърчава.

В политическия живот пряката покупка на подчинение е също в упадък. Съвременното ѝ значение е свързано с достъпа,

² С подзаглавие „A new development in American Political Economy“, N. Y., 1959.

който паричните възможности дават до идейното въздействие - условната власт. Днешният богаташ вече не използва парите си за покупка на гласове, а ги влага за покупка на телевизионно време, като се надява чрез телевизионното въздействие да постигне условно подчинение на своята политическа воля.

В интерес на истината собствеността винаги е давала в някаква степен достъп до определящо въздействие. В минали времена, особено в края на деветнадесети век, престижът на собствеността е бил толкова голям, че съвсем без необходимост от каквато и да било действителна компенсация тя давала власт на притежателя си. Онова, което богатият е изричал или в което е бил убеден, е ставало съвсем естествено убеждение и на другите. По думите на Торстайн Веблен репутацията на богат човек е била достатъчна за получаването на автоматичен достъп и до компенсаторната, и до условната власт.

Така например социалното мислене на Джон Р. Рокфелер - старши всъщност не е било по-достойно за внимание от мисленето на един студент второкурсник със скромна култура. Но когато подобни мисли са били изричани от най-богатия човек в Съединените щати, те са привличали всеобщото внимание. Впоследствие влиятелни стават възгледите му по въпроса за добродетелността на богатството, за пестеливостта и за подобряването на човешката раса с помощта на идеите на социал-дарвинизма и евтаназията* на бедните (а затова и слаби). Така бе и със стария Морган. Случаят, когато той се опитва да докаже пред един комитет на конгреса, че при даване на паричен заем от по-голямо значение е характерът на човека, а не имущественото му състояние, бе широко отразен от средствата за информация и като че ли до известна степен му бе повярвано. И законодатели, и мнозина други одобряваха целите на Рокфелер и Морган често без непосредствена мисъл за компенсация. Онова, което искаха богатите, подкрепено така или иначе от собствеността им, бе правилно.

У състоятелните хора и до ден днешен е останало чувството, че техните възгледи за политиката, икономиката, индивидуалното поведение трябва да бъдат възприемани сериозно по силата на предимството, което им дава материалното богатство. Едва ли има други хора, които биха реагирали толкова болезнено, ако бъдат пренебрегнати или ако станат обект на

* Евтаназия - безболезнено умъртвяване на неизлечимо болен - Бел. прев.

изказано цинично мнение от някой, чието право да говори не е подплатено от съответните авоари.

Но така или иначе, богатството само по себе си вече не дава автоматично достъп до условната власт. Богаташът, който днес се нуждае от подобно влияние, наема дадена рекламно-информационно фирма, за да спечели другите за своята кауза³. Или пък залага на даден политик или комитет за политическо действие, прокарващ неговите възгледи. А случва се и така, че се захваща с политика и използва собствеността си не за да купува гласове, а за да убеждава гласоподавателите. Закупеното по този начин социално въздействие е най-видната днешна проява на власт, произтичаща от притежаването на собственост.

3

В миналото не е било така. В ранните индустриални общности, класическият вариант на които бе американският фабричен град, подчинението на целите на работодателя е било закупено при такива условия, при които или не са съществували алтернативи на подчинението, или пък те се били изключително неприятни. Освен това компенсаторната власт не е била единственият инструмент за принуда. В съчетание с кръвожадната личност на собственика собствеността е давала достъп до принуждаващата власт чрез услугите на местната управа и полицията. А чрез местните вестници, църкви и други обществени източници на информационно въздействие тя си е осигурявала и достъпа до условната власт.

Тази власт вече не се извлича от собствеността. Доверие получават по-цивилизованите нрави, обуздаващи достъпа до принуждаващата власт. Доверие получава и зараждащият се професионален съюз.⁴ Откровеното купуване на политици изпада в конфликт с усъвършенстващата се етика на века - прекалено явно купеният конгресмен или губернатор губи популярност в очите на хората.

По-съществени бяха нарасналото изобилие и изразът, който то намери в съвременната държава на всеобщото благоден-

³ Старият Рокфелер се поддава на тази потребност и наема пионера на публицистиката Айви Ли, за да добави към скритото социално въздействие, свързано със собствеността му, и открито социално въздействие.

⁴ Диалектиката на властта - тенденцията ѝ да провокира противоположно и уравновесяващо упражняване на власт - се обсъжда в VIII и IX глава.

ствие. Най-голямото изискване на компенсаторната власт бе да се ограничат или изобщо да няма други източници за получаване на доход освен източника, предлагат от частния владетел; заедно с изобилието дойдоха и по-широки възможности за намиране на работа. Издигналият се над равнището на екзистенциалния минимум доход е също освобождаващ фактор. Работата вече не е принуждение или поне не е принуда, породена от остра необходимост. И както вече споменахме, помощите за безработни, богатата на благоденствието, медицинското обслужване и пенсионните фондове по сходен начин водят до отслабване на компенсаторната власт, а следователно до намаляване на значимостта на източника ѝ, вплътен в собствеността. Това е един от доста коментираните социални парадокси, че на подобни мерки за повишаване на благосъстоянието редовно се гледа като на ограничаващи свободата - свободата, предполагаемо присъща на системата за свободно предприемачество. При това някак по-малко се споменава, че тези мерки осигуряват освобождаването от компенсаторната власт, някога непреодолимо съчетана със собствеността.

Но, разбира се, упадъкът на властта, извличана от собствеността, както и на онази, чийто източник е личността, би трябвало преди всичко да бъде приписан на възхода на организацията. Това е особено вярно за държавата, защото в нея и властта, идваща от богатството, и онази, която произтича от личностните качества, в значителна степен отстъпиха на властта, чийто източник е организацията.⁵ А в съответствие с диалектиката на властта това на свой ред породиха съпротива, антипатия и гняв, вплътен във всеобщото недоволство от правителствената бюрокрация. Освен това организацията - внушителният бюрократичен апарат - беше вече изместила и собствеността, и личността и се бе очертала като крайното местоположение на властта в съвременното голямо бизнес-предприятие.

Метафората на тази промяна е семейство Рокфелер. От четиримата оцелели до края на 70-те години внукът на Рокфе-

⁵ През 1917 г. Владимир Илич Ленин стигна до положението на върховен авторитет в тогавашната имперска Русия. Основен мотив в неговото разбиране за властта бе потъпкването на частната собственост като източник на власт. Седем години по-късно, вече на предсмъртния си одър, той видя - и обърна сериозно внимание на съществуването и продължаващото формиране на друг източник на власт - огромната бюрократична машина, породена от социалистическата държава. Частната собственост като източник на власт бе отстъпила мястото си на организацията.

лер, двама Джон Д. III и Лорънс се отличаваха предимно с богатството и филантропията си. Другите двама - Нелсън и Дейвид - бяха включени в солидни обществени и частни организации - управителния съвет на щата Ню Йорк, правителството на Съединените щати и Чейс Манхатън банк. Братята, свързани със собствеността, бяха малко известни, ако изключим близките им привърженици и професионалните филантропски кръгове в Ню Йорк. Другите двама, които бяха свързани с организацията, се ползваха с широка известност, бяха влиятелни, тоест силни. Като кандидат за поста вицепрезидент Нелсън Рокфелер бе подложен на разследване от Конгреса и трябваше доста обширно да защити практиката си да използва състоянието си, за да възнаграждава, а следователно да си осигури лоялността и подчинението на различни политици. През деветнадесети век подобна покупка на привърженици би била сметната за рутинна в американската политика, но по времето, когато Рокфелер застана пред конгресната комисия, тя се бе превърнала в злоупотреба с властта, макар и малко ефективна.

Въпреки всичко казано дотук трябва да поддържаме чувството за перспектива. Собствеността днес не е с всеобща значимост като източник на власт, но това далеч не означава, че изобщо е лишена от значимост. Чрез компенсаторната власт тя се сдобива с всекидневното подчинение на милиони работяги. Тя спомага за спечелване на усилията и убеждението на онези, които ръководят големите икономически предприятия. За видимата ѝ връзка с осигуряването на условна власт вече говорихме. И когато постига прякото подчинение на граждани и войници, и когато получава широката подкрепа на оръжейната промишленост, собствеността играе мащабна роля във вдъхващите най-голямо страхопочитание прояви на власт - на военния истъблишмънт*. Нека никой не си въобразява, че собствеността, отстъпила на организацията като основен източник на власт, би могла в каквата и да било степен да се подценява.

---

* В нашата обществено-политическа литература можем да срещнем и разгърнато обяснение на термина *military establishment* като система от военни ведомства в САЩ. За краткост ненавсякъде даваме разгърнатата му интерпретация, а използваме израза „военен истъблишмънт“ - Бел. прев.

Организацията - I

Организацията, третият от източниците на власт, обикновено съществува в съчетание със собствеността и повече или по-малко с личността. Днес обаче тя става все по-значима в сравнение с другите два източника. „Няма колективна формация, класа или пък каквато и да било група, които сами по себе си и сами за себе си да притежават власт и да могат да я използват, защото задължително трябва да присъства друг фактор - организацията.“¹ Някои изследователи, сред тях е и Чарлз Линдблом, твърдят, че организацията, включително и онази, която намира израз в правителството, е решаващият източник на всякаква власт².

В това има достатъчно основания, защото собствеността и личността са действителни само ако намират подкрепа в една или друга организация. Универсалността на организацията не ѝ пречи да се съчетава по най-различен начин с тях. Да се разбере ефектът от комбинацията на източниците на власт би могло само ако преди това се схванат съставните елементи.

2

Речниковото определение на организацията - „определен брой или групи... обединени около някаква цел или работа“ - отразява същностния ѝ характер. Участниците в една или друга степен са се подчинили на целите на организацията, преследвайки някаква обща цел, която обикновено включва и спечелване подчинението на външни хора и групи. Семантичното значение на използваната дума е поразително разнообразно. То предполага както най-различни по своя характер връзки, така и най-различни степени на съответното вътрешно и външно подчинение. Така например организация е армията. Тя има твърда вътрешна структура, която отрежда на всеки подобаващото му място и власт. Тази организация изисква висока степен на покорство - на подчинение от своите членове. Но не само от тях, а и от онези, които тя вербува, сплашва, покорява или подчинява.

¹ Berle, Adolf, Jr. Power. N.Y. Harcourt, Brance and World, 1969, p. 63.

² „Някои хора вярват, че богатството или собствеността са основният източник на власт. Но самата собственост е форма на авторитет, създаден от правителството.“ Lindblom Charles E., Politics and Markets. The World's Political - Economic Systems. N. Y., 1977., p. 26

Една американска политическа партия е също организация. Но тук вътрешна структура и видимо подчинение на членовете до голяма степен липсват. Индивидът, който приспособява възгледите и изказванията си към онова, което смята, че е волята на партията, може да си спечели или славата на неин върл привърженик, или с еднакъв успех да бъде наречен евтин апологет. Външното подчинение, което партията постига, е непостоянно и често повърхностно.

Организация е и корпорацията. Тя изисква високо равнище на вътрешно подчинение за разлика от партията, но затова пък в рамките на един по-тесен кръг от въпроси. Това са преди всичко, макар и не изключително, дейности, свързани с производството и продажбата на стоки и услуги. Външно подчинение се търси под формата на покупка и използване на тези стоки и услуги от клиентите на корпорацията. Но подчинение на корпоративните цели се търси и от държавата.

Правителството е също организация. То налага вътрешно подчинение на членовете си по много разнообразен начин по повод на доста разнородни външни цели. Когато става дума за военни въпроси, подчинението на членовете на тази организация е пълно и не се допуска недисциплинираност. Външното подчинение във връзка с прилагането на военна сила е аналогично. Но в другите области на правителствена компетенция вътрешното подчинение на целите на организацията е значително по-слабо, а доброжелателността, която членовете на правителството си придават, е нещо като заместител. Относително повърхностно е и външното подчинение по въпроси като почистване на улиците, правилници за транспортното движение и закони против дребните магазинни кражби.

Толкова са различни участниците, целите и степента на подчинение, обхващани от думата *организация*, че една от първите реакции е да се запиташ какво точно означава тя. А всъщност идеята за организацията би могла да бъде обяснена с помощта на изненадващо обхватни и логични правила. Една организация може да има достъп до принуждаващата власт, а при нормалната си обвързаност с определена собственост тя има достъп и до компенсаторната власт, но за съвременната форма на организацията преобладаващ е достъпът ѝ до условната власт. Тъкмо с цел упражняване на условна власт възникват и повечето организации.

Съществуват още три характеристики на организацията като източник на власт. Първата е бимодалната ѝ симетрия,

защото тя постига подчинение на целите си извън организацията само ако е постигнато подчинение вътре в нея. Силата и надеждността на вътрешната ѝ власт зависят от дълбочината и сигурността на вътрешното подчинение.

Не е за учудване, че властта на организацията е зависима и от връзката ѝ с другите източници на власт, от достъпа ѝ до инструментите за принуда. Но към това ни предстои да се върнем по-късно. Организацията е силна, когато има достъп и до трите средства за принуда - заслуженото наказание, компенсацията и въздействието на равнището на идеите. Тя е слаба, когато този достъп е по-малко резултатен или отсъства.

Най-сетне, съществува връзка между властта на една организация и броя и разнообразието на целите, в името на които се търси подчинение. С особеното изключение на държавата колкото по-разнообразни са целите, в името на които една организация търси да наложи своята власт, толкова по-слаба ще бъде тя в постигането на търсеното подчинение.

Това, което ще ни занимава в тази и следващите глави, са споменатите облекчаващи разбирането принципи и тяхното приложение.

3

Бимодалната симетрия на организацията е нейната най-очевидна, най-съществена и което е любопитно, една от нейните най-често недоглеждани черти. Както споменахме, индивидът се подчинява на общите цели на организацията и благодарение на това вътрешно упражняване на власт се появява способността на организацията да налага волята си навън. Едното зависи от другото. Това е неизменна черта на всички прояви на организирана власт.

Примерът на професионалния съюз илюстрирана същността. Членовете на профсъюза независимо от това, какви са индивидуалните им предпочитания или личните им планове, приемат целите му относно заплатите, условията за работа и други облаги. Независимо от своите потребности и желания те отказват да работят и да получават заплата в случай на стачка. От това вътрешно подчинение зависи външната власт на синдиката - неговата способност да постига подчинението на работодателя или правителството. Ако профсъюзната солидарност, която е синоним на резултатната вътрешна дисциплина или подчинение, е висока, тогава шансът да се постигнат синдикал-

ните искания и стачното действие да бъде успешно е добър. Властта е действена. Но ако сред работниците има много стачкоизменници, подставени лица, доносници и други стачкуващи с нежелание и с нагласата да своеволничат, шансът за успех е по-малък. Суровите епитети, с които биват характеризирани своеволниците, ни подсказват значимостта, която се придава на вътрешната дисциплина.

Казаното дотук е валидно както за профсъюзите, така и за другите организации. Една строго дисциплинирана армия, със силно вътрешно подчинение има външна власт и постига резултати в действията си против врага. Това не би могло да се каже за армия без дисциплина. През осемнадесети и деветнадесети век колониалната британска армия и ръководената от британците индийска армия печелеха победа след победа в процеса на придвижването на британците на север и на запад от Мадрас и Калкута. При това те се сражаваха неизменно против многократно превъзхождащи ги с пехота, а понякога и с артилерийски сили. Въпреки епизодичните отстъпления те никога не са били побеждавани. Британските сили са имали здрава вътрешна организация и тя е допринесла за външното им могъщество. Подчинението на отделния войник е било такова, че ако се е налагало, той изцяло е приемал идеята за смъртта. Войниците на индийските принцове не са се подчинявали в такава степен, а и не са приемали толкова безметежно опасността за живота си. Съответни на не толкова сурово упражняваната вътрешна власт са били и по-слабите външни възможности.

Съществуват и множество други примери. Съвременната корпорация е зависима от производствената и търговската си ефективност, които са продукт от качеството на вътрешната ѝ организация. С други думи, способността ѝ да постига подчинение навън е зависима от обхвата и дълбочината на подчинението на служителите ѝ. Подобно подчинение не е толкова належащо, когато служителят се намира на дъното на корпоративната йерархия. На това равнище достатъчно подчинение може да бъде осигурено чрез упражняването на компенсаторна власт. (Би могла да се изтъкне значимостта на високия дух сред работещите, поддържан чрез въздействието на условната власт. Напоследък за това много се говори, например във връзка с японския промишлен успех.) Ситуацията рязко се променя с изкачването по йерархичната стълбица. При висшите изпълнителски чинове е важно цялостното подчинение на целите на фирмата. Немислимо е дори изразяването на несъгласие, камо ли пък предприемането на действие, конфликтно с корпорати-

вните цели. Примерно на нито един старши служител не би трябвало дори през ум да му мине, че цигарите, които произвежда неговата компания, могат да причиняват рак, че нейните автомобили не са безопасни, че нейният фармацевтичен продукт е съмнителен от медицинска гледна точка. Или пък че определена политическа инициатива, към която се стреми компанията - усъвършенстване на механизма за снижаване на износните цени или ограничаване на чуждестранната конкуренция, - е в конфликт с обществения интерес. Тъкмо от подобна вътрешна дисциплина, не по-малка от тази на британската армия, зависи външната сила. За подобно подчинение се получават високи заплати, но би било грешно да се предположи, че заплатите са решаващият фактор. Вярата в целите на корпорацията - условната власт - е със сигурност по-значима.

Тъй като властта е условна, то тя не наранява и дори често не се забелязва от индивида, който е зависим от нея. Малцина са онези, които без да си дават сметка, с желание и цялостно се подчиняват на властта на организацията. След като актът на подчинение не е съзнателен, то той не е и унизителен, нито болезнен. В някои случаи подчинението може да бъде приветствано като освобождаване от тегобите на самостоятелното мислене и взимане на решения, досущ като подчинението на един от героите на Толстой - войника - на дисциплината в полка. На мястото на мисленето и взимането на решения услужливо се настаняват корпоративната вяра и потребност³.

4

Отношението между вътрешния и външния израз на власт в рамките на една организация може да бъде видяно в държавната бюрокрация, професионалната асоциация, организирания спорт и организираната престъпност. Нищо не отслабва външ-

³ Въпреки че това не става изцяло беконфликтно за онези, които са замесени. По този повод бихте могли да прочетете разбулващата глава „Административното его“ в класическото изследване на Уилям Уайт „Организационният човек“ (The organisation man. N. Y. Simon and Schuster, pp. 150-156). Уайт цитира думите на един служител: „Вестникарска обява, която разпространихме наскоро, търсеше инженери, които „биха могли да се приспособят към особеностите на нашата работа.“ Намери се един, който се подлъга и се нае. Наскоро същият излезе в печата с разобличаващо изявление, което направи публично достойние какво действително се иска в нашата организация.“ Друг служител го формулира по-точно: „Колко повече се придвижваш нагоре, толкова по-малко можеш да си позволиш да изпъкнеш, каквато и длъжност да заемаш.“

ната власт на дадено обществено представителство - като например Пентагона или Държавния департамент в САЩ - както недисциплинираният израз на несъгласие отвърте. Оттук и постоянната борба за потискане на подобно недоволство. Нищо не подкопава така властта на лекаря над пациента както несдържаната критика на компетентността на един лекар от друг. Оттук и професионалният правилник, недопускащ подобна критика. Отново виждаме вътрешните правила на поведение, защитаващи упражняването на власт навън. Организираната съвместна работа, цялостното условно подчинение на властта на организацията са същността на успех на организирания спорт⁴.

По същия начин стоят нещата и с организираната престъпност. Няма криминална банда, която да толерира сътрудничеството на който и да е свой член с полицията. Не е трудно да предвидим, че всеки подобен провал във вътрешната дисциплина - в приемане на целите на организацията - предизвиква силна, обикновено смъртоносна наказателна реакция. По този начин, веднъж разбрали принципите, управляващи организираната сила, ние виждаме, че те са широко разпространени.

Също такива са принципите, направляващи упражняването на политическата власт. Външната власт на дадена американска партия, способността ѝ да печели подчинение извън партийните редове е занемарена, защото вътрешната дисциплина или подчинение не съществува. Този принцип простира въздействието си и върху упражняването на власт на равнището на правителствата. През изминалия век и през първата половина на настоящия пруската, а впоследствие германската държава притежаваше трудно преодолима външна сила. Това бе, защото прусашката идея изискваше повсеместно вътрешно подчинение на индивида на целите на държавата, включително и на воен-

---

⁴ Интересна и разбулваща метафора за източниците и инструментите на власт е спортният отбор, например американският отбор по професионален футбол. От спортните коментари става ясно, че в него се проявяват всички източници и инструменти на власт и както се смята, успехът му зависи от ефективността на използването им. Източниците са личността (на треньора и на по-впечатляващите и резултатни играчи); собствеността (за поддържането на голям отбор са необходими средствата на повече от едно селище); и най-вече сложната организация, обхващаща играчите и треньорите. Инструментите за принуда са зплахата от порицание от страна на треньора, съотборниците и спортната общественост; заплащането или компенсаторната власт, нещо, по повод на което играчите съвсем не са безразлични; но най-вече духът за победа, култивиран от условното въздействие, от условната власт. Отборът, който най-добре комбинира всички тези елементи на власт, ще победи: той ще постигне подчинението на противниковия отбор. Както в спорта, така и в живота.

ните начинания. По време на Втората световна война външното могъщество на Съединените щати - способността им да наложат целите си на своите съюзници, а и на германците и японците - бе обратната страна на едно силно вътрешно подчинение на националната цел. По време на една друга война, Виетнамската, способността на САЩ да наложат волята си, макар и срещу един безкрайно по-слаб противник, бе значително по-малка, защото, може би за късмет го нямаше същото вътрешно подчинение. Вътрешната власт нямаше как да бъде развита в контекста на едно, схващано като безотговорно и неблагоразумно упражняване на външна власт и обратно.

5

Както е естествена асоциацията на компенсаторното възнаграждение със собствеността, така и социално определящото въздействие се асоциира преди всичко с организацията като източник на власт. На тази връзка се гледа като на нещо толкова естествено, че тя дори малко се споменава и не ѝ се обръща нужното внимание. Даден индивид или дадена група, която се стреми към власт, организирано поднася своите аргументи и убеждаващи доводи. Това е една процедура, в която има автоматизъм. Преди всичко се свиква събрание, чиято скрита цел е да консолидира вярата в рамките на организацията - да се постигне максимално единство на вътрешната власт. След като се приключи с това, се започва с външната рекламна или образователна програма.

Симетрията, която съществува в организацията между вътрешните и външните прояви на власт, се простира до инструментите за принуда. Когато външната власт се уповава предимно на определящото въздействие, и с вътрешната е същото. И обратно. Аналогичен е и случаят с принуждаващата и компенсаторната власт, защото, когато се използват при вътрешните прояви на власт, те се прилагат и навън. И обратно, както и в предишния случай.

Когато става дума за определящата власт, от само себе си се разбира, че членовете на политически, религиозни или други групи трябва да бъдат силно и неизменно убедени в правилността на целите, към които се придържа групата, за да могат резултатно да ги пропагандират навън. Ето защо всъщност историята на високоорганизираните прояви на власт - тези на

църквата, комунистическите партии и дори на градската управа - е в толкова голяма степен хронология на усилията да се стъпче ересът. Неподчиняващият се аутсайдер бива разобличаван, но най-често той предизвиква по-малко антипатия и гняв, привлича по-малко скандално внимание от дисидента в къщи.

Следователно силните организации изискват грижливо вътрешно властово въздействие върху членската маса, за да се постигне максималният външен ефект. Новите наборници във въоръжените сили или в ЦРУ биват задълбочено и внимателно инструктирани за целите на организацията. Това се нарича индоктриниране, термин, който открито говори за намерението да се спечели нечие убеждение. Само когато е осигурена подобна убеденост, индивидът се смята като достатъчно квалифициран, за да преследва външните цели на организацията. В често цитирани внушения се казва, че подготвен и добър служител или офицер е онзи, който е убеден в правилността на онова, което върши, т.е. вярва в своята гражданска или военна организация. Обезсърчаващото отношение към дисидента, който скъсва с грижливо отгледаните си възгледи - към офицера от Пентагона, който предава интересите му, към прекалено независимия служител от Държавния департамент или към двойния агент на ЦРУ, - потвърждава казаното.

При нормалната си свързаност с определена собственост, организацията има достъп както до компенсаторна, така и понякога до принуждаваща власт. Бизнес-предприятието печели по-голямата част от външното си влияние чрез компенсаторни средства - предлага на потребителите си такива стоки, за които си струва да се харчат пари. Придобитите по този начин средства на свой ред купуват усилието и компенсаторно определеното подчинение на служителите в предприятието. Те осигуряват също така и рекламата, и маркетинга на произведеното от организацията. С други думи, организацията използва и условна власт, като култивира сигурност в достойнствата на продуктите или услугите си независимо от цената им - независимо от компенсаторната изгода от покупката. Идеален е вариантът, когато онези, които са ангажирани с рекламата и маркетинга на даден продукт, вярват в него. Отново е налице симетрия, макар и невинаги универсална; често с почуда се констатира, че някой си „вярва в собствената си реклама“.

Най-сетне, симетрията се простира и до принуждаващата власт. Както вече споменахме, една армия налага волята си на врага чрез принуждаващи средства, чрез заплахата от или реалността на особено жестока и болезнена принуда. Военната

организация печели вътрешно подчинение предимно чрез идейно въздействие - чрез насаждане на вяра в целите на въоръжените сили и в необходимостта от пълно подчинение на военната дисциплина. Това определящо въздействие се съпровожда от заплащане - от компенсаторна власт. Но симетрично на външното упражняване на принуждаващата власт се предвиждат и множество неизбежни тежки наказания в случай, че войникът се отклони от задължението си. Всички военни организации възприемат тази необходимост. Военните съдилища или техните еквиваленти имат достъп до по-сурови заслужени наказания от онези, които са приемливи за гражданските процеси. Така например желанието на войника да рискува и наложи наказание на противника се подсилва от съзнанието, че ако не го стори, той самият ще бъде в една или друга степен наказан.

Симетрията между вътрешната и външната власт се вижда и от други примери. Профсъюзът, който в миналото прибегваше до насилие срещу недисциплинирания участник в стачния кордон, е използвал реалността или заплахата от насилие срещу половинчатото ангажиране се или отстъпниците. Мафията и други престъпни организации постигат външна власт чрез заплахата или реалността от принуждаващо въздействие. Принуждаващата власт се използва и вътре в организациите, за да се осигури подчинението на членовете им. Когато става дума за властта, можем да си позволим малко абсолютни твърдения. Но симетрията между вътрешните и външните средства за въздействие е достатъчно красноречива и възникването ѝ може да бъде очаквано и предвидено.

Организацията - II

1

Бимодалната симетрия между вътрешната и външната власт е първото от обстоятелствата, които влияят върху способността на организацията да постига подчинение на целите си. Сега идва ред на другите две. Те са, както вече споменах, от една страна, степента, в която организацията е свързана с другите източници на власт и има достъп до трите източника на принуда и, от друга, с разнообразието или концентрацията на целите ѝ.

Една организация, която разполага със собственост и има лично осигурено лидерство, очевидно придобива и власт. Ако тя има свободен достъп до пълния диапазон от принуждаваща, компенсаторна и условна власт, то от това силата ѝ още повече печели. Най-очевидният пример за подобна комбинация на източници на власт и инструменти за принуда е тоталитарното правителство. В тази комбинация всички инструменти и източници са в състояние да влияят както вътрешно, на правителството, така и външно и симетрично на широката публика.

Отвътре, в апарата на правителството на националсоциалистическа Германия бяха личността на Хитлер, финансовите, т.е. имуществените възможности на Третия райх и много действената бюрокрация, чиито корени можем да намерим в традициите на прусашката държава. От тези източници на власт водеха началото си и тежките наказания, отсъждани на вътрешните разколници като Ернст Ройм, застрашил контрола на Хитлер над партията в началото на нацисткото управление, и участниците в офицерския бунт от 20 юли 1944 г. Но, разбира се, налице бе и компенсаторната власт, която поддържаше бюрокрацията, есесовците и Вермахта. Имаше и скрито определяне, свързано с традицията на дисциплинирана служба, а и открито формулирано определяне, свързано с пропагандата на Хитлер, Гьобелс и партията. Такава бе вътрешната власт в националсоциалистическото правителство.

Навън инструментите, чрез които се подчиняваха масите, бяха същите. Тежкото наказателно действие бе материализирано чрез концентрационните лагери, а общественото пълно строителство и големите оръжейни поръчки осигуряваха поприще за компенсаторната власт. Не е липсвало и скрито определяне, свързано с навика за подчинение на държавата, подсилено от откритото въздействие на пропагандата и съчетано с не съвсем или напълно монополизирания достъп до средствата за въздействие върху обществените настроения, т.е. до условната власт. Не от днес е тенденцията властта от типа на упражняваната от нацистка Германия да бъде асоциирана с един-единствен източник или един-единствен инструмент за принуда - в немския вариант или с личността на Хитлер, или със страха от есесовците, или със злокобната способност на концентрационните лагери да убеждават, или пък с пропагандата на Гьобелс. А в случая се убеждаваме колко важно е да се има предвид цялото разнообразие на структурата, върху която се основава подобна власт.

При реакцията на правителствата на САЩ и Великобритания на действията на Хитлер бе прибягнато до използването на същите източници на власт и същите инструменти за принуда, които използваха и германците. Съществувахе митът за тоталния контраст, а фактите говорят просто за комбиниране на еднакви елементи, но по различен начин и в различно количество. Добре осъзнавана бе значимостта на личностите на Рузвелт и Чърчил. Източник на власт бяха и икономическите ресурси, стопанствата на едни високоразвити индустриални общества, особено в случая със САЩ. Налице бе и солидна организация и в двете съюзнически държави. Еднаквите източници на власт пораждаха еднакви инструменти за принуда. Тежко наказвани бяха тези, които помагат на врага. За компенсаторни възнаграждения служеха работните места наред с други облаги. Силата на определящото въздействие - патриотизма - бе много голяма.

Но нека повторим, че различието бе в *степента на използване* на инструментите и в начина на комбинирането им - както вътре, така и навън. Тежкото наказание не бе от голямо значение за постигане на подчинение в САЩ и Великобритания, а като цяло не бе от голямо значение и откритото въздействие или пропагандата, въпреки че и не бе пренебрегвано. Компенсаторната власт, разбира се, бе от значение, но още по-силен инструмент бе прикритото въздействие, доброжелателното и в една или друга степен автоматично възприемане на националната цел. В този смисъл разпространеното по онова време оптимистично самоокуражаване изразяваше определена истина: силите на свободата бяха наистина с по-големи шансове за успех от силите на диктатурата. С други думи, прикритото въздействие, водещо до индивидуално мотивирано приемане на обществената цел, бе по-резултатно от ясно формулираното въздействие, постигано чрез открита пропаганда или чрез заплаха от тежко наказание. То бе експлоатирано в много по-голяма степен от нацистите.

Когато правителството е свързано с определени имуществени и личностни възможности, а има и достъп до всички инструменти за принуда, то е особено силно като организация и има възможност за изключителна власт. Затова в такива случаи на властта на правителството неизбежно се гледа със страхопочитание и дори със страх, а във всички цивилизовани държави е прието, че упражняването на подобна власт трябва да бъде ограничавано. Смята се, че най-вече трябва да бъде рамкирано използването на принуждаващата власт. Но същес-

твуват и открито изразявани силни настроения против прекомерната експлоатация на откритото определяне под формата на пропаганда. На критика може да бъде подложено и прикритото влияние. Както вече посочихме, политикът, който прекалено безочливо призовава патриотичните и други условно предизвикани чувства, бива освобождаван като демагог.

2

Това, което важи за правителството, е валидно и за всяка друга организация. Способността ѝ да постига подчинение зависи от другите източници на власт - личността и имуществото, - с които тя се асоциира, както и от инструментите за упражняването ѝ - прикрито и открито определящо влияние, компенсаторна и принуждаваща власт, - които тя прилага. Така или иначе, тук се включва и последният, трети фактор, влияещ върху властта на организацията: броят и разнообразието на нейните цели. Ако целите на дадена организация са много и разнообразни, както източниците, така и инструментите за принуда ще трябва да са по-мощни, за да се получи определен ефект, за разлика от случая, когато целите са малко и специфични. За типично американската политическа партия, както вече отбелязахме, можем да кажем, че е организация с крехка власт. И това е така не само защото тя се опира на ограничени източници на власт и не само заради ограничения брой инструменти за влияние, които прилага. Не ѝ достига власт, т.е. способност да постига подчинение, поради мъжеството цели, които преследва. За да притежава външна власт, тя трябва да изработи вътрешно съгласие по въпроси на икономическата, външната, военната и социалната политика, гражданските права, здравеопазването, образованието и множество други проблеми. И тъй като подобно съгласие е невъзможно, то няма нито външен израз, нито някакъв значим резултат.

Контрастни на съвременните слаби политически партии са силните едноаспектни групи - организациите, противопоставящи се на (или подкрепящи) абортите, женските права, контрола над огнестрелното оръжие, транспортирането на децата до училище, и онези организации, които са активни привърженици (или противници) на религиозното обучение в училищата. Те са действени, защото членовете им могат да се обединяват около един проблем, така както не биха могли около по-голямо

множество от въпроси. Следователно вътрешното подчинение е до голяма степен в услуга на външната власт¹.

Но това не означава, че едноаспектното политическо действие е изключително влиятелно - една разпространена в наше време заблуда. По въпроси като аборт, необходимостта от часове за молитва в училищата или доколко е желателна достъпността на огнестрелните оръжия избирателите могат да бъдат въз основа на убежденията си твърдо обединени. Външният ефект няма да закъснее. Но тези въпроси са все пак малки в големия кръг от обществени интереси. В такива случаи броят на привържениците не може да бъде многократно увеличаван, а това ограничава и външния ефект. Освен това тесният кръг от въпроси прави възможно и резултатно дадено противопоставящо се идейно въздействие и убеждение, но това е предмет на следващата глава.

3

Може би тъкмо тук, когато говорим за организацията като източник на власт, трябва да направим едно предупреждение, свързано с илюзията за власт - въпрос от голямо значение.

Както видяхме, организацията е в основна връзка с условната власт, която е във висша степен субективен по характера си инструмент за подчинение. Индивидът, който бива подчиняван въз основа на характерните си възгледи, не осъзнава подчинението си, защото проникващо чрез убеждението, то изглежда нормално и правилно. Освен това не съществува обективен симптом на подчинението, видим за онзи, който упражнява условната власт. Нечие подчинение може да бъде изтъкувано като резултат от идейно въздействие, а всъщност въпросните индивиди биха се подчинили при всички положения. Случва се и така, че самият акт на убеждаване бива вземан за търсения резултат. Следователно някои могат да си въобразят, че упражняват условна власт, когато всъщност това не е така. Други

---

¹ Действената организация е основният източник на власт за групите, преследващи едноаспектни политически цели. А организацията е свързана с имущество и някоя силно въздействаща личност. Такива фигури като Филис Шлефли, преподавателя Джери Фалуъл, преподавателя Орал Робъртс и други нагледно доказват ролята на личността; средствата, които те събират, са показателни за ролята на притежаваното имущество с цялата му значимост.

могат да я съзрат там, където тя не съществува. Това е една доста разпространяваща се илюзия във време. Писател, обкръжен от една действителност, която не одобрява, пише книга в подкрепа на целите, към които се стреми. Въпреки че може да не привлече много читатели, той е убеден, че е упражнил влияние. Аналогичен е и случаят с политика, който държи реч. Така е и с журналиста, който пише уводна статия, списва рубрика или тенденциозно представя дадена информация. Някъде там навън някой е бил повлиян и се е подчинил на внушението. Суетата услужливо и авторитетно подсилва това впечатление. Голяма част от онова, което се нарича политическа власт, е практически илюзия. Така е и с печата, нещо, което ще обсъдим по-късно.

Съществува определена връзка между личността и илюзията за власт. Индивидите са особено податливи на представата за собствените си способности да бъдат убедителни. Особено податлива е може би синтетичната личност, за която стана дума. Но пространството за създаване на илюзии е значително разширено, когато организацията е основният източник на власт. Онези, които се стремят към власт, могат да си осигурят видимостта на упражняването ѝ, свиквайки събрание, излъчвайки комитет, основавайки организация, присъствайки на провокираните от всичко това следващи събрания и следейки в печата отзивите и официалните изявления по повод на тези начинания. Желанието за налагане на власт, за спечелване на подчинение е удовлетворено не от резултата, а от формата. В такива случаи организацията, която е източникът на власт, служи за заместител на действителното ѝ упражняване.

Ако искаме да разберем условната власт и организацията, която е неин източник, трябва определено да си дадем сметка за различието между реалната и илюзорната власт. Това разграничаване ще бъде от първостепенна важност и по-късно, когато разгледаме реалната власт на военните, противопоставена на влиянието на групите, борещи се за мир, реалната власт на корпорациите, противопоставена на потребителските съюзи и гражданските организации, които по различен начин активно се стремят към обществена реформа.

Властта, особено когато източникът ѝ е в организацията, не е нещо просто и праволинейно. Ние виждаме колко много е скрито в познатото позоваване на силната и могъща организация. При това все още не сме разгледали всички ограничения, стоящи пред организираната власт. Както индивидите и организациите се стремят да разширят своята власт - да постигнат подчинение с индивидуалната или колективната си воля над другите, - така и другите се стремят да се противопоставят на подчинението. Личностните възможности, собствеността, организацията, както и комбинираните инструменти за принуда се използват както за разширяване на властта, така и за противопоставяне на подчинението. Тъкмо това противопоставяне, а не някакви ограничения, наложени вътрешно върху източниците и инструментите за власт, осигурява основни забрани, регулиращи упражняването на власт.

ДИАЛЕКТИКА НА ВЛАСТТА - I

1

Досега ни интересуваше как се упражнява и разширява властта, но ще трябва да си изясним и как ѝ се противостои, тъй като противопоставянето на властта е също толкова неразделна част от феномена власт, колкото и самото ѝ упражняване. Ако това не беше така, властта би могла безкрайно да се разраства и тогава всичко би било подвластно на волята на онези, които са най-добре подготвени да я използват.

Всъщност съвременното общество е в състояние на по-голямо или по-малко равновесие между онези, които упражняват власт, и онези, които ѝ се противопоставят. Ето че стигнахме до проблема за природата на това равновесие - до начина, по който властта поражда собствената си опозиция и спомага за ограничаването на собствената си ефективност.

2

Когато човек се сблъска с една нежелана власт, първата му мисъл невинаги и вероятно не по правило е да потърси начини да ѝ се противопостави. По-скоро първото, за което се замисля, е как би могло да се постигне анулирането ѝ - как би могъл да се намери начин тя да бъде обявена за неуместна, незаконна, неконституционна, потисническа или пагубна, за да се обуздае и възспре. Съответно тя би трябвало по някакъв начин да бъде ограничена, като размер и обхват и да се съкрати обезпокояващото ѝ влияние. Ако корпорациите са прекалено могъщи, то те би трябвало да бъдат раздробени с помощта на антитръстовите закони. Когато профсъюзите са прекалено силни, то те би трябвало да бъдат отменени или да се направят зависими от

законите за защита на правото на труд, според които отделният работник не е задължен да членува в професионален съюз. В случая с мъжкото господство над жените мъжете би трябвало да бъдат убедени или принудени да се отнасят към жените си като с равни.

Стремежът да се ограничи или възпре възможността за упражняване на дадена власт би трябвало да бъде логична реакция спрямо нежеланата власт. Но в действителност в повечето случаи реакцията е друга, а не тази, която се смята за най-практична от гледна точка на опозицията. Най-често срещаната и най-ефективна реакция спрямо една нежелана власт е изграждането на опозиционна властова позиция. В отговор на един деспотично наложен данък върху чая се създава организация, която унищожават обложения с високи данъци чай, като го потапя във водата. В отговор на един принудителен набор в армията възниква организация от противници на тази принуда. Реакцията на едно посегателство над гражданските права е организираната им защита. Отгласът на мъжкия шовинизъм или господство рано или късно е организация, която защитава и отстоява женските права.

И така по всички проблеми - големи и малки. Реакцията на властта на работодателя е професионалният съюз. Отпорът на професионалния съюз е във вид на закон за защита правото на труд. Отговорът на нежеланата проява на религиозна власт е противопоставяне на църквата или на религиозната доктрина. Ако търговецът иска висока цена за стоката си, купувачът се съюзява с други потребители, за да бойкотира стоката или да се спазари. В случай че учителите са неуместно либерални по въпросите на сексуалното възпитание, родителите се съюзяват, за да утвърдят ценностите на юношеската невинност и непорочност. Често се случва автоматично да се прибегва до уравнивяващата власт¹.

Опониращото упражняване на власт бива два вида - пряко и непряко. Директно то търси да си осигури лично лично въздей-

¹ Това са термин и концепция, които за пръв път използвах в един по-тесен икономически контекст в книгата си „Американският капитализъм: концепция за уравнивяващата власт“ (American Capitalism: The Concept of Countervailing Power. Boston, Houghton Mifflin, 1952, 1956. М.Е. Шарп, 1980). Все още се придържам към представата, че икономическата власт обикновено бива парирана от опозиционна властова позиция. С течение на годините тази доказана от мен теза, струва ми се, получи определено признание. Но в цитираната книга имах неоправдано оптимистично мнение за получаващото се равновесие.

ствие, имущество и организация, които на свой ред му осигуряват достъп до принуждаваща, компенсаторна и условна власт. Или пък опониращата власт се упражнява индиректно, чрез достъп до властта на държавата. Ако дадена корпорация или профсъюз имат непопулярна власт, то тогава се призовава съдействието на държавата за ограничаване на властта им. Другата страна на монетата е стремежът на корпорациите да отслабят регулативното въздействие на държавата по отношение на промишлеността им. Голяма част от цялата съвременна политическа дейност се състои от усилия да се ангажира държавата в подкрепа или в противодействие на една или друга проява на власт.

3

Можем да формулираме правилото, че почти всяка проява на власт предизвиква появата на друга, противоположна, макар и не задължително равна на нея. Всяко усилие да се постигне нечие подчинение се среща в една или друга форма със своето противодействие. Обхватът и резултатността на първоначалната власт зависят от относителната резултатност на опозиционните сили.

Както и в други случаи, можем да различим реалната симетрия между начина, по който една власт бива разширявана, и начина, по който ѝ се противодейства. Тази симетрия обхваща както източниците на власт, така и инструментите за принуда. За противопоставяне на властта на една силна личност е необходима друга влиятелна личност. Властта, възникваща въз основа на определена собственост, се сблъсква с друга собственост. А на онази, чиито корени са в организацията, обикновено ѝ противостои друга организация. Нещо подобно се случва и с инструментите за принуда. На тежкото наказание се отговаря с тежко наказание, а на компенсаторното възнаграждение - с компенсаторно възнаграждение. Ако инструментът за принуда е прикрито и открито социално определяне, такъв ще бъде и основният план за съпротива. Разбира се, съществуват и изключения. Някои драматични прояви на власт, на които скоро ще се спра, са се оформили, престъпвайки рамките на симетрията. Но в диалектиката на властта симетрията е общо правило. Класическата схватка между работодател и работник, капитал и труд отново илюстрира казаното.

Когато работниците първоначално са се опитали да се противопоставят на властта на работодателите във връзка със заплатите и условията на труд, основни за конфликта са били противостоящите си личности. И в съответствие с ролята на личността са следвали тежките мерки за принуда, включително и прибегването до властта на държавата. По време на голямата стачка на работниците от фабриките на Карнеги в щата Западна Пенсилвания през 1892 г. стачкуващите, водени от Хю О'Донъл, са действали в отговор на властната личност на Хенри Клей Фрик. Принуждаващите действия на работниците срещнали симетричен отпор първоначално от флотилия със стачкоизменници от Пинкертон, които се опитали да завземат фабриката чрез десант откъм реката, а впоследствие стачката била смазана от седемхилядна войска, изпратена от губернатора Робърт Патисън от Пенсилвания².

Големите трудови конфликти от 30-те години в САЩ бяха съсредоточени също около личности. Независимите магнати в железопреработването Ернс Веър и Том Гирдлър бяха предизвикани от еднакво силните личности на профсъюзните лидери Джон Луис и Филип Мърей. В Детройт Хенри Форд - първи, подкрепен от шефа на сервизната служба на заводите Хари Бенет, който бе превърнал сервиза в инструмент за наказателна принуда, подбирайки състава му сред част от местните наемни убийци, гангстери, неангажирани главорези и някои по-прозаични местни таланти, се противопоставиха братята Ройтер и други непреклонни пионери на профсъюза на Обединените автомобилни работници. В една предвидима връзка с личностите са се развивали и принуждаващите действия, и съответните реакции. На 26 май 1937 г. се състояла известната битка за спечелване на надмощие. Според репортаж от Министерството по трудовите отношения ето как са изглеждали основните фабрични сгради на Форд по онова време: „...Ривър Руж...бе заприличала на община, в която е обявено военно положение и в която една голяма военна организация бе погълнала гражданските органи за власт.“³

Но в последна сметка организацията (наред със собствеността) измести личното лидерство като източник на работодателна власт. Заедно с това се наблюдаваха и промени в ин-

² Taft, Philip. Organised Labor in American History. N.Y., 1964, pp. 136-142.

³ Nevins, Allan and Frank Ernest Hill. Ford: Decline and Rebirth, 1933-1962. N.Y. 1963, p.150.

струментите за принуда и в съпротивителната мощ на работниците. През 30-те години именно лидерите на компаниите, все силни личности като Форд, Веър и Гирдлър, наред със Сюъл Евъри от Монтгомъри Уард бяха онези, които водеха откритата и ожесточена схватка с профсъюзите. По-късно организационните функционери от Дженеръл мотърс и Юнайтед стейтс стил корпорейшън не прибягваха до подобни принуждаващи реакции. Собствеността, разбира се, си оставаше източник на власт, но инстинктът на организацията бе в полза на преговорите. И личната суета (както и едноличното владение на собствеността) не бяха замесени в такава степен. Съществуваше и по-голяма загриженост за това, каква ще бъде обществената реакция. С времето (симетрично) профсъюзите започват да използват същите източници и инструменти за власт. С някои значими изключения личното лидерство престава да бъде централен фактор. Насилието намалява или изчезва. Отначало собствеността под формата на стачни фондове става важен източник на профсъюзно могъщество, водейки след себе си способността на профсъюза да разширява и удължава срока на стачката. Впоследствие сплотената организация става дори още по-значима, а заедно с нея се появява и съответното умение да се преговаря, както и способността проблемите на профсъюза да се правят достойни на обществеността. Безименен вицепрезидент, отговарящ за трудовите отношения, преговаряше от страна на компанията, а почти толкова анонимен служител представляше в преговорите и профсъюзите. Стачката - сравнителният тест за имуществен капацитет - се превръща в символ на провал. И от двете страни преобладаващият източник на власт става организацията. И както би могло да се очаква, инструментът, който правеше организационната власт резултатна, бе убеждението - взаимното убеждаване на двете страни и умението им заедно да убедят широката публика. По този начин условната власт почти изцяло заменя принуждаващата и компенсаторната власт.

4

Симетрията между източниците на власт и уравниващото противопоставяне в областта на трудовите отношения е в определен смисъл класически изчистена. Но симетрия можем да видим и в много други области. По време на Втората световна

война, както споменахме, перверзната, зловеща, но несъмнено властна личност на Адолф Хитлер намери противодействие в лицето на Чърчил, Рузвелт, Сталин и Дьо Гол като естествено, дори неизбежно противопоставяне на личности. Всъщност Чърчил дойде на власт до голяма степен защото през 1940 г. стана належащо Британия да има начело фигура, която да бъде в състояние да се мери по сила с фюрера. Ето защо се наложи замаяната на Невил Чембърлейн, остаряващия организационен функционер, с едно по-силна и решителна личност⁴.

Днес съществува ужасяващата принуждаваща власт, скрита в ядрените оръжия. Развитието и разгръщането им от едната от суперсилите са съпроводени от аналогичната реакция на другата - една опасна симетрия, за която ще трябва да кажем нещо повече по-късно. Бизнес-предприятието се стреми да разшири своето влияние над потребителите чрез рекламата си - чрез условна власт. Онези, към които е насочена рекламата - чието подчинение се търси по този начин, - се обръщат към организации, посветили усилията си на разкриване на истината за продуктите и изискващи честна реклама. Корпорацията, опитваща се да вземе връх над друга корпорация, се обръща към компенсаторния интерес на включените в нея акционери. За да устои на това, атакуваната корпорация спешно обявява още по-голяма награда в случай на запазване на статуквото. Или пък организира получаването на още по-приемливи противоположни предложения. Привържениците на съществуването на депозит за аптекарските шишета, който би осигурил връщането им в аптеката, се организират, намират необходимите средства, за да осигурят подкрепа за целите си. Онези, които им се противопоставят, също се организират и събират средства, за да убедят публиката в свързаните с депозита излишни разходи. Предизборната организация на даден политик провокира възникването на алтернативна организация; исканията за средства на единия кандидат се мерят с исканията на другия; ако единият от тях е представителен, застъпниците на другия се стремят да синтезират не по-малко привлекателен образ; рекламните усилия на единия водят до

⁴ От трите източника на власт, използвани по време на Втората световна война - личностните качества, имуществото и организацията, - първите лидери бяха удостоени с най-голямо внимание. Това не означава, че по сравнение с материалните средства или с организацията те са били най-значими за изхода на военните действия. Те просто са били най-достъпни за манталитета на масите. Материалните ресурси и особено организацията бяха по-малко видими, но със сигурност по-значими.

съответните рекламни програми на опонента му. По този начин симетрия е свойствена както за използването на източниците на власт, така и на инструментите за постигането ѝ.

5

Докато симетрията при налагането на власт и реакцията срещу нея по принцип трябва да бъдат приети като даденост, то трябва да знаем, че тази симетрия не е задължителна. В историята съществуват поразителни примери на насрещна или уравновесяваща власт, които са дължали своята резултатност на асиметрията си. Например при разглеждането на конфликта между религиозната и светската власт (глава X). Светската власт през ранната християнска епоха се крепяла на личността и с готовност е прибегвала до наказателно действие при принудата. Религиозната власт, с която най-често се е сблъсквала, е имала като източник личността и собствеността, но най-вече - организацията. Тъкмо от организацията са произтичали вярата, социалното въздействие, които винаги са били действителен инструмент за налагане на църковната воля.

В по-ново време най-забележителните примери на асиметрия при упражняване на уравновесяваща власт са тези на Мохандас (Махатма) Ганди в борбата му срещу британските власти в Индия и на неговия последовател Мартин Лутър Кинг - младши при противопоставянето му на расовата дискриминация в Съединените щати. Властта на британците в Индия води началото си от грижливо култивираните социално значими образи на Вицекраля, на Краля-император и Кралицата-императрица, от аналогично култивираната представа за богатствата и съкровищата на колониалната власт, на Раджа, за великолепната организация на индийската гражданска и военна администрация. Компенсаторното възнаграждение за онези, които били на власт или приемали внушавания на социално равнище възглед, изтъкващ добронамереността на британските управници, също не е за пренебрегване. Но инструмент от първостепенна важност е била заплахата или реалността да се използва наказателна принуда от страна на военните и полицията.

Срещу посочените елементи на британското управление Ганди предлага силната си личност и една сплотена организация, а производно на тези два компонента е социалното внушение, че индийците имат право да се управляват сами. Той не

започва, както би могло да се очаква, с изграждане на въоръжена сила в противовес на военния потенциал на британците - с противопоставянето на две принуждаващи възможности. Вместо това прибегва до ненасилие - към пасивна съпротива⁵ на британската власт, включително понякога и съпротива срещу събирането на данъци или функционирането на съда, отказ да се изпълняват полицейските заповеди и други специфични актове на гражданско неподчинение. Това отклонение от приетия модел бе източник на безкрайно учудване, толкова дълбоко бе заседнала представата за симетрията. Така или иначе колониалната власт на Раджа би се справила за броени часове с всяка армия, която Ганди би могъл евентуално да събере, докато, сблъсквайки се с тази асиметрична съпротива, не е била наясно как да постъпи и в края на краищата претърпява поражение. Съществува общ паралел с действията на Мартин Лутър Кинг в Американския Юг. Ако участниците в знаменития поход Селма бяха влезли в схватка с местната полиция, те много по-лесно биха могли да бъдат победени. Като предпочитат асиметрично да отхвърлят всички приканвания да отговорят с насилие, те също използват една по-малко очевидна, но по-трудно преодолима тактика. „Съпротивата без използване на насилие парализира и обърка властовите структури, срещу които бе насочена.“⁶

Въпреки всичко симетрията между използваните източници на власт и инструменти за принуда си остава *правило*. Това се потвърждава и от редица поговорки: „Клин клин избива“; „С вашите камъни по вашата глава“; „Насилието ражда насилие“; „Който вдигне меч, от меч погива“. Махатма Ганди и Мартин Лутър Кинг дължат част от славата на успехите си, но не по-малко и на скъсването с приетата и обичайна диалектика на властта.

---

⁵ По-точно Сатяграха, която той разграничаваше от чисто пасивната съпротива и определяше като „сила, породена от истината, любовта и ненасилието“.

⁶ King, Martin Luther, Jr. *Why We Can't Wait*. N.Y., 1964, p.30.

ДИАЛЕКТИКА НА ВЛАСТТА - II

1

Базисната диалектика на властта, нейните опозиционни и като цяло симетрични прояви са процес, който дълбоко въвлича съвременната държава. Дадена група или индивид търсят подкрепата ѝ, за да постигнат нечие подчинение или да се противопоставят на друга проява на власт. Подобно усилие има вторични и третични прояви - когато са налице опити да се накара държавата директно да потъпче нежеланите прояви на власт или сама да се противопостави на подобно потъпкване. Ако се върнем към примера от предишната глава, в миналото работодателите успешно са постигали намесата на държавата за справяне с професионалните съюзи, организация, която е била източник на работническа власт. А през нашия век професионалните съюзи успяха да накарат държавата да забрани използването на онези властови инструменти, чрез които работодателите са парирали усилията на тяхната организация - те се сдобиват със защита срещу безразборното използване на принуждаващата власт на полицията, на компенсаторната власт под формата на подкупи за стачкоизменниците и на условната власт, проникваща под формата на разнообразни увещания в безплодността на загубеното производствено време. На свой ред и работодателите се съюзават, за да осигурят приемането на закони, защитаващи правото на труд. Тези закони са имали за цел да попречат на професионалните съюзи да налагат неадекватно подчинение на своите членове, както и на работници, не успели да се включат в организацията.

Сложна е диалектиката на властта, сложен е и процесът на нейното регулиране и контрол. Трябва преди всичко да отбележим, че намесата на държавата по отношение на трите инструмента на власт е много диференцирана дори когато тя

оказва аналогична, макар и в никакъв случай неидентична за-
щита на източниците на власт.

Регулиращата ръка на съвременната демократична дър-
жава строго държи упражняването на принуждаващата власт,
но е много по-мека спрямо компенсаторната. Като цяло, макар
и обект на много спорове, под защита е и по-голямата част от
упражняваната условна власт. Ако се върнем към източниците
на власт, трябва да отбележим, че по принцип държавата е
толерантна към личността, покровителства собствеността и
компетентно защитава организацията. Тези тенденции на свой
ред контролират въздействията върху асоциираната диалекти-
ка на властта и върху онези, които при упражняване или
потъпкване на дадена власт търсят подкрепата на държавата.
Насъщният въпрос за много, ако не и за повечето политически
и обществени дискусии е установяването на подходящото и
законното в ролята на държавата по тези въпроси.

2

Всички цивилизовани общества без изключение регулират из-
ползването на принуждаващата власт. В съвременните западни
общества упражняването ѝ, ограничено от общественото мнени-
е и гражданското право, е сведено до компетенцията на
държавата и правителството. Изключение прави все още за-
пазеното ѝ битово използване спрямо жени и деца. Използва-
нето на принуждаващата власт от държавата е на свой ред
строго контролирано; някои нейни форми - жестокото и нес-
тандартно наказание, ако използваме американската конститу-
ционна терминология - са забравени, а въпросът дали са
правилни и полезни смъртното наказание и задължителното
изпращане в затвора за някои особено тежки престъпления е
обект на безкрайни и оживени спорове. Наказанията се оформ-
мят, както подобава, в закони, така че разумно да съответстват
на подчинението, което се търси. Онези, които се отреждат за
убийство, са съответно по-сурови от наказанията, налагани при
магазинна кражба или нарушаване на правилата на уличното
движение.

Съществува освен това и масивният апарат от съдилища,
отговорни за определянето на вината или невинността, както

и за подбирането на най-подходящото наказание при всеки конкретен случай¹.

Тъй като държавата има общ монопол над упражняването на принуждаващата власт, налага се онези, които се стремят да използват тази власт за свои цели - за постигането на желано подчинение, - да се обръщат към държавните институции. Подобни искания - за по-сурови (или понякога по-щадящи) принуждаващи мерки срещу абортите, сексуалните престъпления, наркоманията, уличното насилие и много други - са съществена част от съвременната политическа агитация.

Прецизността и резултатността в регулирането на принуждаващата власт са може би най-добрият показател за равнището на цивилизованост в дадена общност. И на практика значението на този показател все повече нараства. Анархията, подобна на онази, която съществуваше в съвременна Уганда или Ливан в началото на 80-те години, носи белезите на едно необуздало използване на принуждаваща власт както вътре, така и вън от формалната правителствена структура.

Диктатурите, които са си спечелвали името на безскрупулни - например като на Трухильо, Сомоса и Дювалие в Централна Америка и Карибския регион, на Сталин в Русия и на Хитлер в Германия, - са широко известни и се помнят с деформираното използване на принуждаващата власт.

3

Компенсаторната власт също е подложена на регулиране от страна на държавата, но за разлика от принуждаващата власт използването ѝ се покровителства от закона и от обичая. Подчиняването на целите на другите, постигнато чрез компенсация, е, разбира се, от централно значение за функционирането на капитализма. Компенсаторното възнаграждение при социализма е по-малко признат, но не по-малко важен стимул за труд. Въпреки това множество форми на компенсаторната власт се

¹ Това, разбира се, не е единствената функция на съдилищата. Те са първоизточник на власт, доколкото тълкуват конституционните и правните закони, без (поякога) ни най-малък предел на свободен избор. Аз съзнателно, макар и не без съжаление подминавам ролята на съдилищата в регулирането на властта. Постъпвам така, защото ми липсва правна квалификация и отчасти защото, уви, новото, което бих могъл да кажа във връзка с това, е твърде незначително.

ползват с неодобрение или пък недвусмислено се поставят извън закона. Публичното възнаграждение на гласоподаватели за начина, по който са гласували; подкупите на държавни служители с цел да се въздейства на правораздаването; използването на пари за осигуряването на клиенти и договори, известно като плащане на съучастника с част от незаконно получените пари; както и много други прояви на компенсаторната власт са или забранени от закона, или не се допускат от общественото мнение.

По този въпрос съществува и остър конфликт във връзка с разграничаване на допустимото от недопустимото използване на власт; в онова, което държавата разрешава или забранява, също има своя диалектика на властта. Така например неотдавна на американските корпорации бе наложена обща забрана да се подкупват чужди правителствени служители, както и други лица, с цел да се накарат да закупуват продукцията им, т.е. да се подчинят на търговските им интереси. Това регулиране на компенсаторната власт на свой ред си спечели сериозното противопоставяне на онези, които разглеждаха забраната като накърняване на средствата, необходими за преодоляване на чуждата конкуренция. Друг пример е много трудно уловимата разлика между откритото изплащане на компенсация за благоприятен вот на даден законодател, посрещано с дълбоко неодобрение от закона и общественото мнение, и, от друга страна, получаването на аналогично възнаграждение по време на политическа кампания или за лекционна активност, целяща постигането на аналогично подчинение. Въпросът, дали държавата трябва да забрани последния вид прояви на компенсаторната власт, бурно се обсъжда.

4

В свободните страни условната власт се отличава не с това, че се регулира от закона, а с това, че е открито покровителствана от него. Тъй като отделният гражданин е лишен от правото да използва принуждаващата власт, му се гарантира свободата на словото и волеизявлението. Тази защита в никакъв случай не е безгранична и също е един от проблемите, по който много се спори. Оклеветяването на отделни личности, злословията по нечий адрес и призивите за насилие, т.е. заплахата от наказа-

телна принуда, не само че не са защитени на практика или по принцип, но най-често биват дори забранявани. Мнозина в Америка смятат за поставена извън закона всяка комунистическа или социалистическа пропаганда. А в различни периоди, включително и по време на така наречения маккартизъм, силната обществена възбуда по повод на подобно упражняване на условна власт е изисквала резултатна правителствена намеса за забраната му. Продължава дискусиата по повод на това, кои форми на въздействие върху общественото съзнание трябва да се защитават, а кои да бъдат смятани за преминаващи отвъд границата на допустимото и съответно да бъдат регулирани или забранявани.

В Съединените щати Първата поправка към Конституцията гарантира свободното упражняване на условна власт. По принцип тази законова защита е много ценена, но на практика, когато защитава едно неодобрявано отстъпване пред нежелани или враждебни идеи, тя бива строго осъждана и се полагат усилия да бъде ловко заобиколена или изключена. Конституционното гарантиране на свободата на словото дължи съществуването си до голяма степен на случайностите на времето. Въпросната поправка е била гласувана преди използването на условната власт да стане толкова разпространено и толкова съществено за упражняването на властта изобщо - по време, когато подобно използване е било привилегия на незначително малцинство участници в държавното устройство. Ако Първата поправка се разгледаше днес, би имало горещи дискусии и тя би била приета само след като подривната политическа пропаганда, порнографията, насърчаването на хомосексуализма и на абортите биха били грижливо лишени от възможността да получат конституционна защита. Във всеки случай натам щяха да бъдат насочени усилията.

5

Що се отнася до източниците на власт, в общи линии не се наблюдават както опити на самата държава, така и опити чрез държавата да се ограничи или регулира личността като източник на власт. В миналото социалистическите страни се разграничиха от грешките си и осъдиха култа към личността. Това бе реакция постфактум на явленията Сталин и Мао Дзедун. В

демократичните страни личността се приема като източник на власт, въпреки че понякога това става с нежелание. Личностите на Франклин Д. Рузвелт, Джон Л. Луис, Джордж Уолас, Мартин Лутър Кинг-младши и братя Кенеди бяха приемани от мнозина доста враждебно. Тъжният завършек на подобно отношение често бе политическото убийство. Но нормалното и разпространено политическо усилие не предполага каквото и да било участие на държавата в премахването на неприемливата личност².

По-сложен е случаят със собствеността. Традиционната социалистическа доктрина я смяташе за първостепенен и дори всеобхватен източник на власт. Съответно се предполагаше, че отделният индивид не би трябвало да я притежава в големи размери. За по-сигурно според нея тя трябвало да се държи в обществени ръце, т.е. държавата в една или друга степен да бъде неин единствен притежател. Този принцип все още се зачита в комунистическия свят. В несоциалистическата доктрина, напротив, собствеността се смята за толкова съществена като източник на власт, че се преценява за неразумно тя да бъде концентрирана в ръцете на правителството.

Следователно в несоциалистическия свят частната собственост се радва на защитата на държавата - осъществяваща се в САЩ например посредством конституционните гаранции на съответния правов ред. Но си остава открит въпросът, до каква степен е необходима намесата на държавата, за да се осигури по-широко разпределяне на собствеността (и на съответния доход), а по този начин и на властта, произтичаща от притежаването на собственост. Този въпрос на свой ред подклажда един от най-големите политически спорове в несоциалистическия свят, свързан с разпределянето на богатството. Той води и до такива практически въпроси, като тези, с каква сила трябва да разполагат антиръстовите закони, каква да бъде подходящата степен на растеж на данъците върху общия доход, както и кои категории от населението подлежат на допълнително облагане и какъв е разпределящият ефект на допълнителните облагания. Доста политически аргументи по един или друг начин са свър-

² Разбира се, изключения могат да бъдат намерени. Затварянето на М. Ганди от британската колониална управа и продължителното усилие на властите в САЩ да депортират работническият лидер с австралийско потекло Хари Бриджес са примери на неприкрит опит да се противостои на личността или тя да бъде премахната.

зани и с ограничаването или разширяването на кръга от собственици³.

Както собствеността, така и организацията като източник на власт е едновременно и защитавана, и регулирана от държавата. В демократичните общества правото на свободно събиране и асоцииране е добре защитено. И отново онова, което се получава като властово въздействие в резултат на тази защита, е повод за дълбока тревога. Случаят с професионалните съюзи вече е разгледан. Правото на компартията и сродните ѝ организации да съществуват е било постоянно под въпрос в САЩ⁴.

Постоянно под въпрос е било и правото за съществуване на Ку-Клукс-Клан. Но правата на организациите са били, разбира се, и защитавани. Корпорацията е продукт на държавата - в Съединените щати, продукт на държавните закони за регистриране на фирми. В това свое качество тя се радва на пълна държавна подкрепа. Нейното влияние обаче, включително влиянието на международните и многонационални предприятия, е също и източник на тревожни коментари и опасения.

Диалектиката на властта, която намира израз в несоциалистическата държавност, всъщност широко засяга организациите⁵.

Те биват покровителствани, но те са и обект на регулиране и ограничаване. Динамизмът на това диалектическо противодействие отразява значимостта на организацията като източник на власт. Индивидът, занимаващ се с подривна дейност, тревожи и се налага да бъде възпрян, но подривната група е нещо много по-лошо. От правителствата се очаква да се борят против

---

³ Понякога подобна аргументация води до сближаване на консервативната защита на собствеността като право на всеки човек и либералното (или ляво) отстояване на нейната значимост като източник на власт. Когато преди няколко години покойният Робърт Монтгомъри, блестящ учен, чийто възгледи били силно съмнителни за някои, се явил пред една дълбоко консервативна комисия на законодателния орган в Тексас, той бил запитан дали вярва в частната собственост. Отговорът му бил: „Да, сър, при това, толкова силно вярвам в нея, че желая всеки човек в Тексас да притежава някаква собственост.“ За тази информация съм задължен на бившия министър на труда Рей Маршъл.

⁴ Особено в Закона на Смит от 1940 г.

⁵ Това е един широко разпространен проблем и в комунистическия свят. Там скандалната личност е източник на безпокойство, но много по-сериозна загриженост предизвиква разколническата организация. Навремето Лех Валенса бе проблем в Полша, но много по-обезпокояваща като диалектика заплахата за властта на държавата бе „Солидарност“, организацията, която той оглавяваше.

престъпността, но най-същественото е тяхното противодействие спрямо организираната престъпност. Но в крайна сметка организацията като източник на власт е в много по-голяма степен покровителствана, отколкото контролирана. Това, както сами ще имаме възможност да се убедим, има дълбоки последици за съвременното упражняване на власт, включващо както концентрацията ѝ в няколко големи организации, така и роенето ѝ в множество по-малки. Но преди всичко динамиката на властта трябва да бъде разгледана в по-широка перспектива.

ИСТОРИЧЕСКАТА ДИНАМИКА НА ВЛАСТТА

Докапиталистическият свят

1

Историческото повествование се движи обикновено около упражняването на власт - властта на императори, крале, на диктатори, генерали и армии, на капиталисти и корпорации. То би могло с еднакъв успех да се движи и около източниците на власт и инструментите за налагането ѝ. Следователно историческата промяна би била промяна в сравнителните роли на личността, собствеността и организацията, на принуждаващото наказание, компенсаторното възнаграждение и на откритите и прикритите прояви на условна власт. Написването на подобна история не би било лесно. Но ние можем да различим широките контури на споменатите елементи както във възхода на съвременното индустриално общество, така и в предшестващите го типове общества. Обект на анализ в тези и в следващите четири глави е не историята, а тъкмо тези контури.

2

Властта в Европа от докапиталистическата епоха - удобно¹ би било да сметнем, че това е периодът в началото на шестнадесетото столетие, непосредствено след първите откривателски пътешествия до Америка и малко преди проповедничеството на Мартин Лутър - е била открито разделена между църквата и

¹Трябва да наблегнем на думата *удобно*. Търговският капитализъм или онова, което се обозначава по този начин, не се появява изведнъж или в определен период в страни като Италия, Испания и Северозападна Европа. Това е било едно постепенно развитие, чиито корени са дълбоко в Средновековието и дори преди него.

феодалните управници, и то с такава тежест, каквато последните са могли да придадат на появяващата се централизирана държава. Колкото до източниците на власт, тези на църквата водели началото си от превъзходната организация, поддържана на свой ред от обширни и богати владения, от добросъвестно изобразяваните и увековечавани личности на Христос и Всевишния. Това е било, общо взето, едно условно упражняване на власт; хората са се подчинявали на волята на църквата, защото са вярвали. Постиганото по този начин подчинение е било валидно както за религиозните обреди и потребности, така и за светската дейност и поведение. Условното въздействие е било едновременно и открито, и прикрито. Дълбоко заложени в културата на века са били подчинението на църквата и приемането на догмите ѝ. Това е нещо, което децата са възприемали от родителите си, а всички в общността са смятали за естествено и правилно. Но църквата не е пренебрегвала и по-откритото въздействие. Тъкмо то е било главна цел на нейната голяма и забележително усъвършенствана организация. Да се отслужват литургии и да се проповядват божите истини е означавало да се утвърждава и подсилва условната власт, инструмента, от който повече от много други неща е зависела църквата.

3

Но привеждането на общественото съзнание в необходимото на църквата състояние не е единственият инструмент, чрез който е била налагана религиозната власт. Извънредно важни са били доходите, извлечени от имуществата ѝ или получавани и изисквани от вярващите. Тези доходи са поддържали свещеници, църкви и манастири²; подобна компенсаторна власт е била действена и всъщност крайно необходима подкрепа на организацията, охраняваща откритото въздействие.

Външно благосъстоянието на църквата, макар и непряко, също е поддържало влиянието ѝ. Черквите и катедралите са били физически израз на присъствието и тежестта на нейната власт. Тогава, както и сега, миговете, прекарани в катедрала, са пораждали усещането за власт, чието присъствие е вдъхвало благоговееен респект.

² Периодически възникващият и сериозен проблем на търговията с църковни длъжности е показател за начина, по който компенсаторната власт е прибавяла условно подчинение.

Компенсаторната власт, както неведнъж бе изтъквано, е най-общо свързана с имуществото. Но не само то е играло роля в случая. Може би най-същественният отделен източник на църковна власт е било условното обещание за компенсаторно възнаграждение на покорните в отвъдния свят. На вярващите то е давало едва ли не зрителна представа за очакващите ги в качеството им на бъдещи жители на Божествения град благоустроено удобство, спокойствие и охолно безделие.

Наред със социално-определящото въздействие, пораждащо убеденост, с компенсаторната власт е съществувало и силно въздействащото използване на принуждаващата власт или заплашване с упражняването ѝ. Тази власт е предполагала едно крайно болезнено и категорично наказание на този свят и съответно много по-страшно в отвъдния. Физическото наказание и неизбежно безцеремонната разправа с еретиците са били утвърдените модели за принуда. В отделни случаи, както е примерът с Инквизицията, те са постигали едно високо равнище на процедурна церемониалност. По-често, както е било при погромите в градовете по поречието на Рейн в Средновековието, те са били просто ентузиазизиран израз на вярата на силно фанатизирани тълпи. В значително по-ранния случай с Катарите - албигенска ерес, - които са заплашвали големи райони от Южна Франция през дванадесети и тринадесети век, светските сили на предани благородници, предвождани от Папа Иннокентий III, са се притекли на помощ на църквата, като по този начин репресивната ѝ задача е била успешно и енергично изпълнена. През 1245 г., когато е бил превзет еретичният център Монтсегюр, около двеста еретици са били изгорени на клада, а няколко години по-късно физическите репресии спрямо упорито съпротивляващите се на църковната воля се превръщат в политика, оповестена от излезлия през 1252 г. папски едикт, носещ гръмкото название „Ab Extirpanda“³.

Като средства за налагане на религиозния авторитет изграянето на клада и други подобни прояви на принуждаваща власт са били доста широко известни в историята на религиите. (Разбира се, това малко трудно се съчетава с ролята, която е отредена на милосърдието в религиозното внушение.) Без съмнение

³ Същността на ереса е била една дуалистична доктрина, според която доброто съществува само в духовния свят, а злото е присъщо на материалния. Сред най-суровите елементи на масово налагането от Катарите подчинение е била макар и не докрай успешната забрана на половите сношения. Ереста е била особено нежелана поради стремежа и да организира своя собствена свещенческа структура и църква. Потушаването ѝ се смята за прецедент на Инквизицията.

този начин за налагане на религиозен авторитет е бил ужасяващо преживяване за потърпевшите и мрачно предупреждение за потенциалните опоненти на църквата. Но той винаги е бил помаловажен от далеч по-софистичното обещание за получаване на заслужено наказание или компенсаторно възнаграждение в отвъдния свят. И докато наказателната принуда на живите винаги е била свързана с някакво морално заклеяване, съпътствано от съответната жестокост, не е имало и помен от подобно лошо отношение към далеч по-драстичното и дълготрайно наказание на физически мъртвите. В една епоха, когато животът почти винаги е бил кратък и често отблъскващ, обещанието, че нещо по-добро и по-трайно може да последва, е било изключително убедително, както и страхът, че нещата могат значително да се влошат. Следователно основното обещание за задгробно наказание или възнаграждение, земните актове на отлъчване от църквата или на причестяване са били влиятелни принуждаващи или компенсаторни мерки в подкрепа на религиозната власт. Това не бива да ни подвежда и да ни кара да се усъмним в тяхната ефикасност в едно по-ранно и по-благочестиво, т.е. в едно по-лесно поддаващо се на внушения общество.

Външната власт на църквата - властта ѝ над енорияшите - е била както винаги съответна на вътрешната ѝ дисциплина и вътрешно упражняваната ѝ власт. Следователно не е имало нищо по-важно от едно дисциплинирано и покорно духовенство. До голямата криза на църковната власт - Авиньонското папство и Големия Схизъм - се стига поради вътрешен разкол или недисциплинираност. Провалът на вътрешната власт е имал симетричен външен ефект.

4

Базисът на светската власт в докапиталистическата епоха не се поддава на толкова лесна характеристика като значително по-съвършенстваната власт на църквата, с която доста често тя е била в надпревара или в конфликт⁴. Светската власт е била

⁴ Имало е периоди, когато и двете са били съчетавани в една и съща личност: един и същ човек е обединявал в себе си духовния и кралския авторитет. Това е особено вярно за някои нехристиянски традиции, както в случаите със сана Халиф, Микало, Август или Понтифекс Максимус. Но „в повечето исторически периоди и страни разграничението между духовник и крал е било ясно и недвусмислено“ (Russel, B. Power: A New Sozial Analysis. N.Y., W.W. Norton, 1938; p. 50-51).

разделяна между баронското съсловие - феодалните лордове - и възникващите (а също конкуриращи се) национални държави. Ако сравним ролите на личността, собствеността и организацията, личността - смелият, жесток и в много отношения завладяващ лидер - е угодна с най-голямо внимание в конвенционалната историография. Значимостта ѝ не се поставя под съмнение, но тя е криела една сериозна слабост: подобни личности са се появявали; поради това светската власт, която се е основавала на тях, е изживявала своя възход и падение. Тази слабост е била в неблагоприятен контраст с вечната и безсмъртна личност, от която води началото си църковната власт.

От друга страна, собствеността е била един траен източник на светска власт по времето на феодализма⁵.

Имуществата, притежавани от феодалния владетел, са му давали възможност да разполага с възможността за определен начин на живот, а по-точно - с правото да има средства за прехрана, корпус от дипломатически представители или придворни. Колкото по-голяма и по-благодатна е била собствеността, толкова по-многобройни са били подобни приближени. Средствата за живот, които са се осигурявали по този начин, са били примитивно подобие на съвременното компенсаторно възнаграждение. Изглежда достоверно, че във всички е съществувал силният инстинкт, че всеки отказ да се приеме волята на феодала би имал наред със своите наказателни ефекти и някои нежелани икономически последствия.

Най-сетне, съществувала е и организация. Тя, както можем спокойно да предположим, е била сравнително слаб източник на феодална власт. Тя е била създавана *AD HOC* за военни цели. Нищо от онова, което би могло да бъде сметнато за трайна администрация, не е съществувало по онова време или пък е било незначително. В Индия, където феодалната система оцеля до най-ново време, подобна организация, доколкото е съществувала, е намирала израз в делегираната отговорност на един наследствен Диван. Не друго, а трайно настанилите се в тази система слабост, некомпетентност и изнудвачество, често и дори обикновено са правили британското управление една привлекателна алтернатива.

Феодалните инструменти за принуда са включвали спомнатата вече компенсаторна власт и без съмнение голяма доза

⁵ „Причината за кралската неспособност да управлява без бароните е била в това, че богатството и енергията са били тяхна собственост“ (*De Gouvenel, Bertrand. On Power... p.94*).

открито и прикрито определяне. Думата на феодалния владетел е била изричана в очакване, че ще бъде приета. Това е било правило и необходимостта от подобно задължително поведение е била внушавана ден след ден. Условната власт е била също заимствана от църквата: оттук и божественото право на краlete и косвено на онези, които са били зависими от или са съперничели с тяхната власт. Но преди всичко трябва да допуснем, че основният инструмент за принуда във феодалното общество е била наказателната власт. Тя е била широко достъпна за санкциониране на онези, които са обитавали феодалните земи. От гледна точка на симетрията това е бил и инструмент, чрез който е била упражнявана и външна власт. Не с помощта на убеждаване или придобиване, дори не и чрез брак, а с принуждаващи военни действия феодалният владетел се е стремил да наложи волята си на онези, които са били извън неговата територия.

5

Външната власт на феодалните управници е зависела до голяма степен от броя на вътрешните васали, а техният брой е бил в пряка зависимост от размерите и качеството на притежаваната земя. По тази причина практически всички феодални конфликти са били или по религиозни подбуди, или за земя⁶.

Сдобиването със земя, или с повече земя, е бил непосредственият и очевиден начин за получаване на повече подчинени, а следователно и на повече войници и повече власт. В резултат на това в Европа е имало почти непрекъснати териториални конфликти между съперници за феодална власт. Мирът е представлявал едно нестабилно равновесие. Онези, които са имали най-голям успех в териториалната борба, постепенно са основавали по-големи държави, които по-късно прерастват в държавните нации. Териториалната борба между феодалното съсловие постепенно се е превръщала в борба между държави. Въ-

---

⁶ В един по-ранен период на Средновековието религиозните цели и стремежът към власт, основаваща се на поземлена собственост и подвласно население, са се съчетавали. Произнасяйки проповед в защита на Първия кръстоносен поход през 1095 г., Папа Урбан II се старее да изтъкне, че участниците във възвръщането на Свещенните места ще получат като награда много и хубава поземлена собственост.

трешният териториален конфликт е прераствал в международен.

Свързаността между поземлена собственост, подвластно население и могъщество е имала силно въздействие върху политическата мисъл, оцеляло и до ден днешен, въпреки че самата връзка отдавна се е разпаднала. Индустриалната собственост е заменила селскостопанската собственост като източник на държавен доход, поддържащ вътрешната власт. В същото време грубата човешка сила престава да бъде значима като инструмент за сдобиване с външна власт. Обработваемата земя е могла да бъде окупирана, без да се прекратяват икономическите процеси, но една съвременна индустриална икономика не може да бъде завзета и да продължава да функционира. Въпреки това представата, че националната мощ се засилва чрез териториални придобивки, продължава да властва в стратегическата и военната мисъл. Съвременният военен стратег, поглеждайки картата, допуска, че една или друга териториална област е уязвима за някой близък и жадуващ за власт агресор. Следователно тя се нуждае от военна отбрана. Тъй като държавното могъщество в далечното минало е било тясно свързано с продуктивната земна площ и хората, които са я населявали, подобна територия е била неведнъж покана за стремящите се към могъщество. За възприемащите тези проблеми опростено и праволинейно нещата изглеждат все още така.

Феодалните източници и инструменти за власт - личността и поземлената собственост като основни източници, а репресивна принуда като основен инструмент - не принадлежат на никакъв древен и забравен свят. Както сами се убедихме, тази проява на власт оцелява до най-ново време в Индия, Япония, Китай и имперска Русия. Остатъци от нея съществуват все още и в Централна и Южна Америка, а репресивните инструменти, до които се прибегва както в нейна защита, така и при опозиционно противопоставяне, са основа за много политически вълнения в онази част на света.

Но в съвременното индустриално общество феодалните източници и инструменти за власт рано отстъпиха първостепенните места на една нова комбинация, свързана с търговския и индустриалния капитализъм. Не всичко старо бе забравено, но много ново бе добавено.

През онези двеста и петдесет години, които разделяха края на шестнадесетото столетие от началото на индустриалната революция във втората половина на осемнадесети век, в Западна Европа, особено в Англия и Франция, се наблюдава постепенно укрепване на държавата нация. Тя е непосредствен приемник на традиционната феодална власт с нейните корени в поземлената собственост и личността водач, с осланянето на принуждаващата власт, на компенсаторните възможности, произтичащи от собствеността, както и на внушаваното от идейната атмосфера на онова време васално отношение към често претендиращия на божествени права суверен. Този период обаче е свидетел и на вариращата по своята тогавашна значимост, но знаменателна поява на търговската класа - възникването на по-късно получилия името си капитализъм, водещ началото си от един по-ранен период¹.

Тези процеси могат да бъдат изтълкувани и все повече се тълкуват като промяна в източниците на власт и в инструментите за налагането ѝ. Първоначалният източник на власт за търговския капитализъм е била собствеността, но състояща се вече не от земя, а от капитал, особено от стоки за продан, както и от злато и сребро за придобиването им. Междувременно спада значимостта, притежавана някога от личността водач, по-видими стават очертанията на организацията. Значително нараства компенсаторната власт; все по-малко се използва наказателната принуда, въпреки че все още е достъпна, а упражняването на условната власт е ограничено, макар и интригуващо с посланието си за бъдещето. Една от законните претенции на капитализма е, че той заменя наказателната принуда с по-цивилизованото компенсаторно възнаграждение; това е особено вярно за търговския капитализъм, поне в сравнение с феодалния начин на властване.

¹ Един доста различен процес както от гледна точка на ангажираните в него търговци, така и в зависимост от страните и градовете, където възниква първоначално. По този въпрос бих препоръчал удивителните изследвания на Хернан Бродел и по-специално „Комерческата машина“.

В своето време имената на феодалните велможи, принцеси и крале са били широко известни; някои от тях все още се ползват с известност. Френската и английската история са изреждане на техните личностни черти, прищевки и ексцеси, както и на военните кампании, увеличавали или защитили първоначалния източник на тяхната власт - поземлените им имоти. За разлика от тях търговците са били до голяма степен анонимни; те не са се изявявали като личности, а като класа. В случаите, когато някой от тях е привличал всеобщо внимание, той е бивал назоваван търговски принц². Този търговец е получавал някои от феодалните и личностните отличия. Определени личностни качества - финансова и търговска находчивост, готовност за риск, способност за оценката му, умение да се разпознават благоприятните възможности, географски и мореплавателски познания - са били необходими за постигането на успех. Но те не са били онаследявани или уникални, а са могли да бъдат и са били придобивани. Освен това не са предполагали задължителна способност за водачество и властване.

Собствеността, бидейки първостепенен източник на търговска власт, се е състояла от работен капитал - стоки, транспортирани или излагани за продажба, - както и от кораби, доставящи ги на търговците или до местата на продажба³.

Много съществена част от търговския капитал са били паричните наличности, а по-късно и банковите вложения. Те са им осигурявали достъп до стоките на пазара. Съвкупността от цялата собственост на търговската класа е била източник на компенсаторните ѝ възможности. Чрез тях е било постигано подчинението на доставчици и слуги, а понякога и на феодални велможи, известни с постоянната си потребност от налични средства⁴.

² Подобна феодална почит е била отдавна на банкери от типа на Джейкъб Фужер (1459-1525 г.).

³ В околностите на Венеция, Париж и други градове търговците са придобивали и значителни имущества. Най-вероятно те са били допълнение към тяхната основна търговска собственост.

⁴ Откриването на Америка и последващият засилен приток от благородни метали към Европа - предимно на сребро, а не както е прието да се мисли на злато - често е било смятано за решително нов източник на капитал и фактор на подема на търговския капитализъм. Всичко това, разбира се, не е било за подценяване, но този възглед отразява разпространеното погрешно разбиране за природата на капитала. Притокът на метал бе

Освен това собствеността е утвърждавала престижа на търговеца в общността, а той на свой ред е печелил онова условно подчинение, което се провокира от богатството.

Властта на търговеца капиталист е била упражнявана най-вече спрямо работниците, занаятчиите и майсторите, произвеждащи стоките, спрямо качеството и цената на продаваните от него стоки, сред които най-важни са били дрехите⁵, а съответно и спрямо потребителите, които са се нуждаели от тези стоки и са ги купували. Това на пръв поглед е било едно меко и щадящо упражняване на власт, тъй като е оставяло и на снабдителите, и на потребителите алтернативата да не произведат или да не купуват, както и възможността да се търсят други търговци или клиенти. Но, от друга страна, потребността от пазар и прехрана, от дадено изделие може да бъде настойчива и една от основните черти на търговския капитализъм е, че той грижливо бе осигурил гаранции срещу безразборното прибъгване до алтернативни клиенти и източници за снабдяване. Възможностите на всеки един търговец са били, значително съкращавани, ако се е случвало някой друг да предложи повече за продукт от дадено качество или да поиска по-малко за отделна стока. Конкуренцията е била сериозен противник на търговския успех. За застраховането от подобен неуспех се създава организацията като източник на власт.

Големите търговци са живели в сравнително затворена градска среда. Проста и близка до ума крачка за увеличаване на компенсаторната им власт е било непосредственото регулиране на качеството и цените при покупка или продажба. В един по-ранен период това е било задача на търговските гилдии, но в периода, за който става дума, те някак замират в Западна Европа. На правата им посягат еснафските гилдии, контролиращи цените и качеството на купуваните и продаваните от търговците стоки. Отново е налице симетричният отзвук. Но търговците са имали и друг значителен източник на подкрепа и друга силна защита срещу конкуренцията. Защитната роля в

осигурил предостатъчно средства за размяна. Той бе дал ход на трайна инфлация, която много вероятно е стимулирала търговията. За отделния търговец това е означавало право на претенции спрямо капитала на другите. Но такова количество парични средства не е увеличавало директно общата наличност на произведени или складиращи стоки, на средствата и оборудването за производство или пък на благоприятните условия за транспортиране и продажба. А тъкмо те си остават реалният капитал.

⁵Облеклото наред с хранителните стоки и жилищата е било една от трите универсални стоки по онова време.

случая се е играела от възникващата държава, поела закрилата им от конкуренцията, особено от задграничната, и заела се с регулирането на търговията изобщо. Организацията, олицетворена от държавата, става съответно източник на власт наред със собствеността, а услугите, които тя оказва на търговския капитализъм, са били смятани за акт на обществена добродетелност. Постигането на подобно състояние на общественото съзнание е било функция на философите меркантилисти, за които също ще стане дума в тази глава. Неограничената конкуренция не постига репутацията си на обществено благо, докато променилото се материално положение на манифактуристите след индустриалната революция не превръща освобождаването от занаятчийската гилдия и правителствените ограничения в предпочитана алтернатива. Тогава както винаги идеите - социалното определящо въздействие - се изравняват с потребностите.

3

В големите търговски градове - най-вече във Венеция, Амстердам, Брюже, но и в някои други - търговският интерес и интересът на градската управа са съпадали. Сериозното напрежение между търговци и държава е било невъзможно, тъй като те са били изразители на едни и същи интереси. Другаде търговците са съществували в една често несигурна общност с феодалните управляващи класи, където търговската собственост като източник на власт е съперничала с властта, кореняща се предимно в поземлената собственост. Компенсаторната власт на търговците е била в крайно съперничество с онова идейно определяне, което някак от само себе си е свързвало правителствена власт с поземлената собственост на феодалните класи. Тази разновидност на идейно определяща се власт е била изключително трайна. В Англия сравнително доскоро за земеделската аристокрация по инерция се е мислело като за управляваща класа; нейно е било идейно определеното право да властва. За разлика от нея търговците са страдали от пренебрежителните, а понякога и насмешливи подхвърляния, че са от „занаята“. Неловки са били и взаимоотношенията между търговците и църквата. Дори в католическите градове търговците са били някак безразлични към социалните внушения на църквата, а по определени въпроси, като например участието на

църквата в дяловия капитал, са били открито враждебни. Освен това търговските градове и градовете с големи търговски общности поради съществуващото в тях снизходително отношение към религиозните внушения са били рай за евреи, хугеноти и какви ли не отстъпници от вярата⁶.

Краят на шестнадесети, седемнадесети и началото на осемнадесети век са били въпреки всичко време на стабилно нарастване на властта на търговците в сравнение с властта на съперническите им претенденти. Капиталът като форма на власт е бил по-малко видим, но по-мобилен и адаптивен източник на власт от земята. От него и от свързаната с него организация води началото си едно ново и ефективно упражняване на идейно определяща власт.

Това е приносът на философите меркантилисти, за които вече споменах. Томас Мюн, самият той лондонски търговец, в посмъртно издадения си „Трактат за богатствата, с които Англия се сдоби чрез задморска търговия“ (1664), сър Джеймс Стюарт, последният голям британски меркантилист, а на по-практично ниво Жан Баптист Колбер във Франция, както и други, сериозно застъпват тезата за равенството между интересите на държавата нация и интереса на търговеца към увеличаване на собствените си запаси от благородни метали, защото онова, което е служило на търговците, е било добро и за благоденствието и могъществото на държавата. Ето кое е най-същественото. От тези идеи на свой ред води началото си една политика, насърчаваща експортната практика, ограничаваща чрез облагане вноса, а следователно възспираща чуждата конкуренция⁷ и осигуряваща изчерпателното регулиране на други аспекти от търговията (особено в случая с Колбер). По този начин потребностите на търговците са намирали отражение в подобряване на държавната политика не без помощта на идейното въздействие над обществото. Едва ли може да се предпо-

⁶ Налице е било също така прогресивно свиване на обсега на религиозното въздействие. По този повод има един забележителен коментар: „...наред с разширяването на търговията и издигането на нови класи до политическото управление...се наблюдава и свиване на територията, в рамките на която религиозните предписания са били в сила. Историята не потвърждава критиката, отхвърляща представата, че интересът на църквата към икономическите отношения и социалната организация не е от днес. Онова, което изисква обяснение, е не възгледът, че тези проблеми са част от сферата на интереси на религията, а във възгледа, че те не са.“

⁷ Други меркантилисти, особено сър Уилям Пети (1623-1687) и сър Дъблеи Норд (1641-1691), допуснаха протекцията и защитаваха възможностите и предимствата на една от нищо неограничавана търговия.

ложи, че меркантилизмът като доктрина е бил известен на мнозина по онова време. Без съмнение въздействието му е било незначително в сравнение с онова социално внушение, което идва по-късно в подкрепа на индустриалния капитализъм. Но той е бил много влиятелен сред онези, които чрез регулиране на външната търговия и особено на вноса, чрез даване на гаранции за запазени търговски територии и чрез поддържане на заливи и пристанища са служели на търговски интереси и са увеличавали търговските възможности.

4

За разгръщане на бизнес в даден град или ограничена търговска територия е било достатъчно търговско предприятие независимо от степента на неговата организираност. Но за отвъдморските операции - доставката и продажбата на стоки в далечни, изостанали цивилизационно или различни в културно отношение страни - се е изисквало нещо по-трудно достижимо. Съответно в началото на седемнадесети век се появява най-голямото организационно постижение на търговския капитализъм, а именно компаниите, организирани въз основа на правителствена концесия^{*}. Появили се първоначално като временни групировки на търговци във връзка с определено пътуване или експедиция, тези компании скоро развиват една сериозна и сложна структура. В съответствие с меркантилистката доктрина на тях им се осигурява монопол на търговията в районите, до които са се добрали. Те биват също така удостоени с нещо като вечни права. Източноиндийската компания - Колониалното управление и Компанията на търговците от Лондон, търгуващи с Ост Индия - получава разрешително от Елизабет I в последния ден на 1600 г. и оцелява през следващите 274 години. Компанията от залива Хъдзън, наречена Управление и Компания на английските любители на приключения, получава своето разрешително от Чарлз II през 1670 г. и, разбира се, все още съществува. Една от слабостите на личността като източник на власт е, че тя е ограничена от естествената продължителност на своя живот. Тази слабост е била преодоляна от църквата посредством организацията. По времето, за което става дума,

^{*} За краткост по-нататък ще я обозначаваме като „договорна компания“ (chartered company). - Бел. прев.

договорната компания, а по-късно и корпорацията преодоляват този съществен недостатък чрез същите средства. Въпреки че в историята на големите договорни компании остават имената на няколко личности - Джон Смит от Лондонската компания и заселническата колония Виржиния, Робърт Клайв и Уорън Хейстингс от Източноиндийската компания, - това е началото на едно продължило дълго в периода на капитализма движение към откъсване от личността като източник на власт. Окончателната му изява може би се наблюдава в съвременната корпорация, пряк потомък на договорната компания.

Договорните компании възникват, защото се появява необходимост от по-силна организация, източник на трайна власт. Освен това търговците са се нуждаели от достъп до някои принуждаващи средства за защита на корабоплаването, за умиротворяването или, с други думи, за завладяване на търговските територии, на които са се били настанили (разбира се, за отбиване на посегателствата от страна на конкурентните компании). По този начин, осигурени с достъп до принуждаващата власт, включително и да наемат, разместват и използват войскови части, договорните компании са имали основните атрибути на една държава нация. И те наистина са се превръщали в държави, например в Индия, Ост Индия и в необятните северни простори на Северна Америка.

Изключителното предимство на договорните компании е било в това, че почти навсякъде те са се настанявали в нещо, което доста точно би могло да бъде наречено властови вакуум. Този термин, въпреки че значението му рядко бива обяснявано при съвременната му употреба, точно описва една общност или територия, където всички източници на власт - личността, собствеността и организацията - са вяли или отсъстват, както следователно и всички инструменти за налагането ѝ. Той точно описва Ост Индия и субарктическите простори на Северна Америка в периода, когато те биват завладени от търговските компании. От тази гледна точка в Северна Америка не е имало почти нищо освен малко собственост и някаква незначителна организация. Но всички те, особено организацията, са били слаби в сравнение с източниците на власт, притежавани от европейците. Аналогични са били и съответните инструменти за принуда.

След време, по-точно през миналия век, търговските компании в своите задморски операции дават път на формалното утвърждаване на зараждащата се държава. Управленските центрове на компаниите се превръщат в колонии. Властта по това

време произтича от колониалното правителство и неговите парични ресурси, а понякога, както е в случая със Сесил Родес в Африка, тя води началото си от една особено експресивна личност. Или както е в правещия силно впечатление случай с Китай, номиналната независимост е била подчинена на властта, произтичаща от собствеността и организацията на търговците, които са имали достъп, както е било по време на опиумните войни, до принуждаващата власт на страната, от която са произхождали. Но с тези промени търговската власт е била и разводнявана. Стремещът към имперско властване е бил мотивиран със самата имперска власт. Налице са били земите за завладяване, особено на американския континент, а притежаването им е предполагало доходи и компенсаторна власт. Налице са били душите, които е трябвало да бъдат спасени, за да попълнят броя на намиращите се вече в лоното на сполучливо назованата организирана религия. В много от колониалните страни, особено в Латинска Америка, властта, произтичаща от поземлената собственост (включително и от собствеността на католическата църква, в качеството си на голям земевладелец), многократно е превишавала власта на търговците. В Мексико избухналото въстание е било не срещу търговците, а срещу едрите земевладелци, включително и срещу църквата.

5

Осемнадесети век в Европа би могъл да бъде отбелязан като апогей на търговския капитализъм. С идването на следващия век престижът му и внушаваната от него представа за власт са били толкова големи, че Наполеоновия Берлин, декретите от Милано, ответните разпоредби на Църковния събор в Англия, както и последвалите ограничения на търговията се смятат за най-значителните стратегически постижения в Наполеоновите войни и оттогава се радват на една незаслужена слава⁸. Но така или иначе, е била в ход една голяма промяна, състояща се в масираното нахлуване на търговско влияние. Това е било времето на индустриалната революция и развитието на индустриалния капитализъм.

⁸ Това са били пионерски упражнения в налагането на санкции. За официалното мислене санкциите си остават много действителен инструмент. Едва като биват наложени, се разбира, че те се понасят доста лесно и се избягват с леко усилие. Съществуват множество заместители и алтернативни източници за снабдяване. Затова урокът бързо се забравя.

Едва ли има въпроси, които са били толкова обсъждани от историците, колкото въпросът за природата и източниците на индустриалната революция. Била ли е тя предизвикана през втората половина на осемнадесети век от повече или по-малко случайното появяване на група предприемачи с особено богато въображение и изобретателност - двамата Ейбрахъм Дербис, Джон Кей, Джеймс Харгрейвс, Ричард Еркрайт и Джеймс Уат? А може би е била продукт на един до голяма степен независим процес на технологичен напредък, довел до изработването на чугун с помощта на въглища, до получаването на парна енергия от същото гориво и най-вече до прилагането на изкуствено получената енергия за задвижване на предачните и тъкачните текстилни машини? Ако не са били Еркрайт, Харгрейвс и останалите, нямало ли е да бъдат някои други? Не е ли било това една исторически предопределена крачка в общото настъпление на технологията и на капитализма?

Онова, което не подлежи на съмнение, е, че индустриалната революция е включвала голяма, дори ярка промяна в източниците на власт и в по-малка степен в инструментите за налагането ѝ. Собствеността си остава основна като източник на власт, но налице е била драматична промяна в характера ѝ. Тя вече не се е състояла от складираните стоки и другия работен капитал на търговеца, а от недвижимите имоти - фабрики, заводи, машини - на индустриалния капиталист. Наред с промяната в природата на собствеността, включена във властовите взаимоотношения, се наблюдава и промяна в природата на организацията. Търговецът е получавал стоката си от независим или самостоятелен занаятчия, майстор или други работници, свързани от една сравнително свободна компенсаторна спогодба. В периода, за който става дума, работниците са събрали направо във фабричните градове и заводите, а това прави възможно упражняването на една далеч по-мащабна компенсаторна власт над производителите.

Конвенционалната историография също така доста преувеличава ролята на личността. По време на индустриалната революция предприемачът - независим, оригинален, съобразителен, с развито въображение, понякога безскрупулен, но винаги интелигентен - се превръща в ключова фигура на икономическата сцена. Вероятно всичко е било точно така. Но както винаги е необходима и известна доза скептицизъм. Личността като източник на власт е невероятно привлекателна за податливите историци, както и за по-впечатлителните журналисти в днешно време. Всъщност индустриалният капитализъм е дъл-

жал силата си на всеки от трите източника на власт - на собствеността под формата на заводи, машини и работен капитал, на една силно развита организация, обвързваща работниците с индустриалната фирма, и, разбира се, на личността на предприемача.

Що се отнася до инструментите на принуда, използването на наказателна власт все повече западало. Тя е могла да бъде осигурявана под формата на помощ от държавата или на сделка с нея и да бъде използвана при необходимост срещу случаите на неподходящо изразено недоволство от страна на различни професионални организации и съюзи, смуцаващи реда. Но в по-голямата си част подчинението е било постигано с помощта на компенсаторна власт. Един дълго просъществувал мит поддържаше мнението, че събраните в града и фабриката работници, дошли от селата и от надомните производства, с които са изхранвали семействата си, са били подложени на особено потисничество от страна на индустриалните капиталисти. Натискът на тази власт, степента на изискваното подчинение едва ли могат да бъдат поставени под съмнение. Можем да си спомним, че на най-ниските си равнища компенсаторната власт, чиято алтернатива е била гладуването, не се е различавала значително от принуждаващата. Но надомните производства, заплащани от търговците - с тяхното предане и тъкане от ранни зори до късни нощи, извършвано под непрекъснатата заплаха от болезнена мизерия, - също са били сурови с дисциплината си. Работодателите могат да експлоатират работниците, но и самите работници могат да се подлагат на експлоатация под натиска на острата и болезнена нужда⁹. Във фабриките са идвали хора от феодалните имения. Там съществуването на работника също е било мизерно, а подчинението се е постигало чрез нищожно възнаграждение и традиционно внушаваната заплаха, че феодалът е способен да налага наказания. Преобладаващата компенсаторна власт на ранния индустриален капитализъм е била доста неприятна за онези, които са я изпитали върху гърба си, но не можем категорично да твърдим, че тя е била по-сурова и по-взискателна от предшестващите я разновидности.

⁹ Експлоатацията е много по-безсрамна в така наречените надомни производства, отколкото в манифактурите, защото способността на работниците да ѝ противодействат е толкова по-малка, колкото по-разпръснати са те, защото цял низ от грабливи паразити се настанява в социалното пространство между работодателя и работника... "Marx, K. Capital. N. Y., 1967, p.462.

Властта на зрелия капитализъм

1

В крак с индустриалната революция и голямата промяна в източниците на власт, състояща са в преминаването от работния капитал на търговците към технически осигурения капитал на индустриалците, забележимо се придвижва в развитието и организацията си. Една стегнато организирана работна сила, обединена от заплащането на труда, замества близките и далечните доставчици на стоки, обединявани само от акта на покупко-продажбата. Налице е било движение от (навярно) по-анонимния търговец към по-ярко открояващата се личност на индустриалния предприемач. Както и при търговците, компенсаторната власт е била доминиращият инструмент за постигане на подчинение. Но в този период се наблюдава и ново, значимо разгръщане на условната власт, която радикално променя възгледите, направляващи икономическата активност на държавата. В съзвучие с тези възгледи е била и голямата благосклонност на държавата към потребностите и желанията на индустриалците; тя се превръща в своеобразно продължение на тяхната власт. С течение на времето това идейно определено въздействие променя както начина на живот на хората, така и начина им на търсене на щастие. Одобряван е онзи начин на живот, който е подчинен на целите на индустрията, защото на практика той започва да обслужва индустриалното могъщество. С разгръщането си и със своята нарастваща действеност през XIX век идейно определената власт на индустриалния капитализъм ще си остане влиятелно средство за властово въздействие за поколения наред. Съответно поколения наред ще отзвучава мощният резонанс, предизвикан от индустриалната идеология.

Главният автор на това социално внушение е Адам Смит. Рядко в историята е имало толкова единодушно съгласие по повод интелектуалната роля на една личност. И други допринасят много, но се запомня името на Адам Смит. Начело на опозицията седемдесет и пет години по-късно като архитект на противоположността се убеденост застава не по-малко завладяващата личност на Карл Маркс.

Приносът на Адам Смит в идеологията на индустриалния капитализъм идва с книгата му „Богатството на нациите“¹, публикувана през годината на американската Декларация за независимост - 1776. Съвпадението на двете събития във времето не е изцяло случайно. Книгата и революцията са били аналогични реакции по отношение на ограниченията, налагани от търговския капитализъм².

Приносът на Смит е едновременно и негативен, и позитивен - от една страна, атака срещу идеологическите източници на търговската власт, и, от друга, утвърждаване на всичко, което е било благоприятно за новоизпечените индустриалци. По времето, когато Смит пише своя труд, индустриалните предприятия, макар и в своя примитивен стадий на развитие, вече са много по-печеливши от надомните производства. Той вижда това, въпреки че го отдава не толкова на новите машини, колкото на раздробяването на индустриалните задачи във фабриката и прилагането към всяка една от тях на специализирано умение и усилие. Придобивките от това разделение на труда довеждат до регионална и национална специализация в производството и се превръщат в достатъчно основание за свободна вътрешна и външна търговия. Но на такава търговия е пречил защитният и регулативен апарат на търговския капитализъм, който е трябвало да бъде демонтиран. Премахването на установените правила и ограничения в търговията е било в съответствие с интересите на индустриалците. С по-ниската себестойност на своите продукти индустриалецът е имал възможност да се възползва от свободата да продава по-евтино от местните търговци. Фабрикантите от бързо напредналите в индустриално отношение страни като Англия и Шотландия малко са се страхували от конкуренцията на сходни производители в други страни и са извличали максимална полза от по принцип защитения си достъп до техните пазари³.

¹ По-точно „Изследване върху природата и причините за благосъстоянието на нациите“.

² Когато интересите на американските търговци са били излагани на опасност, те енергично са навлизали в политиката, стремейки се да обрнат нещата в своя полза. Разбира се, търговските им интереси са били в конфликт с английското законодателство и английския протекционизъм, но те не са били изцяло опозиционни на британското управление. Виж: *Schlesinger, Arthur Meier (Sr). The Colonial Merchants and the American Revolution, 1763-1776. N. Y., 1966, p. 29.*

³ Смит надълго и нашироко препоръчва непосредствено ограничаване на

В още по-широк план Смит идентифицирал всяко едно преследване на личния икономически интерес с общественото благо. Мотивираният по този начин бизнесмен „се стреми единствено към личната си изгода. В този, както и в много други случаи, ръководен от една невидима сила, той допринася за постигането на цел, която не е била част от неговото намерение.“⁴ Трудно бихме могли да си представим друга идея, която толкова успешно и дълго да служи на индустриалната власт. Индустриалецът не е трябвало да се представя като обществен благодетел; при всички случаи това би било ужасно неубедително⁵.

На действията му се е приписвала добродетелност по силата на по-висш закон независимо от егоизма или безчестието на неговите цели и мотиви.

Смит не се е поставял изцяло и докрай в услуга на индустриалния капитализъм. В съответствие с антимеркантилистката си позиция той е изпитвал сериозни съмнения във връзка с големите договорни компании и съответно към породените от тях корпорации. Съвременните корпоративни чиновници тачат паметта му. Но Смит едва ли би отговорил на поклона, с който го удостояват. Той се е противопоставял с тревога и на монополизма, установяван от отделна фирма или в резултат на споразумение между няколко фирми. Конкуренцията е била необходим регулатор на индустриалната власт, но според Смит тя е съществувала в условията на нестабилно равновесие. Тя е била отхвърляна в момента, в който е имало възможност да се възпре или избегне⁶. При липсата на конкуренция невидимата сила е отстъпвала. Тази специфика е била източник на значи-

---

разнородната активност на държавата, особено когато става дума за увеличаване на данъците, изплащани от индустриалците.

⁴ Невидимата сила, невидимата ръка са метафори. Смит, човек на Просвещението, не приписва свърхестествена мотивация на гонитбата за бизнес-печалба, но не всички от неговите последователи са били толкова съдържани в това отношение. Виж: *Smith, Adam. The Wealth of Nations. Chicago, 1976, Book 1, p. 477.*

⁵ Смият Смит смята за необходимо да изтъкне: „Никога не съм виждал нещо добро от онези, които си дават вид, че въртят бизнес в интерес на обществото.“ Виж: *Smith, Adam. The Wealth of Nations, p. 478.*

⁶ Ето посланието на най-често цитираното му изречение: „Хората от един и същ търговски бранш рядко се събират дори за веселба и развлечения, а когато това стане, разговорът завършва или със заговор срещу другите, или с измислянето на някакъв механизъм за вдигане на цените.“ *Smith, Adam. The Wealth of Nations, p. 144.*

телно неудобство пред следващите двеста години особено в САЩ. Големите корпорации, прикриващи се зад мита за невидимата сила, изправени пред разнородни и печални последиствия, е трябвало да поддържат мнението, че необходимата конкуренция все още е съществувала.

Голяма част от силата си Смитовото идейно определено социално въздействие се е дължала на неговото упорито нежелание да прави отстъпки на онези, чиято власт е поддържал и подсилвал. Той е бил явно независим човек и никой не е могъл да си представи, че е оръдие в ръцете на онези, чиито интереси е защитавал, чиято светогледна защита е осигурявал⁷. Идейното му внушение, задоволяващо изискванията на индустриалната власт, не е трябвало задължително да изпада в преднамерено или видимо угодничество. Мерило за неговата приемливост е било не липсата на подобно угодничество, а задоволяването на реални икономически интереси.

3

През изминалите повече от сто години след публикуването на „Богатството на нациите“ значително укрепват източниците и инструментите на капиталистическата власт. В САЩ на сцената излизат ярки и силно мотивирани личности - Вандербилт, Голд, Рокфелер, Хариман, Карнеги, Фрик, Морга и други, - а в Англия, Франция и Германия се появяват техни по-бледи подобия. Развиват се все по-тесни взаимовръзки между предприятията, основали и ръководещи големите индустриални предприятия, включващи по онова време и железниците, и техните партньори (от рода на Морган), снабдяващи ги с паричен капитал за създаване, придобиване и комбиниране на подобни предприятия.

Опора на личностите на големите предприемачи е било солидното струпуване на собственост, контролирана от тях. Това също е било значим и видим източник на власт. Към края на

⁷ Отзвукът от идейно определеното социално внушение на Смит е бил незабавен. Година и половина след смъртта на Смит през 1790 г. Уилям Пит-младши, представяйки теоретичното му наследство, изтъква, че „обширното познаване в детайли и в дълбочина на неговите философски изследвания би могло да помогне за намиране на най-доброто решение на въпросите, свързани с историята на търговията и със системата на политическата икономия“. Address before the House of Commons on February 17, 1792, quoted in John Rae. Life of Adam Smith. New York, 1965, pp. 290-291.

деветнадесети век нараства важността и на индустриалната организация. По онова време, както отбелязва Алфред Чандлър-младши⁸, корпорацията престава да бъде придатък на големия шеф. Тя започва да се управлява от административна структура, обхващаща различни специалисти и техници, наречена по-късно мениджмънт. Формира се организацията като източник на власт за индустриалния капитализъм. В края на краищата тя измества собствеността в качеството ѝ на господстващ източник на власт.

Наред с промените в източниците на власт се наблюдават и промени в инструментите на налагането ѝ. Принуждаващата власт не изчезва. Тя продължава да бъде достъпна за държавата и за полицията на компанията. Но прилагането ѝ е незначително в сравнение с масовото използване на компенсаторна власт. Това става особено очевидно в индустриалните страни, където милиони работници са били мобилизирани в служба на индустриалната система. Подобно съотношение се забелязва и при по-меката власт на производителите над потребителите - безкомпромисно подчинение като в случаите, когато Рокфелер подчинява потребителите на керосин, а Вандербилт и железниците налагат надмощието си над водния транспорт. Компенсаторната власт не се спира и пред купуването на законодатели и други държавни служители, а следователно и пред постигане на подкрепа от страна на инструментите за власт в държавата. През последните години на миналия век за Сената на Съединените щати повсеместно се е говорило като за клуб на богатите. С други думи, Сенатът е бил известен като добре платен инструмент за налагане на власт във века на капитализма.

Но така или иначе, най-интересното и вероятно най-значителното постижение на зрелия капитализъм е било трайното използване на идейно определената власт - приспособяването на икономическите идеи към текущите потребности на действителността. Голяма част от това идеологическо въздействие е била все още от британски произход. Това бе сфера, в която Англия доскоро бе ненадмината. Тя привлича завидно последователните усилия на изследователи, които усъвършенстват и разширяват по-ранните принципи на Смит. Всички те по един или друг начин са произвеждали идеи в подкрепа на подчинението, обслужващо властта на индустриалците.

⁸ The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business. Cambridge, 1977, pp. 81-121.

Така например в ранните индустриални предприятия заплатите на работниците са били съвсем мизерни в сравнение с доходите на работодателите. Никой не е могъл да се усъмни, че системата третира различните участници по коренно различен начин, а контрастът е бил подсилван и от обстоятелството, че индустриалният капиталист за разлика от своя предшественик търговеца е живеел в непосредствено съседство с работниците си. Неравенството или различието в жизнените стандарти, както сега бихме го нарекли, е било драматично очевидно. Необходимото социално внушение за постигане на приемливост на това положение е било осигурено по изключително убедителен начин чрез съчиненията на две много влиятелни личности. Това са Дейвид Рикардо (1872-1823) и Томас Робърт Малтус (1766-1834), съвременници и приятели, които единодушно обясняват ниските заплати, а следователно и неравенството с ненормалната и разоряваща плодовитост на работническата класа. Тъкмо необузданото размножаване е било според тях причина за бедността. То е задържало работническите заплати на равнище, позволяващо им да задоволят само най-насъщните си нужди - равновесие, което е било поддържано по силата на числеността им. Рикардо го нарича железния закон на надниците. Не чудовищно несправедливиият индустриален капиталист, не системата, а самият работник е бил архитект на собствената си мизерия⁹.

Към идейната обосновка на Рикардо и Малтус се присъединяват и възгледите на утилитаристите, чийто най-изтъкнат и завладяващ представител е бил Джереми Бентам (1848-1838). Бентам и неговите последователи настойчиво изискват оценката на всяко обществено начинание от гледна точка на правилото: „Най-голямо щастие за най-голям брой хора.“ На тези цели най-добре съответства политиката на *Laissez faire*. Свободата на индустриалеца да следва собствения си интерес става следователно въпрос на висш социален принцип. Резултатът невинаги е бил идеален, но е бил най-добрият от възможните. Подразбираща се и в известна степен категорична е била иде-

---

⁹ Според Рикардо работникът освен това страда от все още съхранилия се поземлен интерес. „Интересът на земевладелеца е винаги противоположен на интереса на потребителя и промишления производител.“ *Principles of Political Economy and Taxation*. London, Everyman Edition, 1926, p.225. As quoted in Eric Roll. *A History of Economic Thought*, rev. ed. N. Y., 1942, p. 198.

ята, че не всички са могли да преуспеят. Някои неизбежно е трябвало да паднат в канавката, за да може да бъде задоволено мнозинството. Страданието и лишенията са били неизбежни дори и в този най-добър от всички възможни светове.

През втората половина на деветнадесети век се появяват и идеите на Хърбърт Спенсър (1820-1903), предизвикали силен резонанс отвъд Атлантика. В трудовете с впечатляваща ерудиция Спенсър привежда съкрушаваща аргументация в полза на индустриалния капитализъм: той е проява на Дарвиновите закони в социален свят. Негов водещ принцип е оцеляването на най-приспособените. Големите индустриални капиталисти са постигнали високото си положение благодарение на биологическото си превъзходство. Бедните са бедни, защото са непълноценни. Богатството според него е награда за онези, които по своята същност са по-кадърни, а усилието за постигането му разкрива и едновременно развива това превъзходство. Нищетата на бедните се разглежда като социално благо. Тя способства за еутаназията на най-слабите елементи в обществото. Уилям Грехъм Съмър (1840-1910) от Йейл, най-известният по онова време икономист, разширява влиянието на Спенсър в САЩ. Макар и в по-неформален аспект, за разпространяването на Спенсърските възгледи съдейства и Хенри Уард Бичър (1813-1887): „Замисълът господен е бил големият да бъде голям, а малкият - малък.“

Съществена е била и заслугата на икономическите хедонисти и свързаните с тях маргиналисти. Хедонистите, най-добре представени в трудовете на Уилям Стенди Джевънс (1835-1882), твърдят, че трайната и всеобхватна цел на човека винаги е била да се увеличи до възможно най-голяма степен удоволствието и да се сведе до минимум болката. В този смисъл най-голяма заслуга за постигането на това състояние имат богатата и свързаните с тях удобства. Съответно такава е и заслугата на индустриалците, произвеждащи тези блага. Джевънс логически обосновава и основното съображение, свързано с материалното благополучие на човека, свеждащо се до получаване от всяка придобивка на едно в крайна сметка равностойно удоволствие или поне удовлетворение. Според тази логика тъкмо уточняването на механизма за получаване на съответното удоволствие е най-съществено за човешкото благополучие, а не цените или дейността на индустриалеца.

Друго трайно светогледно въздействие идва от страна на големия италиански социолог и икономист Уилфредо Парето (1848-1923), който открито се е занимавал с неравенството при разпределянето на доходите в условията на зрелия капитализъм. Той установява, че неравенството при разпределянето е постоянна величина за различни индустриални страни в различни периоди от време. Това определя и извода му, че „постоянството в неравенството при разпределянето на доходите отразява неравенството на човешките способности, представляващо естествена и универсална категория¹⁰.

Ако имаме предвид биещото на очи неравенство в разцвета на капитализма, веднага ще ни стане ясно удобството на това заключение. В продължение на десетилетия в икономическите обяснения се запазват черти от „закона“ на Перето¹¹.

4

Наред с всичко, споменато досега, е била налице и трайна възхвала на пазара. Неговото неограничавано от морални съображения действие не само е осигурявало най-голямо щастие за най-голям брой хора, но е било и ефективен регулатор - и параван - за властта на индустриалния капитализъм. Цените са се определяли от пазара. Заплатите са били определяни също от пазара. От него са били определяни и цените на всичко останало, необходимо за едно производство. Производствените решения са били взимани в отговор на пазарните изисквания. Върху нито едно от тези неща индустриалецът не е имал власт и съответно не е могъл да съществува законен интерес към упражняването ѝ. Само хора, недостатъчно информирани за природата на пазара, биха могли да повярват, се властта на индустриалеца действително съществува. Ето го и върховното

¹⁰ Както е цитирано у *Roll. History of Economic Thought*, p. 453.

¹¹ Не всички светогледни схеми в подкрепа на капитализма са били задоволителни. Така например едно привлекателно направление в аргументацията обясняваше печалбите на капиталиста като възнаграждение за въздържането от консумиране. Въздържателните теории за капитала са заемали не съвсем незначително място в икономическата мисъл през деведнаесети век. Но те, уви, са били доста фрапиращо несъвместими със стила на живот на големите капиталисти - един стил, който е затруднявал предположението, че самолишенията са били толкова болезнени, че са изисквали компенсации.

идеологическо постижение на онова, което бе наречено класическа икономика. То насочва властта на индустриалеца всъщност против волята му към едни социално благоприятни цели, същевременно отричайки съществуването на подобна власт. Тази светогледна установка е била внушавана на всички, които са се опитвали да вникнат в механизма на системата¹². Едва ли е необходимо да изтъкваме валидността на това обяснение и до ден днешен. Нищо не е толкова значимо за защитата на съвременната корпорация, колкото аргументът, че властта ѝ не съществува - че цялата власт е в ръцете на спялата пазарна стихия, че всички решения се взимат в съответствие с предпоставките на пазара. И едва ли има нещо по-полезно като резултат от превръщането на тези възгледи в убеждение на младите.

---

¹² Трябва да отбележим, че социалните внушения за зрелия капитализъм са били приспособени към националните потребности. Англия, включително и Южна Шотландия, е имала значителна преднина в индустриалното развитие. Свободното навлизане на фабричното производство на други пазари е било много желателно; покровителството, особено налаганото върху житните култури, е повишавало цената на домашния труд. Американските, германските и френските индустриалци, появили се покъсно на пазарната сцена, са имали нужда да бъдат защитени от британския внос. Съответно в САЩ, Германия и Франция класическите идеи за търговия биват преразгледани, за да обхванат необходимия компонент на данъчна защита. Хенри Чарлз Карей (1793-1879), най-влиятелният американски икономист от миналия век, и Фридрих Лист, негов колега от Германия, пишат красноречиво и убедително за желателността от защитни данъци. За тях свободната търговия е непрактична и разрушителна политика. В САЩ и Германия идеите на Карей и Лист се смятат за много престижни и срещат голямо одобрение.

ОТЗВУКЪТ

1

Убедихме се, че всяко упражняване на власт като цяло предизвиква подобно или противопоставящо се властово въздействие. Същото важи и за властта на зрелия капитализъм. Отзвукът, провокиран от нея, отеква в средата на миналия век, макар и да е имал и по-ранни прояви. Това е било реакция, насочена не към сравнително леката подвластност на потребителите на стоки на индустриалния капитализъм (въпреки че ползващите железопътния транспорт, петрола и други индустриални продукти също реагират), а към значително по-обременителното и тежко подчинение, изисквано от индустриалните работници. Източниците на тази реакция са били личността и организацията. Личността в случая е била Карл Маркс, подпомаган, поощряван и финансиран от Фридрих Енгелс, с когото е бил приятелски свързан през целия си живот. Организацията е Работническата асоциация от 1864 г., наричана обикновено Първия интернационал, породил по-късно множество по-малки групи.

Колкото до инструментите за принуда, трябва да отбележим, че марксисткото бунтарство не е поставяло съществено и трайно ударение върху принуждаващата власт, макар и да не се е изключвало тя да се окаже необходима за отнемане властта на капитализма, когато изтекат дните на неговото господство. Първоначално не се е предполагало и използването на каквато и да било компенсаторна власт. Тя е трябвало да бъде отплатата на едни по-добри времена след революцията. Инструмент на марксизма е била идейно определената власт, а другите две средства за принуда са били *почти* изключени. Маркс и последователите му посвещават живота си на разработването на този светоглед. Марксовите трудове „Капиталът“, „Комунистическият манифест“ и много по-малки съчинения са били за свързаните с това идейно течение като Библията и Корана за религиозно посветените. Тези произведения се интерпретират от

последователите на Маркс в стотици речи, срещи, образователни кръжоци и съюзни събрания. Като властово въздействие те наподобяват и дори съперничат на църковното. Атакувайки собствеността, Маркс като никой друг мирянин преди това показва, че идейно определеното въздействие на обществото може да бъде инструмент за власт¹.

2

Използваната от Маркс условна власт е симетричен отзвук на класическата икономика, която бе източник на условна власт за индустриалния капитализъм, освен това - и Маркс специално го подчертава - тя е отзвук на финансовия механизъм, представящ капиталистическата целесъобразност. Маркс възприема един основен принцип, постулиран преди това от Смит и Рикардо: стойността на стоките е пропорционална на вложения в тях труд - трудовата теория за стойността. Но Марксово е доказателството, че само част от тази стойност се връща обратно на работника чрез заплатата му, че принадлежната стойност под формата на проценти, печалби и ренти се присвоява от капиталиста. Заплатите се поддържат изкуствено ниски с помощта на безработицата - чрез вездесъщата резервна армия от индустриални работници, спешно нуждаещи се от работа. Ако би могло заплатите да бъдат вдигнати поради неестествен недостиг на работна ръка, това би предизвикало криза, а на съвременен език - депресия. Подобни кризи, ставащи все по-опустошителни, в крайна сметка биха довършили капиталистическата власт. Предполагането е, че големият процес на капиталистическата концентрация също би могъл да допринесе за отмиране на капитализма: големите капиталисти би трябвало да погълнат малките бизнесмени или да ги превърнат в пролетарии. Маркс смята, че не конкуренцията, описана от класическите икономисти, а осъжданият от тях монополизъм ще бъде на вълната на бъдещето. Според него наред с кризите, изтощаването и отслабването в резултат на концентрацията ще допринесат за окончателното рухване. Въпреки предполагащото, че системата ще рухне предимно под тежестта на собствените си проблеми, Маркс не е изключвал и упражняването на определена приду-

¹ Самият Маркс е уверен в това. „Във всяка епоха господстващи са идеите на управляващата класа.“ *Marx, K. and F. Engels. The Communist Manifesto.*

ждаваща власт - на революционно действие, - когато му дойде времето. Разглеждайки съвременната държава като инструмент на капиталистическата власт - „един изпълнителен комитет за уреждане делата на управляващата класа“, - Маркс естествено вижда следреволюционното правителство като инструмент на триумфиращите по това време работници, на работническата държава. В тази държава естествено работниците ще се наслаждават на всички плодове на своя труд. Организацията, чрез която би могло да се осъществи всичко това, остава, вероятно умислено, неизяснена. Одобрението на Марксовия проект вероятно би пострадало, ако необходимата за осъществяването му бюрократична структура би била изцяло изяснена².

3

Всичко, споменато по-горе, разбира се, преминава от перото на Маркс в една идейна убеденост, на която се е крепяло неговото влияние. Марксовото идейно наследство бе и си остава забележително постижение. Повече от век след като бива създадено, то завладява умовете, а следователно и подчинява милиони хора. Мерило за неговата ефективност ще стане неодобрението на онези, които се страхуват от него. Марксистката пропаганда - идейно определеното социално въздействие на Маркс и последователите му - се превръща в синоним на голямо зло. Преподаването на Марксовото учение в колежи и университети, както и марксистките книги в библиотеките стават обект на дълбоко безпокойство в качеството си на инструменти на неговото влияние. Онези, които са били изразители на неговите идеи, биват държани настрана от социалния живот. Смятало се е, че на тях не бива да се доверяват сериозни обществени или частни задължения. Както Маркс, като правилно оценявал силата на идейно определената власт, към която е отправял предизвикателство, така и онези, които са му оказвали съпротива, са чувствали неговата сила.

² Нещо, по отношение на което Джоузеф Шумпетер бе много далновиден: „Колкото до мене, аз не бих могъл да си представя, че при условията на съвременното общество една социалистическа организация би могла да има някаква друга форма освен формата на огромен и всеобхватен бюрократичен апарат.“ *Capitalism, Socialism and Democracy*, 2nd ed. New York, Harper and Broders, 1947, p. 206.

Въпреки голямото си влияние и предизвикания от него страх марксизмът не успява да се наложи пред лицето на нормалните прояви на индустриалната капиталистическа власт в нито една от индустриализираните страни. Тази власт, съчетаваща като свои източници собствеността и организацията със силно засъпнените компенсаторна и собствена условна мощ, е била твърде силна. Марксисткият успех идва в предимно или изцяло доиндустриални общности като Русия и Китай³, където за това способстват разстройството на доиндустриалната държава в резултат на войните и вътрешните конфликти. И в двата случая марксистката организация и идейно въздействие се настаняват в един властови вакуум - контекст, в който личността, собствеността и организацията са били размити като източници на власт, а принуждаващите, компенсаторните и условните инструменти на налагането на власт са били почти или съвсем безрезултатни.

Въпреки че Маркс не успява по какъвто и да било практически начин в Западна Европа или Япония, неговото идейно въздействие там е дълбоко и трайно. Той не е бил толкова влиятелен във Великобритания, където един не толкова ревностен парламентарен социализъм взима в свои ръце антикапиталистическата инициатива. Влиянието му е слабо и сред американските работници. И в този случай бихме могли да разберем причините, ако направим дисекция на властовите структури. Маркс като личност е далечен за Съединените щати, той не е емоционално привлекателен за американските работници. Марксистката организация не намира своето действено развитие отвъд Атлантика. Идейно определеното му въздействие, от изключително значение за Европа, далеч не е било същото за Съединените щати, където е имало много повече собственици и значително по-високи заплати. Освен това американският работник не е гледал на собственото си подчинение на работодателя като на нещо неизбежно. Той е можел да си намери друга работа или в краен случай да отиде на границата на населените от европейските преселници райони в страната с надеждата да получи земя и препитание. Американското правителство, колкото и да е било подвластно на потребностите на индустриалния капитализъм, е създавало по-голямо впечат-

³ Както и по един твърде периферен начин в Африка, а също и в Куба.

тление за податливост към исканията на индивида от правителствата в Европа. Най-сетне възможно е американските работници да са били интелектуално по-имунизирани към идейното въздействие на икономическата и политическата мисъл от своите европейски събратя. Идеологията не е присъствала в тяхното всекидневие, нито пък е играла съществена роля в тяхното образование и в избора им на четива.

Това обаче не означава, че властта на индустриалния капитализъм в Съединените щати не е предизвиквала съпротивителни усилия. С изтичането на деветнадесети век по-дребните частни владетци, особено фермерите, са в нарастваща опозиция на индустриалците и особено на финансите им съюзници, за които се е смятало, че използват властта си за поддържане на ниски цени на селскостопанската продукция и високи разходи, включително и висока цена на парите. Това предизвиква съответното идейно определено въздействие - противопоставящата се агитация, особено срещу финансовите интереси, - започвайки от Ендрю Джексън и стигайки до Уилям Дженингс Брайън. От гледна точка на работническите интереси организациите Рикари на труда и ИРС (Индустриални работници на света) също дават кратък, но мощен израз на работническото несъгласие. Но така или иначе, нито аграрната, нито работническата протестна реакция не успяват пред лицето на значително превъзхождащите ги и разностранно разгърнати елементи на индустриалната и финансовата власт.

В края на века Торстайн Веблен изключително майсторски осмива социалните нрави и светските обреди на индустриално богатите. През следващите години издирвачите на скандални политически истории разгласяват алчността, користолюбието и злоупотребите с властта, присъщи на капиталистите. Този вид разобличения също постигат определено въздействие, но никога не са представлявали сериозна опасност.

В Съединените щати една по-ясно изразена и трайна реакция спрямо индустриалната власт идва не от страна на марксистите, а от страна на самите класически икономисти. В съответствие с класическата доктрина капиталистическата власт би трябвало да бъде уравновесявана от функционирането на конкуренцията и пазара, тя би трябвало да действа твърдо в услуга на хората, независимо от намеренията на овластените. Онези, които се противопоставят на индустриалната власт в Съединените щати, приемат, че нещата стоят тъкмо така, но монополизъмът в металургията, нефтопреработката, тютюноп-

производството и железопътния транспорт е бил в значителен конфликт с идеала за съревнователност. Реакцията към този тип власт е бил стремежът да се възстанови конкуренцията в споменатите отрасли, а при невъзможност да се осигури подходящо регулиране. Съответно реакцията към властта на индустриалният капитализъм се появява под формата на предложения за раздробяване на големите тръстове, за прокарване на съответно законодателство и за регулиране на железопътния транспортен монополизъм. И резултатите не закъсняват. Стига се до прокарване на Междущатския търговски закон през 1887 и на Антитръстовия закон на Шерман три години по-късно, както и на Антитръстовия закон на Клайтън и законите на Федералната търговска компания по време на управлението на Удроу Уилсън. Във всички тези действия опонентите на индустриалната власт изхождат от основните предпоставки на индустриалната капиталистическа идеология. Ползността на пазара не е била поставяна под съмнение, приемало се е обаче, че е необходимо внасянето на известни корективи от страна на политиката там, където пазарните условия не са удържали позициите си.

Това, разбира се, е била до голяма степен безобидна за властта на индустриалния капитализъм реакция. Въвеждането на антитръстовите закони е предполагало много желана заетост и съответен доход за юристите и някои неудобства и разходи за онези, чиято власт с този акт е била подлагана на съмнение. Въздействието на тези закони върху индустриалното развитие, включително и върху конкуренцията, а следователно и върху практически значимия източник на власт е било незначително. Нямамо е видима разлика между индустриалното развитие и съответната концентрация в Съединените щати, където стимулирането на конкуренцията е било въпрос на политика, и в Европа, където подобно усилие е било нетипично. В същото време емоциите и усилията на опонентите на индустриалната власт бивали канализирани в безобидни искания и надежди, че антитръстовите закони могат да бъдат наложени - една надежда, която независимо от натрупания опит все още не е изчезнала напълно. И дори най-големите противници на индустриалната власт са били в състояние да убеждават младите, че пазарната конкуренция е желателна и че някой ден тя ще бъде осъществена. Дори ако индустриалният капитализъм бе проектирал идейно определената реакция на упражняваната от него власт, той едва ли би измислил нещо по-добро.

След казаното дотук няма да бъде излишно заключително слово за ролята на държавната власт във века на зрелия капитализъм. Безсмъртието на Марксовата мисъл, че държавата е изпълнителен комитет на управляващите класи, се дължи повече на блестящо изразената същност на нещата, отколкото на точното описание на действителността. Властта на държавата - нейните закони и съответното им принуждаващо налагане, компенсаторната ѝ власт, както в случая с поземлените дарения за американските и канадските железопътни линии, всеобщото ѝ идейно определено социално въздействие чрез образоването и внушаването на конвенционалната мъдрост за ценността на трудолюбието, покорството, самостоятелното преодоляване на трудностите, скромната пестеливост и още много други качества - е била упражнявана в интерес на индустриалния капитализъм, а често и по негова повеля. Държавата е била продължение на инструментите за принуда на индустриалната власт. Тя е вършела за индустриалния капитализъм онова, което той сам не е могъл да направи за себе си. В средата на миналия век на никого не би хрумнало, че на правителството на Съединените щати или на британското правителство може да се гледа като на враг на бизнеса - нещо, което е много разпространено днес.

Но би било също погрешно да си обясним поведението на държавата от деветнадесети век изключително само със службата ѝ на индустриалния капитализъм. Отделните граждани с привилегиите си върху правото да пласират стоките си в дадени райони са имали аналогични претенции към пълномощията на държавата. Държавата е защитавала както личностите, така и собствеността, тя е могла да бъде призована в защита на отделната личност от грабежа на собствениците. И други слоеве от населението - фермери, дребни бизнесмени, религиозни групи, а в някои индустриални страни и старите класи на поземлените собственици - са имали определен достъп до правителствените пълномощия.

Не би могло да се каже и че цялата държавна власт е била упражнявана от името и по повеля на другите. Опирайки се на собствените си източници на власт - на покоряващите личности (президенти, премиер-министри, други политици), на собствеността си и на своята развиваща се организация, правителството е разгръщало принуждаваща, компенсаторна и условна

власт и в името на собствените си цели. Подобни тенденции са били присъщи предимно за организацията, която през двадесети век ще направи от правителството сила, независима от проявите на своята власт. Тези тенденции, както ще се убедим, превръщат думата *бюрокрация* в синоним на подобни независими прояви, както и на злоупотребите с властта.

6

Онези, които се интересуват от ролята на идеите при защитата или оборването на капитализма в миналото и днес, не биха могли да се усъмнят в нейната значимост. Тъкмо благодарение на съответните идеи бе създаден образът на безвластния и превърнал се в инструмент на пазара индустриален капиталист. Реагирайки на този образ, противостоящите им идеи го представяха като основен виновник за поробването и експлоатацията на работника. Тук се крие и силата на социалните внушения както в защита, така и в симетричното оборване на властта на зрелия капитализъм. Един въпрос, засегнат в предишната глава, остава все още открит: до каква степен социалните внушения са били преднамерено и изкусно скалъпвани? В каква степен те са били продукт на отделни личности - Смит, Рикардо, Малтус, Бентам, Спенсър, Маркс, Енгелс, - които искрено са вярвали, че имат работа с действителността?

В преобладаващата част от случаите е било вярно последното. Разбира се, би било невярно да се предположи, че успешното социално внушение е винаги дело на онези, които вярват в това, което казват. В днешно време при широкомащабните и скъпо струващи действия за поддържане и подобряване на необходимите за организациите социални връзки както и в рекламната индустрия се котират личностните, деловите и политическите достойнства, а правните и пазарните потребности се задоволяват в атмосферата на откровено манипулиране. Търсещите изгода не могат да си позволят да вярват в онова, което съчиняват или декларират. Манипулирането е бизнес, който не се влияе от истината. Казано по-светски, това означава, че изследователите и публицистите, вадещи си хляба от обяснението и описанието на общественото устройство, се съобразяват с публиката си и преценяват качеството на собствените си идеи с мащаба и обема на престижното одобрение.

Това не е било присъщо за големите представители на идеологията на капитализма. Нито пък за Маркс. Не бихме могли да си представим, че класическите защитници на зрелия капитализъм изцяло са пренебрегвали общественото одобрение. Маркс, човек с изключително независим природен усет, поведение и мисъл, със сигурност не е бил безразличен към работническата реакция и не е гледал отвисоко на съобразяването на своите съчинения и речи с желаното засилване на съответната реакция. Но най-силната защита на капитализма - най-влиятелното идеологическо въздействие - е била дело на хора, които дълбоко са вярвали в предлаганите от тях анализи, описания и предписания. Същото важи и за онези, които са били начело на оборването на капитализма. Социалните идеологии не са плод на умели манипулатори. Те възникват в средата на онези, които са дълбоко убедени, че са в хармония с истината.

ВЕКЪТ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА

1

Социалните внушения на зрелия капитализъм са били мащабни и дълбоки. Аналогични са били и идейните въздействия на породената от тях ответна реакция. И едните, и другите са влиятелни до днес. Пазарът все още си остава за много хора факторът, смекчаващ действието на индустриалната власт, а за съвременната корпорация все още се мисли, че е насочвана към онова, което е най-добро в социален план от незрима сила. Марксистките идеи са все още или спектър на злото, или спектър на надеждата. Тъкмо тук е скрит един от проблемите на социалните идеологии, използвани като инструменти на властта: те се възприемат като реалност от онези, които ги използват, но когато породилите ги условия се променят, идейно определеното им въздействие по инерция си остава същото. И тъй като на него продължава да се гледа като на *реалността* с голяма буква, то скрива новата реалност. Това се случи и в последното голямо разместване на динамиката на властта - възхода на организацията като източник на власт и паралелното смаяване в сравнение с нея на ролите, отредени за личността и собствеността. Старото виждане за икономическия ред все още се ползва с признание и в съответствие с него се препоръчва една или друга политика. А междувременно налице е един нов ред, който има своето съвременно практическо значение. Той обаче е добре замаскиран от старата идеология.

Възходът на организацията в днешно време е ясно забележим за онези, които желаят да го видят. Влиянието ѝ се чувства в икономиката, политиката и в особения, печално известен случай с военната власт. Тя прозира в стотиците форми на гражданско усилие и в усилията, продиктувани от така наречените специални интереси, насочени към спечелване на подчинението на другите, било пряко или с помощта на държавата. Контролираната от мениджмънта корпорация, професионални-

те съюзи, съвременната бюрократична държава, групите на фермери и петролопроизводители, работещи в тясно сътрудничество с правителствата, професионалните асоциации и лобитата - всички са възпълнение на века на организацията. Те свидетелстват за относителен упадък в значимостта както на личността, така и на собствеността като източници на власт. И всички заедно потвърждават неимоверно засилилото се доверие към идейно-определеното въздействие, използвано като инструмент за власт. Собствеността, както споменахме, запазва много от предишната си значимост на източник за власт не благодарение на прякото закупуване на подчинение, а вследствие на специалната обработка на общественото съзнание, извършвана чрез средствата за информация - телевизионните реклами, радиорекламите, вестникарските обяви и изкуството майсторство на осведомителните агенции и комуникативно-рекламните фирми - срещу заплащане.

2

Промяната в източниците на власт за съвременното бизнес-предприятие е поразително очевидна. Няма ги вече господстващите личности на зрелия капитализъм. През изминалия и в началото на нашия век имената на големите предприемачи бяха синонимични с американската промишлена сцена. Същото, макар и не в такава драматична степен, бе валидно и за другите индустриални страни. А днес извън дадения промишлен отрасъл, а понякога и вътре в него, никой не знае името на онзи, който оглавява Дженеръл Мотърс, Форд, Ексън, Дюпон и другите големи корпорации. Могъщата личност бе заменена от мениджърски екип. Предприемачът отстъпи място на безличния човек на организацията. С това се обяснява и залезът на личността като източник на власт.

Ролята на собствеността запада по аналогичен начин. Във века на зрелия капитализъм никой не би могъл да се усъмни във властта, водеща началото си от притежаването на капитал. Тъкмо този вид собственост е давал правото да се управлява даден бизнес, да се влияе на законодателните власти, на президенти и премиер-министри, а и на широката публика. Собствеността като източник на индустриална власт не е за пренебрегване и днес - както винаги в тези неща няма съвършени случаи, - но, така или иначе, тя претърпя голям относителен упадък. Стотина са най-големите индустриални предприятия, представляващи ог-

ромни организации, които понастоящем дават около две трети от цялата частна продукция на стоки и услуги. Концентрацията на икономическата дейност се развива по сходен начин и в другите индустриални страни. В много малко от тези корпорации и в нито една от големите - фактът, че отделният акционер притежава собственост, не му дава достъп до ръководството на фирмата. Така е от доста време. Изминаха петдесет години, откакто първите изследователи в тази област - Адолф Берлмладши и Гардинър Мийнос - стигнаха до извода, че в по-значителната част от най-големите двеста корпорации в Съединените щати ръководството е преминало в ръцете на управителни съвети, или, с други думи, мениджърите са избирали директорски съвет, който след това по принципа на кръвосмешението е избирал онези, които са го избрали¹. Продължаващото оттогава прехвърляне на власт от собствениците към управляващите - от собствеността към организацията - е широко разпространена характеристика на индустриалното развитие.

Два са факторите, които допринасят за упадъка на собствеността като източник на власт в сравнение с мениджмънта. В течение на времето собственическите авоари се разпръскват поради онаследяването им, включително неизбежно и от наследници, които като характер и интелигентност са били крайно неподходящи за упражняване на дадената им благодарение на притежаваната собственост власт. Корпоративните размери, сложната технология и потребността от специализирано управление и маркетингови умения, взети заедно, поставят изисквания, изключващи от взимането на решения онези, чието основно качество е било притежаването на собственост. Властта излиза отвъд интелектуалния обсег на неучастващия в управлението собственик и следователно отвъд неговата или нейната възможност за действена намеса. Освен това вътре в предприятието решенията във все по-голяма степен се взимат не от едно-единствено лице, а са

¹ The Modern Corporation had Private Property. N. Y., Macmillan, 1933. Промяната във властта се потвърждава и от изследванията на Р.А.Гордън, сред които е книгата му: Business Leadership in the Large Corporation. Washington, 1945; и от по-общите съчинения на Джейм Бърнхем. Виж The Managerial Revolution. N.Y., John Day, 1941. Бюрократизацията на съвременното икономическо предприемачество особено се изтъква от Джоузеф Шумпетер: „...тя е неизбежно допълнение към съвременното икономическо развитие“ - В: Capitalism, Socialism and Democracy, 2nd. ed. N.J., 1947, p.206. Очевидно е, че преходът от собствеността към организацията като основен източник на власт в индустриалното предприятие не е откритие с днешна дата. Изчерпателно съвременно разглеждане на този проблем може да се намери в: *Eduard Herman*. Corporate Control, Corporate Power. (A Twentieth Century Fund Study). Cambridge. Cambridge University Press. 1981.

плод на участието на определен брой специалисти, намиращи се в тясно всекидневно обуване или образуващи комитет².

Западането на институцията собственост в сравнение с организацията като източник на власт не се приема с лекота. Все още съществува мнението, че собствеността е свързана с определена легитимност. Значимостта ѝ се утвърждава от една квазирелигиозна обредност. На младите все още се казва, че *решаващата* власт в съвременната корпорация принадлежи на акционера. „Когато например Джон закупи миналата година новопоявилите се акции на Кейм Корпорейшън... (чрез тях той получи) правото на глас за решаване на проблемите, свързани с управлението на „неговата“ фирма, право, което той използва на годишните събрания на акционерите.“³ Университетски факултети и студенти се трудят, уверени, че упражнявайки правото си на глас по време на акционерните събрания, тяхната институция може съществено да повлияе корпоративните решения. На подобни годишни събрания пред собствеността се демонстрира стандартното благоговейно подчинение. Задължително в такива случаи е, както видяхме в цитирания памфлет на Министерството на търговията, позоваването на „вашата компания“. Но няма съществени управленски решения, които да са били отменени някога чрез тази своеобразна обредност⁴.

3

Изместването на източниците на власт от личността и собствеността към организацията бележи и видимо снижаване в относителната ефективност на компенсаторната власт и както

² Тези проблеми са предмет на моето изследване, публикувано в книгата ми *„Новата индустриална държава“*.

Това бе казано от Райт Милз още преди двадесет и пет години: „Взимането на решения... от първенците (на корпорацията) постепенно се измества от притеснените усилия на комитети, оценяващи подхвърлените им обикновено от второстепенни високопоставени лица, идеи. *The Power Elite*. N.Y., 1956, p. 134.

³ От книгата *„Do You Know Your Economic ABC's? Profits in the American Economy“*, an instructional pamphlet on economics. Washington, D.C., 1965, p. 17-18.

⁴ Акционерите, които все още учтиво биват наричани „собственици“, са пасивни. Те притежават само правото да получават. Условието с цената, на което те са акционери, е да не се намесват в управлението. Такава възможност не им дават нито писаните, нито неписаните закони. *Berle, Adolf, Jr. Power without Property: A New Development in American Political Economy*. N. Y., 1959, p. 74.

би могло да се очаква, значително засилване в упражняването на условна власт. Между другото това става очевидно и в отношението на индустриалната фирма към профсъюза, за което бе споменато. Профсъюзът като противопоставящо се упражняване на власт при закупуването на труд се появява преди века на организацията. Ние имахме възможност да се убедим, че той се е срещал с много по-непреклонна опозиция от страна на ранните предприемачи - в Съединените щати това бяха Хенри Клей Фрик, Хенри Форд и Сюъл Евъри⁵, - отколкото от страна на представителите на организацията. Индустриалецът собственик често е проявявал интерес към властта заради самата власт, при което подчиняването на работниците е било акт на лично волево усилие и стремеж. Напротив, един вицепрезидент, отговарящ за трудовите отношения, е съответно оценяван донякъде и в зависимост от способността му да поддържа мирните взаимоотношения с работниците. И още един немаловажен детайл - вицепрезидентът на корпорацията не защитава личната си собственост от посегателствата на работниците. Следователно векът на организацията⁶ донася със себе си едно всеобщо облекчаване на компенсаторната власт, упражнявана някога по отношение на работната сила.

Що се отнася до налагането на подобна власт по отношение на потребителите и редовните клиенти, промяната, дошла с възхода на организацията, е била много по-неуловима и в известен смисъл много по-противоречива по своя практически ефект. И в този случай, както и при наемането на работници, властта се състои най-вече във възможността за получаване на най-голямо подчинение срещу най-малка цена. Много може да се получи срещу малко, ако потребността на потребителя е голяма и ако алтернативите за набавяне на дадена стока са недостъпни. Потребителят бива експлоатиран, както и работникът в паралелния случай на подчинение. Класическият пример за подобно налагане на власт е монополът върху продажбата на някаква важна или много желана стока, за която няма очевиден заместител. При положение че няма алтернативен продукт, потребността и властта са неограничени и конкурен-

⁵ Юнайтед Стейтс Стийл, Форд Мотър Компани и Монтгомери Уърд произлизат от Карнеги.

⁶ Разбира се, наред с ефекта на по-високите заплати, на помощите за безработни и на социалното осигуряване, които разшириха пропастта между принуждаващата и компенсаторната власт и снижиха степента на принуда, свързана с последната.

цията идва като спасение. На това се дължи и славата ѝ на фактор, смекчаваш неволите от властта.

Организацията и свързаното с нея индустриално развитие са имали подчертано, дори дълбоко въздействие както върху конкуренцията, така и върху монополизма. Основна цел на голямото индустриално предприятие, на работническото обединение, на фермерската организация, на организацията на страните - износителки на петрол, или на професионалната или търговската асоциация е да възпре или ограничи ценовата конкуренция - да даде, доколкото е възможно, гаранции, че не съществува алтернатива на по-ниска цена. В случая със съвременните индустриални предприятия за това не се изисква формална комуникация. Достатъчно е да се знае, че ако на ценовата конкуренция бъде дадена възможност да стане неконтролируема, това ще бъде за сметка на всички. Дори класическата традиция в икономиката стигна в общи линии до приемането на обвързаността с подобно скрито ограничаване - с онова, което се нарича олигополно* определяне на цените. Следователно първостепенна задача на организацията е била да се избегнат тенденциите, ограничавачи пълномощията ѝ, или, с други думи, да се избегне дисциплината на пазара. Това ѝ се е удало с голям успех.

Но в действие са били и опозиционни влияния. Благоденствието, свързано със съвременното индустриално развитие, силно намалява натиска на всяка консумативна потребност. Разширяването на броя и разнообразието от продукти и услуги непосредствено размножи алтернативите, достъпни за потребителя. Несравнимо по-богат, отколкото през миналия век, е изборът от потребителски стоки, а заедно с това и на източници за наслада и показност. Следователно монополизмът престава да бъде страшилището от предишния период на компенсаторна власт. Онези, които биха могли да бъдат обект на въздействието му, сега имат възможността да закупят нещо друго или изобщо да не купуват. Малко забележим, но много значим резултат от всичко това е, че монополизмът като социално зло в последно време престана да бъде съществен обект на тревога в индустриалните среди.

Резултатът от това развитие бе съществена и постепенна промяна от компенсаторна към условна власт. Една от контрареакциите срещу изобилието от достъпни алтернативи е опи-

---

* Определяне на цените от групировки със специфични интереси.

тът да се наложи убеждението, че тези алтернативи не са *действителни* - да се култивира мнението, че въпросните продукт или услуга имат качества, които са уникални. Това е причината за масовото съвременно обвързване с търговска реклама. Рекламата не е, както някои могат да предположат, нова и енергична форма на пазарна конкуренция. По-скоро тя се стреми чрез условната власт да запази част от влиянието над купувача, свързано по-рано с компенсаторната власт.

Промяната тук е очевидна от симетричната реакция на потребителите по отношение на продавачите на стоки и услуги. Когато са били обект на компенсаторна власт - на властта, изискваща от тях много за малко, потребителите са учредявали кооперативи или потребителски асоциации, за да упражняват на свой ред ответна компенсаторна власт. Тези групи са се стремели да купят повече срещу по-малко, да разкрият допълнителни източници за набавяне на необходимите стоки или са призовавали правителството да регулира цените и пазарната власт на търговците. Основната им грижа са били цените на продуктите и индексът на съответната компенсаторна власт. Днес нещата стоят по друг начин. Главната грижа на съвременния потребител е преди всичко за рекламите, с които е затрупван. Потребителите се противопоставят на упражняваната чрез рекламите условна власт, за да установят кое в тях е истина и кое се представя за истина. Това се вижда и от действията на държавните агенции, защитаващи интересите на потребителите. Цените в най-добрия случай са страничен проблем. Основна за всяко безпокойство от този род е валидността на рекламните претенции, на онова, което минава за истина в рекламата. Такава е съвременната цел на потребителското движение. Това е предвидимата реакция на прехода от компенсаторна към идейно определена власт.

4

Когато съвременното индустриално предприятие търси подкрепа за целите си от държавата, идейно определена власт е отново инструментът, към който се прибягва или който в крайна сметка се оказва замесен. Откровеният подкуп на законодатели и други държавни чиновници не е непознат. Но така или иначе, на него се гледа като на накърняващ деликатната етическа сетивност, а и е достатъчно преследван от закона. Осно-

вният начин, чрез който корпорацията налага волята си на законодателя или на държавния служител, е чрез култивиране на убеденост в жизнената важност на корпоративните потребности или цели - било директно у въпросния субект или у избирателите, от които той е зависим. Влиятелно е онова лоби, което е изкусно в оказването на подобно директно въздействие, или онова, което може да привлече доста големи, подлежащи на въздействие групи или асоциации, а чрез тях и техните политически представители⁷. Не бихме могли да допуснем, че паричните ресурси - собствеността - не играят никаква роля в тази връзка. Но тяхната значимост е свързана не с пряко компенсаторно въздействие, а, както споменахме, с по-широкото идейно въздействие, което може да бъде платено. Съответното идейно влияние може да бъде използвано както в интерес на някой податлив и услужлив законодател, така и срещу друг, който е враждебно настроен.

Упражняването на идейно определена власт в съвременната държава - убеждаването в нещо на законодатели, държавни служители или на техните избиратели - не е лесна работа. То атакува ушите и очите и е обект на множество политически коментари и на значителна загриженост. Но вероятно то е толкова действено, колкото и прекият подкуп или компенсаторната власт, която е нещо обикновено в ерата на зрелия капитализъм. Освен това, както вече видяхме, компенсаторната власт е неизбежно свързана със собствеността, а собствеността на свой ред е била притежавана в най-големи количества от индустриалните капиталисти. Условната власт също изисква парични ресурси за заплащане на различните форми на идейно въздействие - на телевизионни и радиопредавания, на вестникарски реклами, на речи и на индивидуално убеждаване, от които е в зависимост. Но дори при тежи разходи тя като цяло е по-приемлива от компенсаторната власт, на чието място идва. Средства могат да бъдат намерени, пари могат да се съберат. В определена степен, макар често тя да е много малка, идейно-определената власт е достъпна за всички, които могат да формират организация.

---

⁷ Така например в Съединените щати по подобен начин се използват гласовете на военните ветерани, на хората, живеещи от социални помощи, както и на членовете на Националната асоциация на стрелците.

Във века на организацията условната власт става по-широко достъпна, но онази условна власт, която е достъпна за съвременната голяма корпорация, е поне в известна степен по-слаба, отколкото идейно определената власт, асоциираща се с надмощието на капитала или на собствеността през миналия век. Огромната организация, вплътена в голямото индустриално предприятие, се е превърнала в основен факт на съвременния индустриален живот, но общественото съзнание, от което в значителна степен е зависима властта на новите структури, все още не е приведено в необходимото състояние. Вместо това то си е останало в основни линии непроменено от времето на класическия капитализъм. Все още се смята, че пазарът и конкуренцията регулират властта, действайки ъ като своеобразен разтворител. Приема се също така, че властта, каквито и да са подбудите ъ, винаги бива вкарвана в руслото на социално желаните цели посредством чудото на пазара и конкурентната борба. В резултат на това социалната идеология на миналото столетие се увековечава в едни, ставащи все по-неприемливи за света на големите организации обстоятелства.

Продължаващото използване на стари обяснителни схеми е очевидно в икономическото общуване. Истинският свят е свят на взаимодействието на големите организации - на корпорациите и обединенията и на държавата. Взаимодействието между синдикалните искания за увеличаване на заплатите с цените, налагани от корпорациите, е основната съвременна причина за инфлацията например. Получава се така, че учебник, чиято отправна точка е реалността на подобно взаимодействие, би бил неприемлив за колежи и университети. Освен това такъв учебник не би прибегвал по същество до геометрични и други математически тънкости, съгласуващи се с представата за пазарната конкуренция, а без тях преподаването на икономика се смята за непълноценно.

Състоянието на умовете, поддържано от такова обучение, има определен ефект. Мислите на стотици хиляди иначе интелигентни млади хора безопасно се отклоняват от упражняването на индустриална власт. Убедихме се, че властта се обслужва по много начини и че за нея не съществува по-полезна услуга от култивирането на убеждение, че тя не съществува. „Признанието, че днес микроикономиката трябва да се справя с проникващия навсякъде свят на олигополията... би застрашило някои

основни идеологически конструкции за защита на системата „laissez-faire“.⁸

Но социалните внушения, колкото и дълбоко и повсеместно да са проникнали, не могат безкрайно да бъдат в разрез с действителността. Присъствието на могъществото на съвременните големи корпорации - Ексън Дженеръл Мотърс, Шел, Филипс - все по-трудно биват прикривани зад фасадата на пазара. В резултат на това позоваването на неокласическата икономика и идеологическото посредничество на обучението придобиха едва доловимо пейоративно звучене. Очевидно е, че става дума за нещо, което не е съвсем реално. А щом икономическото обучение се възприема не като насочване към реалността, а като отклоняване от нея, не е чудно, че неговата идеологическа стойност спада.

Конфликтът с реалността се засилва, когато класическите обяснителни схеми на социума се прехвърлят от сферата на образованието в дейностното равнище на делника, в информационно-комуникативните и рекламните усилия на голямата индустриална фирма. Тогава качествените характеристики изчезват и идеята за смекчаващия действието на властта пазар се превръща в абсолютен. Твърди се например, че упражняването от Ексън влиянието не се различава много от влиянието на кварталната бакалница или на селската аптека. В резултат на това обяснителният и убеждаващ ефект на подобни схеми се ограничава с въздействието върху онези, които са прекалено податливи на внушения и са готови днес да повярват на едно, а утре на друго. Според други съществен резултат от корпоративната пропаганда, за която всъщност става дума, е култивирането на недоверие. Трябва да има някаква злоупотреба с властта, щом като онези, които съвсем очевидно я притежават, толкова се стараят да отрекат това. В индустриалните страни днес един страничен признак за превъзможването на наивността е фактът, че вече не се вярва на онова, което може да се прочете или чуе в рекламно-комуникативните информации на голямата корпорация. Условната и компенсаторната власт на съвременното бизнес-предприятие си остават големи, но те едва ли могат да съперничат с пряката компенсаторна власт на голямата капиталистическа фирма от времето на зрелия капитализъм.

Друг признак за този упадък е отношението на съвременната корпорация към държавата. През миналия век, когато

⁸ Balogh, Thomas. The Irrelevance of Conventional Economics. London, 1982, p.60.

държавата бе съюзник, би било немислимо едно враждебно отношение между правителство и бизнес. Днес на правителството и бизнеса се гледа като на взаимни врагове, ако вземем нещата в по-широк контекст. Социалната идеология на съвременното корпоративно предприятие е до голяма степен ангажирана с обезпокоителните, ограничаващи и в други отношения злонамерени попъзлновения на държавата. (Само в областта на военното могъщество съществува пълна хармония между правителството и подчинените му корпоративни предприятия.) Причината в значителна степен се крие в постепенния преход от компенсаторна към условна власт. Компенсаторната власт от неоспорим монопол на бизнес-фирмата. Представителите на закона и държавните служители, които тя е подкупвала, не са били склонни да демонстрират враждебност към онези, които са им плащали. Условната власт прави възможен достъпа до държавата на много повече интереси и влияния. Някои от тях са враждебни на бизнес-могъществото и допринасят за мнимите или действителните враждебни взаимоотношения между корпоративното предприятие и съвременното правителство.

Но държавата е също променена. В сравнение с ролята ѝ през миналия век тя в много по-малка степен е инструмент на онези, които се стремят да се сдобият с властта ѝ, а в много по-голяма степен е власт на свое собствено основание. Организацията и условната власт и в този случай са движещите сили. Съвременната държава се състои от една голяма организация - бюрокрацията, - която за пореден път я превръща в инструмент на собствените си цели.

ОРГАНИЗАЦИЯТА И ДЪРЖАВАТА

1

През деветнадесети век и в продължение на няколко десетилетия от двадесети век на съвременната държава масово се е гледало като на инструмент за власт на индустриалния капитализъм. Мненията на Маркс като представител на европейската революционна традиция и на Торстайн Веблен и Линкълн Стефънс, представители на американската критична традиция, изцяло са съпадали по този въпрос. Това обаче, както споменахме, е било едно преувеличение. Държавата е отразявала и е служела както на разнородните интереси на гражданите, така и на интересите на онези, които са формирали структурата ѝ. Но ударението винаги се е слагало на това, че тя обслужва интересите на индустриалните и на финансовите кръгове¹. Никой преди средата на нашия век не би и помислил за конфликт между правителството и индустрията, превърнал се днес в една разпространена възможност. Освен това през миналия век упражняването на индустриална власт е носело донякъде белега на изключително право. Независимо дали е била упражнявана пряко или чрез държавата, това е било Властта с голяма буква. Тогавя нищо не е съперничело с личността, собствеността и организацията на индустриалеца при спечелването на подчинение. Но и това също вече не е вярно. Впечатляваща черта на века на организацията е огромният брой организирани групи - профсъюзи, професионални асоциации, комитети за политиче-

¹ Въпреки трайното си превъзходство и могъщество, както и значителното си влияние върху правителството, бизнесът е претърпял относителен спад в сравнение с позицията си от преди 30-те години на почти цялостно обсебване на правителствената политика. *Herman, Eduard*. Corporate Control and Corporate Power. A Twentieth Century Fund Study. Cambridge, 1981, p. 185.

ско действие, фермерски организации, - които се стремят да се доберат до инструментите за власт, принадлежащи на държавата, в свой интерес. Още по-голям е броят на организациите вътре в структурата на самата държава - министерства, агенции, органи на властта, държавни корпорации и военни ведомства, - които са се превърнали в първоизточник на власт. Това са два доста сложни процеса на развитие, на които си заслужава да отделим внимание.

2

Структурата на съвременната държава обединява в себе си и трите източника за власт - политическата личност, собствеността, под формата на ресурси, които управлява и с които се разпорежда, и организацията. Тя има открит достъп и до трите инструмента за принуда. Държавата продължава да бъде и почти единственият обладател на принуждаваща власт, мащабно прибегва до употребата на компенсаторната власт и използва условна власт с все по-голям обхват и размери. Всички тези източници и инструменти за власт са били донякъде достъпни и през миналия век, и много преди това. Онова, което се е променило обаче, е тяхната абсолютна и относителна значимост във формалната структура на управление, както и обхватът и разнородността на използването им от организации, намиращи се извън формалната структура на управление и стремящи се да използват държавните инструменти за власт в свой интерес.

Разглеждайки упражняването на власт чрез и от съвременната държава, полезно и дори необходимо е да се разграничат външните от вътрешните ориентации на управление, както и силите, които им посредничат. Външната ориентация на държавно управление е насочена към законодателната власт, главноуправителите и множеството организации, които влияят на тях и на самата законодателна власт. Всичко това ще имам предвид, когато говоря за външните процеси на управление. Съществува и вътрешна ориентация. Тя е насочена към трайната структура на управление, която днес е един много голям комплекс от организации. Тях ще имам предвид, когато говоря за автономните процеси на управление. Тези процеси до голяма

степен, макар и не изцяло, съвпадат с онова, което наричаме бюрокрация². Пейоративното значение, придавано на тази дума, отразява чувствата на мнозина, включително и на някои от последните президенти на Съединените щати³, които са зависели от или са били в конфликт с властта на бюрокрацията. Това обаче не би трябвало да се разбира в смисъл, че независимото или бюрократично упражняване на власт е социално неблагоприятно. Напротив, то обслужва най-висшата сред цивилизационните цели - защитава хората от лишения, експлоатация и злоупотреби, с други думи, регулира упражняването на принуждаваща власт. От друга страна, то спомага за изхранване на населението, за индустриалния напредък и образованието, за развиване на званието, поощрява изкуствата и благоприятства опазването на националните богатства, изпълнява и стотици други функции. Подхващайки разговор за автономната или бюрократична власт, аз не правя оценка на социалните ѝ достойнства⁴.

Между автономните и външните процеси на управление в много случаи ще видим посредническия процес - в Съединените щати той се осъществява от президента, неговите помощници и служители, членовете на кабинета му и техните подчинени. Те упражняват власт и се стремят към налагане на своите цели. Но много голяма част от онова, което на пръв поглед изглежда като упражнявана от президентството власт, на практика е посредничество между автономните и външните претенденти за власт⁵.

Обръщам се преди всичко към външните процеси на управление.

² Военните ведомства са до голяма степен част от автономните процеси на управление, но обикновено те не фигурират в концепцията за бюрокрацията. Те ще бъдат разгледани в следващата глава.

³ Като Картър, така и Рейгън като президенти яростно нападаха гражданата, интелектуално тровава и в много други отношения „ужасна“ федерална бюрокрация. Когато на Джон Кенеди са били представяни съображения за един или друг наглед благоразумен курс на действие, той често е отговарял: „Аз съм съгласен, но не мисля, че можем да склоним правителството да се съгласи.“

⁴ Или за нейната легитимност, която представлява централен философски интерес за мнозина, пишещи за властта.

⁵ Едно по-формално разглеждане на тези властови взаимоотношения може да се намери в книгата на *Wrong, Dennis. Power: Its Forms, Bases and Uses.* N.Y., 1980, pp. 158 et seq.

За онези, които са упражнявали индустриалната власт, е било много полезно да си осигурят масовото убеждение, че цялата им действена власт е била обезсилвана от подчинението на индустриалната фирма на пазара. Както видяхме, в даваното икономическо образование все още здраво е заседнало усилието този възглед да бъде внедрен в общественото съзнание. Аналогична схема се прилага и по отношение на правителствената власт. Нищо не скрива така добре упражняването на власт във и чрез държавата както политическата литания*, осъществявана всъщност под формата на религиозен обред и гласяща, че всички жени и мъже с еднакво суверенно право на глас се подчиняват на резултатите от гласуването в съответствие с волята на мнозинството. Това се внушава на младите и се приема от онези, които смятат себе си за наистина добри граждани. Но в същото време тъкмо това се отрича от всекидневната практика открито, ясно и недвусмислено. През миналия век демократичната церемония, макар и не съвсем успешно, е скривала купуването на гласове, купуването на онези, които са били избирани, както и компенсаторната власт, тегнеца над гласуването и ясно проявяваща се в използването на патронаж. През нашия век литургията скрива едно много по-изобретателно подкопаване на демократичния изборен процес. За гласоподавателя все още се твърди, че е суверенен, а суверенността на мнозинството все още е подчинена на целите на малцинството. Различието, присъщо за века на организацията, е, че съществуват множество във висша степен конкурентноспособни организации, ангажирани в усилието да подчинят гласоподавателя и неговите или нейните избраници на своите цели, при което основен инструмент е условната власт. Корпорациите, оръжейната индустрия, бизнес-предприятията като цяло, професионалните съюзи, фермерските организации, религиозните институции, потребителските групи и почти безчислените организации с други, по-специализирани цели редовно участват във външните процеси на управление, стремейки се да спечелят подчинението на гласоподавателите или на техните избраници в името на собствените си цели и интереси. Собствеността и свързаната

* Литания (гр. *litaneia* – молба) - дълга молитва, молебствие. - *Бел.прев.*

с нея компенсаторна власт са във висша степен значими за външните процеси на управление. Но при всички, освен при най-отклоняващите се случаи, те не се използват за пряко възнаграждане на гласоподавателите или на техните избраници. По-скоро с тях се заплаща за съответното обработване на общественото съзнание - нещо, което се е превърнало в действен инструмент за власт.

В съвременната държава и особено в Съединените щати, това обработване на общественото съзнание се извършва много интензивно. Речите, вестникарската разгласа и осведомяване, радиото и особено телевизионната реклама имат централно значение в една съвременна политическа кампания. За решаващи се смятат обемът и стратегията в използването на тези инструменти за спечелване на доверие - на идейно определената власт. Значимо колкото и самия кандидат или кандидатка е и лицето, за което се смята, че притежава таланта и знанието да се справя с изискваната обработка на общественото съзнание⁶.

Както би трябвало да се очаква, упражняването на идейно определена власт във външните процеси на управление води до симетрична реакция от страна на онези, които му се противопоставят. В съвременната държава това е очевидно явление. Организираните противници на аборта, убеждаващи гласоподаватели и законодатели в злините от него, се парират от организацията на негови привърженици, убеждаващи в правото на жените на свободен избор. Организацията на онези, които са убедени в необходимостта от съкращаване или премахване на данъците - изтъквайки че за инвестирането на средства и усилия са необходими стимули, - се натъква на организираната съпротива на убедените в необходимостта да се затворят данъчните вратички. Привържениците на училищната молитва се конфронтират от нейните противници, твърдящи, че мястото ѝ е в църквите и по домовете, или пък изобщо съмняващи се в нейната полза.

Тъй като организацията и условната власт като средство за утвърждаването ѝ са лесно достъпни за външните процеси на управление, те широко се използват. На свой ред самият

⁶ Една широкомащабна, впечатляваща, макар и неструктурирана дискусия за съвременната роля на парите в политиката може да се намери в книгата на *Bretton, Henry. The Power of Money. Albany. State University of New York Press. 1980, p. 164*; по този въпрос може да се види и книгата на *Drew, Elizabeth. Politics and Money. N.Y. 1983.*

размер на усилието има дълбок ефект върху действеността на този инструмент. Той се прилага до такава степен без задръжки - в случаи на директно убеждаване, чрез средствата на масова информация, с помощта на речи, книги, памфлети и по други начини, - че гласоподавателите и законодателите развиват имунитет към всичко онова, което умът им просто не е в състояние да възприеме. Подобно масирано упражняване на условна власт има или малък, или няма никакъв практически ефект - подчинение не се постига или постигнатото е съвсем незначително, - от което обаче използването му не намалява. Просто то е изключително достъпно. При това всички, които са обвързани с него, живеят с мисълта за собствената си влияние - те са провели събрание, произнесли са реч, появили са се по телевизията, направили са реклама, публикували са книга, написали са статия или уводна страница, което според тях означава, че са упражнили власт. Действието е заместител на резултата. Достъпът до някакъв инструмент за власт често се бърка в наше време със самото упражняване на власт. На този аспект на илюзията за власт ще се спрем отново.

4

Централни за условната власт на организациите, действащи във външните процеси на управление, са допълнителните принципи на организацията, очертани в VI и VII глава. По-точно, ако организацията, търсеца подчинение за своите цели, е вътрешно силна - ако нейните членове изцяло ѝ се подчиняват, - тогава способността ѝ да постига външно подчинение, в дадения случай подчинението на гласоподаватели и законодатели, е пропорционално по-голяма. Освен това колкото по-малобройни са целите, които преследва организацията, в името на които се изисква подчинение, толкова по-голяма би трябвало да бъде вътрешната ѝ дисциплина. Голямо е влиянието, упражнявано от Националната асоциация на стрелците сред гласоподавателите и законодателите в Съединените щати. То е в унисон със стеснеността на целите ѝ - запазване или легализиране на правото да се притежава и особено да се използва смъртоносно оръжие. По същия принцип организациите, противопоставящи се на или подкрепящи правата на жените, положителните програми за

действие и така наречените закони за правото на труд постигат сходна дисциплина и аналогична целенасоченост. Това се цени и във всекидневната практика, в която лобито със специален или един-единствен интерес се радва на уважение. Във връзка с това бихме могли да отбележим, че съществува вероятност влиянието на консервативните организации върху външните процеси на управление да бъде винаги по-голямо от това на либералните организации независимо от броя на участващите в тях. Така например организацияте, противопоставящи се на правото за аборт, въпреки многократните доказателства за тяхната малочисленост в електората като цяло, поне в миналото са постигали по-голям законодателен ефект. Причината се крие в по-силния консервативен инстинкт за дисциплина. За консервативната нагласа е присъщо приемането на установените убеждения, на съществуващата насоченост на общественото съзнание. А либералният инстинкт е призван да поставя под съмнение, да отправя предизвикателства и да оспорва.

5

Автономните процеси на управление обхващат множество различни и често доста големи организации, които изпълняват задачите на съвременното управление. В Съединените щати министерствата, ведомствата, бюрата, комисиите и органите на властта наред с въоръжените сили формират постоянната структура на управление. Тези организации дължат малко на личността като източник на власт. Мярка за нейната незначителност е фактът, че за членовете на организацияте редовно се говори като за безлики бюрократи. Тези организации дължат повече на собствеността - на значителните и понякога много големи ресурси, с които разполагат и се разпореждат⁷. Но, разбира се, източник на тяхната власт в най-голяма степен е разгърнатата, комплексна и в най-значителните случаи дисциплинирана организация.

⁷ Ограничаването на компенсаторната власт или по-скоро на финансовите възможности, на които тя се крепи (т.е. контрол на начина, по който се използват отпуснатите кредити), е основният властови инструмент, използван във външните процеси на управление, за разлика от автономните процеси.

Характерна особеност на автономните процеси на управление е, че те имат достъп и до трите инструмента за власт. В различна степен и в зависимост от допълнителния съдебен контрол те имат достъп до принуждаващата власт, широко прилагат компенсаторна власт и доста разчитат както на ясно формулираното, така и на скритото упражняване на условна власт. Когато се говори за правителство с ограничени пълномощия, честа характеристика на правителствата в САЩ, почти винаги се има предвид ограничаването на принуждаващите пълномощия. Подобни морални или правни ограничения не се налагат по отношение на много по-значителното използване на компенсаторна и условна власт.

В автономните процеси на управление условната власт е отново от първостепенно значение. Въпреки че дадена влиятелна правителствена агенция има възможност компенсаторно да възнаграждава и съответно да наказва, тя се осланя в най-голяма степен на условната власт. Прикритото условно въздействие - довеждане на общественото съзнание до цялостно възприемане на целите на въпросното министерство или управление - се подкрепя от масов приток на информация по повод на тези цели, осигуряван чрез срещи, речи и съответното им отразяване в печата, радиото и телевизията. Освен това често се прибегва и до сложно режисиране на онова, което е предназначено за публична разгласа. В правителството на Съединените щати, Министерството на отбраната, Централното разузнавателно управление и Съвета за национална сигурност всички без изключение обръщат най-голямо и рутинно внимание на онова, което се разгласява. От само себе си се разбира, че подобна информация и очакваното ѝ приемане на вяра задължително трябва да обслужват по най-добър начин интересите на въпросното министерство или управление. Материал, който е в конфликт с целите на едно или друго ведомство, обикновено се спира; доста често той става обект на специално категоризиране в зависимост от степента му на секретност, а това означава, че евентуалното му своеволно разгласяване би заплашило с разправа или би причинило разправа с износителя на информацията. Нищо не се смята за по-вредно - по-осъдително от бюрократична гледна точка - от „неупълномощеното“ от никого изнасяне на информация. Дискусиите и полемиките, свързани с манипулираните новини, изтичанията на информация и категоризирането по секретност са показателни за значимостта,

която се отдава на светогледното въздействие като източник на власт. И журналистите, и всички останали прекрасно разбират, че става дума за основен инструмент в упражняването на власт. Министерствата и управленията към американското правителство, които нямат възможност да държат информация под контрол - министерствата на търговията, на труда и селското стопанство, - не разполагат и с власт, съотносима с властта на онези, които упражняват подобен контрол.

Способността да се манипулира успешно с информацията е аспект от по-мощната дисциплина, свързваща вътрешната с външната власт на организацията. Държавното ведомство, извличащо от членовете си по-голяма степен на подчиненост на своите цели, включва в изискванията към подчинените си и отказа от свободата на словото. Това е съществен аспект от едно по-общо подчинение, което в своя краен, но не и изключителен вариант означава отказване от възможността за независимо мислене по всички въпроси, които засягат целите на организацията. Ако това е налице, тогава индивидът се смята за добър войник, добър държавен служител, добър „ведомствен човек“, добър чиновник от дипломатическата служба, с други думи, за човек, който „наистина вярва“ в онова, което прави. Когато това подчинение е цялостно и надеждно, въпросното ведомство е по-силно, а когато подчинението е повърхностно или просто отсъства, то със сигурност ще е по-слабо.

Условната власт на автономните процеси на управление значително се засилва от размера и сложността на задачите, стоящи пред съвременната държава. Тази сложност предпазва правителствените цели от прекомерна публична прозрачност и съответно от действителната реакция на онези, чието подчинение се преследва. Във връзка с това редовно и публично се заявява, че целите на правителството са прекалено сложни, за да бъдат разбираеми за непосветените. Съответно се култивира и убеждението, че нещата стоят тъкмо така, и това внушение се превръща в аспект от светогледното въздействие върху социума. Някога голяма част от влиянието на американското министерство на външните работи и на съответните министерства в други страни се е градила въз основа на убеждението, че външната политика е прекалено тънко и сложно нещо, за да бъде разбрана от обикновения гражданин и политик. Непосветените е трябвало да стоят настрана, да не подлагат на съмнение властта на онези, които са притежавали монопол над необхо-

димите знания и умения. Същата техника за идейна обработка се използва днес с голям успех и от ангажираните с политиката на въоръжаване и контрол над въоръжаването, както ще се убедим от следващата глава. Това обмислено светогледно въздействие, съчетано с размера, заплетеността, технологичната и т.н. сложност на задачите, стоящи пред съвременната държава, води до подчинение, което е ясно формулирано във фразата: „Нека оставим всичко това на експертите!“

Най-сетне, властта в автономните процеси на управление зависи и от пряката им връзка с организациите, участващи във външните процеси, и от свързаното с тях и съдействащо им упражняване на условна власт. Крайният случай е властта на Министерството на отбраната, влязло в съюз с оръжейни фирми. Но много от, а вероятно и повечето от автономните правителствени ведомства имат организации съдружници, участващи във външните процеси на управление - Министерството на земеделието и фермерските групи; Министерството на външните работи и така наречения външнополитически истъблишмънт; Бюрото за поземлено управление в Министерството на природните ресурси и животновъдите, чиито стада пасат в обществените земи; Армейския инженерен корпус и строителите на корабоплавателни канали.

Там, където упражняваната от автономните процеси на управление власт противоречи на целите на организациите и индивидите, участващи във външните процеси, в действие отново влиза диалектиката на властта. Появява се движение, борещо се за замразяване на ядреното въоръжаване, противопоставящо се на гибелните занимания на Министерството на отбраната и на оръжейната промишленост; природозащитниците организират поход в защита на девствените земи, собственост на федералните власти; местните екологични дружества се организират, за да се противопоставят на неоправдано безгрижното отношение към отстраняването на токсичните отпадъци. Както винаги, упражняването на власт предизвиква един в повечето случаи симетричен отзвук.

Разглеждайки автономните процеси на управление, човек се убеждава, че трябва да обръща внимание най-вече на организацията и на свързаното с нея идейно определящо въздействие като на водещи прояви на власт. Но както винаги в такива случаи абсолютни не съществуват. Така наречената могъща бюрокрация неизбежно има достъп до другите два инструмента за

принуда, а те са задължително свързани с трите източника на власт. В годините на своята инвестност например Федералното бюро за разследване бе с право смятано за могъщо ведомство. В лицето на Дж. Едгар Хувър то е било ръководено от безспорно убедителна личност. Конгресът щедро му е отпуснал пари - необходимата собственост. А част от своето могъщество бюрото е дължало на една във висша степен дисциплинирана организация - на пълното подчинение на служителите на целите на бюрото. По отношение на инструментите за принуда то е имало достъп до принуждаващата власт както в рамките на закона, така и под формата на неприятните неюридически последиствия, които е можело да предизвика за онези, които са се противопоставяли или са критикували методите му. Доходите са му осигурявали адекватна, дори щедра компенсаторна власт по отношение на онези, които са се подчинявали на целите му. Специално внимание се е отделяло на обработването на общественото съзнание, на култивирането на убеденост в чистотата на целите и високата ефективност на организацията, както и в увереност в дълбоката поквара на подривните и криминалните елементи, с които то е водело борба и от които е търсело защита. Резултатът от това съчетаване на източници и инструменти за власт е бил такъв властови агрегат, на който дълго време нито един президент не е смятал за разумно да се опълчи. Но в края на краищата и този случай не минава без диалектическо уравнивяване на властта. Могъществото на ФБР предизвиква опозиционна съпротива и бива значително орязано.

6

Помежду и донякъде над автономните и външните процеси на управление в съвременната държава, както отбелязахме, се намира едно съчетание от изпълнителна и осъществяваща посредничество власт. В случая със Съединените щати това са президентът и обкръжението му от назначени длъжностни лица. Президентът е естествено автентичен източник на власт. Президентството също е достатъчно цялостен израз на съвременните тенденции в упражняването на власт. В случая личността запазва неоспоримата си значимост, въпреки че в действителност тя не е толкова значима, за колкото бива представяна и

колкото се предполага. Ресурсите, с които разполага президентът (ролята на собствеността), са съществен източник на власт. Както и другаде в наше време, и тук организацията е от огромно значение. Днес президентът е такъв, какъвто го създава един много голям личен административен щаб; седемдесет и девет мъже и жени постоянно го обкръжават и го подпомагат в изпълнението на задачите му. До периода на Франклин Д. Рузвелт в Белия дом почти не е имало подобна помощна организация. Удроу Уилсън е писал речите си на собствената си пишеща машина.

Що се отнася до инструментите за власт, то прибягването до принуждаваща власт е естествено строго ограничено. Смята се за нередно и дори за незаконно президентът на САЩ да има свобода на действие при повдигането на съдебно преследване срещу престъпни деяния, а още по-малко при налагането на наказания. Компенсаторната власт на президента е по-голяма. Пряко или косвено ресурсите, с които той се разпорежда - онези, които той може да предостави или да откаже, - успяват да осигурят голямо подчинение. Желанието за получаване на споменатото възнаграждение и съответно мисълта, че то може да бъде изтървано, вълнуват мнозина. Размахът на тази компенсаторна власт стига до фриволни детайли - възможността за присъствие по време на светски церемонии в Белия дом и удостояването на привидно най-преданите с дребни президентски подаръци и почести.

Но така или иначе, съвременният президент във все по-голяма степен и неизбежно разчита най-много на условната власт. Тъкмо на тази власт президентската организация придава най-голямо, почти изключително значение и в името на постигането ѝ се изгражда вътрешната ѝ дисциплина. Най-непосредствено внимание като на нещо във висша степен наложително се обръща на пресконференциите, речите и другите публични изяви, с други думи, на всичко, свързано със средствата за масова информация. Всяка съществена потребност от постигане на подчинение посредством разширяване обсега на властово въздействие до обхващане на външните процеси на управление - организациите, търсещи достъп до държавните пълномощия, избирателите - води повече или по-малко автоматично до президентско обръщение по телевизията. Както и в случая с автономните процеси на управление, за изключител-

но важно се смята контролирането или спирането на изтичане на информация, противоречаща на търсеното социално въздействие⁸.

7

Въпреки че истинската власт на президента е значителна, повече би могло да се сгреша, ако тя се надцени, отколкото ако се подцени. Много голяма част от онова, което на пръв поглед изглежда президентска власт, е, както се убедихме, посредничество между намиращи се в конфликт прояви на власт - между представители на различни части от автономния процес на управление или между автономните и външните процеси на управление. Занимаващата се с посредничество власт не би трябвало да се омаловажава. Но резултатът от нейното посредничество не е автентичната президентска воля, а е волята на едната или на другата (а донякъде и на двете) съперничащи си организации.

Съществуват и други фактори, създаващи преувеличена представа за президентската власт. Тъй като властта по традиция е свързана с индивида, а личността на президента е винаги на показ, в съответствие със съществуващата конвенционална мисъл (или с нейното отсъствие) се предполага, че той и неговият кабинет притежават голяма власт. Пишещите за президентската власт са под дълбокото влияние на този силогизъм.

Налице е проблемът за властовата илюзия - фактор, който бе значително подсилен от съвременното разчитане на социалната идеология. Доколкото подчинението, постигано чрез упражняване на условна власт, е субективно и относително незабележимо - за разлика от далеч по-обективните резултати от упражняването на принуждаваща или на компенсаторна власт,

⁸ По време на управлението на Ричард Никсън това води до широко разгласените впоследствие действия на така наречените водопроводни подслушвачи и до еднакво печално известното телефонно подслушване на членове на кабинета. И двата случая отразяват загрижеността за предотвратяване изтичането на информация, можеща да навреди на необходимото доверие. Основанията за протест срещу тези две прояви на власт са били свързани не толкова с усилието да се контролира изтичането на информация - то се е възприемало като нещо естествено, - а по-скоро със специалната технология, използвана за противопоставяне на въпросното изтичане.

- съществува, както споменахме, силна тенденция подчинението да се смята за разбиращо се от само себе си. Ако президентът отправи по телевизията обръщение към нацията, оповести нова политика на въоръжаване или пледира за подкрепа на представения от него бюджет, очаква се в общи линии благоприятен отклик на целите, набелязани от него. Действието отново бива превръщано в резултат.

Илюзията за власт се подсилва и от онези, които са близко до президентството. Президентските помощници са особено ентузиазирани по повод на всяка възможност да се упражни власт. Изтъквайки властта на върховния изпълнителен орган, те *raçi passu** засилват и впечатлението за своята власт пред публиката, а това на свой ред е удовлетворяващ принос към самооценката. Ефектът на преувеличаването е дори в по-голяма степен продукт от активността на журналисти, телевизионни репортери и други специалисти от средствата за информация, които работят в тясно сътрудничество с Белия дом. Всички те са дълбоко въввлечени в упражняването на идейно определена власт - техните репортажи неизбежно допринасят за постигане на необходимото доверие, а понякога, за да му се нанесе контраудар. Това участие създава преувеличеното усещане за власт, на което в опасна степен са подвластни всички, освен най-неподатливите⁹.

* Едновременно с това (лат.) - *Бел прев.*

⁹ Телевизионните репортери и репортерите от вестниците, отразяващи живота в Белия дом, са сериозно убедени, че притежават изключително голяма отговорност, или, с други думи, власт. Намеренията на почти всички, заемали тази длъжност, е да напишат книга за влиянието, упражнявано в тази връзка. И някой ден някои от тях наистина написват подобна книга. Нито една от тези работи не подценява и не се отнася пренебрежително към изпълнителната власт, с която авторът по силата на своите занимания е близък. Едва ли съществуват много други теми, пишейки по които авторът да е така добре защитен от критика. В природата на условната власт не съществува начин за разграничаване на реалността от илюзията. Авторът е застрахован срещу каквото и да било обвинение, че вероятно е преувеличил властта си, тъй като потенциалните критици са негови колеги, които са в еднаква степен убедени в размерите на журналистическата власт.

Казаното дотук не означава, че илюзията за власт в различните процеси на управление превишава по значение реалната власт. Съществуват прояви на власт от страна на държавата, при които реалната власт е наистина голяма - при това между другото условната власт е проникнала толкова дълбоко, че дори спокойното обсъждане на действителната власт може да предизвика упрека, че не е изцяло в хармония с националния интерес. Това е вярно по отношение на военната власт - огромно по размерите си и злоещо упражняване на власт, за което ще стане дума в следващата глава.

ВОЕННАТА ВЛАСТ

1

Властта намира успешен израз тогава, когато индивидът се подчинява на чуждите цели не само с желание, но и с чувство за достойнство. Върховен израз на власт е, разбира се, онзи случай, когато индивидът дори не подозира, че е контролиран. Обикновено в най-висша степен това е постижение на условната власт. Силната убеденост в нещо превръща подчинението не в съзнателен волеви акт, а в нормална, естествена проява на прието от личността поведение. Онези, които не се подчиняват, се отказват от приетите норми на поведение. Днес подобно подчинение е в значителна степен постижение на системата от военни ведомства в САЩ, най-могъщия от автономните процеси на управление в тази страна. Подкрепата на силна национална отбрана е израз на нормален патриотизъм. Нито един действително добър гражданин не си позволява несъгласие по този въпрос. Това във висша степен успешно определящо въздействие е всъщност само част от много по-мощна проява на власт. Властта на военните обхваща не само съществените източници на власт, но (с изключителна изчерпателност и резултатност) и всички инструменти за налагане на власт. Тя вдъхва страхопочитание независимо, че последствията от военното могъщество са потенциални или дори само предполагаеми.

Всичко това обаче не означава, че властта на военните не привлича внимание. Повече от всяка друга проява на власт тя е обект на сериозно обществено безпокойство, както и на симетрично противодействие. От позицията на днешния ден ние можем да се убедим, че подобна загриженост е наистина оправдана. Трябва да се надяваме, че по-ясната представа за изто-

чниците на нейната власт ще доведе до по-неоспорим замисъл за противодействие на нейното могъщество.

2

Два от трите източника на власт притежава военният истъблишмънт, при това в големи размери - собственост (което означава финансови средства) и организация. В миналото, особено по време на война, личността също е била от значение. Не толкова отдавна, по време на Втората световна война, в САЩ, Великобритания и Германия е имало впечатляващи водачи - Джордж Маршал, Дуайт Айзенхауер, Дъглас Макартур (личност, доста известна още в мирно време), Бърнард Монтгомъри и Ервин Ромел. Там, където е липсвала достойна личност, тя е била екстензивно синтезирана не без помощта на печата. Но в съвременния военен истъблишмънт личността има малко значение. По време на Виетнамската война, въпреки значителните усилия да бъдат популяризирани, имената на участващите генерали бяха трудно запомняни и бързо забравяни¹. В още по-голяма степен дори днес това важи и за онези служещи във въоръжените сили, които заемат някакви началнически позиции. Едва ли днес някой извън Пентагона знае имената на представителите на Обединения генерален щаб. И тук, както и другаде във века на организацията, личността в качеството си на източник на власт отстъпи място на анонимния човек от организацията².

С източниците на военна власт, състоящи се от използваните огромни материални ресурси и от институционално дисциплинираната организация, са свързани както значителният ѝ достъп до принуждаваща власт, така и всестранното подчинение, постигано чрез компенсаторно и условно въздействие.

¹ Обикновено репортерите, отразяващи провеждането на военни кампании, са зависими от волята на генералите, за които трябва да пишат. Една от решаващите слабости на военната власт във Виетнам бе загубата на контрол над печата.

² В случаите с министрите на отбраната днес продължава усилието за синтезиране на личности. Всички министри на отбраната са с едни или други забележителни личностни качества, които им дават правото на власт, но всички те се стопяват в момента на оттеглянето на въпросната личност от власт.

Няколко думи за имуществените средства на военния истъблишмънт. В Съединените щати те многократно надвишават който и да е друг подобен източник на власт³, обхващат не само средствата, отделяни за поддържане на въоръжените сили и на гражданската система от военни ведомства, но и онова, което отива в оръжейната промишленост и големите инвестиции в поддържания от нея постоянен и оборотен капитал. От тези материални средства води началото си компенсаторната власт, постигаща подчинението на войници, моряци и служещи във военновъздушните сили, както и на хората, числящи се в огромния цивилен списък на Министерството на отбраната, чиновници, опитни администратори и собственици на оръжейни фирми, а и на фирми за технически доставки.

Компенсаторната власт, водеща началото си от имуществените ресурси на военните - постигаща подчинението и на самия военен състав, и на военните доставчици, - е забележима за всички. Но тъкмо поради тази нейна забележимост е било поставено грешно ударение при определяне на местоположението на военната власт. В привидно лишената от наивност традиция, асоциираща властта с индустриалното предприятие - в действителност отживелица от марксистката мисъл и от господстващите критични начини на мислене от миналия век, - за военната власт е разпространено схващането, че е свързана с отбранителната индустрия. Военните индустриалци са *deus ex machina**. Те едновременно осигуряват военния бюджет и печелят от него. Няма съмнение, че упражняваната по този начин власт е голяма: така се постига подчинението на учени, инженери, опитни администратори, работници, както и на общности, живеещи благодарение на отбранителната промишленост. Тази власт кара и законодателите остро да я осъзнават, още повече че пожертвователните вноски на заинтересованите корпорации в изборните им кампании допълнително им напомнят за нея. По този начин компенсаторната власт на военните

³ Министерството на отбраната наема много повече хора и харчи много повече пари за покупката на стоки и услуги, отколкото всички останали правителствени учреждения, взети заедно. Министерството на здравеопазването и социалните грижи има по-голям бюджет, но той се състои почти изключително от трансферни плащания на отделни индивиди. *Jarmolinsky, Adam. Governance of the U.S. Military Establishment. N.Y. 1982, p.1.*

* Изразът се употребява в случай на неочаквано разрешаване на заплетени положения. - *Бел. прев.*

навлиза и донякъде доминира във външните процеси на управление⁴.

Разбира се, относително по-голямата забележимост на отбранителните промишлености и тяхната очевидна връзка с външните процеси на управление не би трябвало да ни кара да подценяваме другите институции, упражняващи военна власт. Отбранителните промишлености са продължение на една по-голяма структура, сърцевината на която е в автономните процеси на управление - казано популярно, в Пентагона. Но колкото и да е съществена компенсаторната власт с нейния имуществен или финансов източник, още по-значим инструмент за военната власт е условното въздействие, тясно обвързано с организацията.

3

В доста сфери на живота за определена заслуга се смята независимата самоизява. Но този акт е враждебен на стегнатата, дисциплинирана организация със симетрично отношение към външната власт. Силното идеологизиране на военната организация както във въоръжените сили, така и в цивилната система на военните ведомства се основава, както видяхме, не на самоизявата, а на дисциплината. За подсилване на дисциплината допринасят и компенсаторното възнаграждение, и наказателната принуда. Войникът, който изцяло приема целите на организацията, бива произвеждан в по-висш чин и удостояван с множество почетни награди. Непокорният бива подлаган на заслу-

⁴ Предизвиквайки най-малкото дискретно мълчание. Коментирайки нежеланието на бизнес-администраторите да демонстрират активна загриженост по повод на заплахата от ядренска война и унищожение, Робърт Шмит, вицепрезидент на Корпорацията за контрол на компютъризираната информация и президент на Комитета за уреждане на взаимоотношенията между Изтока и Запада, отбелязва: „Много хора от бизнеса предпочетоха да не се излагат на опасност, като се ангажират с дискусии от този род“, и изтъква, че подобен ангажимент не им е давал никакви предимства по отношение на ръководството или на администрирането. А Уилям Алдън от Корпорацията на компютърни системи „Алдън“ бе казал, че много бизнес-ръководители не желаят да заемат позиция по въпроса, защото се страхуват, че Пентагонът би могъл да „отлъчи“ техните компании. Цитатите са на *Graves, Florence. Are These Men Soviet Dupes? Common Cause. January-Febr., 1985.*

жено наказание, позорно отстраняван или в краен случай осъждан от военен съд. Прилагането на подобна принуждаваща власт е единствено възможно в подкрепа на военната дисциплина. И нито една друга, било обществена или частна организация не може да си го позволи.

Дисциплината не е толкова стегната в гражданския компонент на автономните процеси на управление, особено в онази негова част, която е свързана с военните. Но така или иначе, служителите на Пентагона едва ли могат да бъдат уличени в приказки или действия, противоречащи на духа на организацията работодател. Онзи, който открито не се съгласява, е изправен пред опасността от безцеремонна разправа. И тук, както и в другите организации има много пътища за потискане на дребното несъгласие. Въпросният индивид не е повишаван, отказва му се участие в изпълнението на общи проекти, не може да бъде смятан за отговорен или надежден човек, става неприемлив като съучастник в конкретната социална обредност. Следователно силата, подтикваща към дисциплина, е много голяма. Нищо не е по-пакостно за военната власт от създаването се в обществото впечатление за вътрешно несъгласие и конфликтност⁵. Освен това, както видяхме в VI и VII глава, тази вътрешна дисциплина се превръща в нещо, което допълва силния външен ефект.

4

Съществена, дори жизненоважна потребност за условната власт на военните е специфичният образ на врага. Ако военната власт държи да бъде нещо повече от традиционна, отбранителна по своя характер церемония, представата за съществуваща военна заплаха е крайно наложителна. Съзнанието за подобна заплаха провокира отпускането на финансови средства - на собственост, които стават основа за упражняване на компенсаторна власт. То също така води до идейно консолидиране вътре в системата от военни ведомства и до аналогична убеденост въвн от нея.

⁵ Както в случая, когато през 1982 г. стана известно, че мнозинството от Обединения генерален щаб се противопоставя на така нареченото компактно групово разполагане на ракетите MX.

Оттук следва, че трябва да бъде поддържана стабилна вътрешна дисциплина, а носителите на външно несъгласие да бъдат заподозрени, че са подпомагани, подстрекавани или мотивирани от врага⁶. В най-добрия случай те са непатриотични, а в най-лошия - тяхното несъгласие граничи с измяна, провокирайки традиционната заплаха от заслужено наказание. Дълбоко идеологизираните нагласи за мислене утвърждават ценността на патриотизма и придобиват абсолютна значимост, когато съществува външна заплаха.

В периода след Втората световна война Северна Корея, Китай и Северен Виетнам, а най-вече Съветският съюз са служели на Съединените щати за образ на врага. Периодът на леко отслабеното напрежение във взаимоотношенията със СССР през седемдесетте години се смята, че е нанесъл вреда на американското военно могъщество. Загърбването на разведвяването след 1980 г. съвсем неслучайно съвпадна с голямото увеличаване на военните разходи. Първото съвсем очевидно бе необходимо, за да се даде път на второто.

Свързани със съществуващия образ на врага са контролът върху информацията и социалното идеологизиране, произтичащо от него. Необходимостта от запазване на военните тайни оправдава спънките, поставяни пред пълния достъп на широката общественост до военната информация. Следователно онова, което подлежи на разгласяване, може да бъде не само (по същество) нещо, което да обслужва най-добре търсеното социално внушение - необходимото обществено мнение. Разгласяваната информация съдържа в скрита форма възгледа на военните за намеренията на врага и особено за онова, което е необходимо във връзка с въоръжаването. Критичната дискусия на оръжейните доставки и оръжейните системи става жертва на ограничаващо класифициране - както и на общите правила на организационна дисциплина, а и на наказателна принуда или на заплахата от нея, предпазваща изтичането на секретни материали. В доста широки граници военната власт е най-обхватният и успешен пример за идейно определеното (условно) въздействие благодарение на извършваните от нея контрол и манипулиране на информацията.

⁶ В началото на осемдесетте години се говореше, че защитниците на замразяването на ядреното оръжие са манипулирани от Съветския съюз или по друг начин са били подвластни на неговите цели.

Разбира се, не може да се каже, че упражняваната по този начин власт е неоспорвана. Както бе подчертано в последната глава, трайни и остри дискусии съпътстват манипулирането на информацията в интерес на националната сигурност. Кой тип контрол е подходящ, необходим и оправдан? Кой е неуместен и самоцелен, т.е. неподходяща демонстрация на властта, която класифицира? И отново, дискусиите фиксират точно значимостта на този контрол - обслужване на условното въздействие - в упражняваната днес военна власт. Всички, които държат на ограничаването на военната власт, би трябвало високо да ценят и поощряват тази продължаваща дискусия.

5

Далеч не целият контрол на информацията е плод на организационната дисциплина или на формалното регулиране. Голяма част от него е просто резултат от размера на организацията, за която става дума, и от техническия характер (реален или раздут) на проблемите. Гражданинът, поставен пред огромното количество и сложността на съвременната технология, капитулира пред онези, за които се предполага, че притежават необходимите знания и умения. Случва се и да отстъпи пред мнимия авторитет на мними специалисти, за които се мисли, че владеят необходимите знания. При това той е сериозно окуражаван в тези свои заблуждения. Последствието е дискусия между експерти, от която обществеността е изключена, а в резултат на това социалното внушение на военната власт е практически неоспорвано в гражданските среди.

Проблемът за контрола над въоръжаването е много съществен пример за подобно изключване от участие в дискусиите под претекст за техническа сложност. В наше време разискването по този въпрос е почти изключителна привилегия на специалистите по контрола над въоръжаването. А те са малка общност, познаваща добре техническите характеристики на оръжието, за което става дума, ревностно охраняваща предполагаемото си знание за съветските оръжия и намерения и теологически обосноваваща концепцията за масовата смърт. Те невъзмутимо парират интервенцията на аутсайдери. Какво могат да знаят за подобни сложни неща лекарите, епископите или невестите професори? Кое им дава право да говорят и да се месят? Самонадеяната убеденост на занимаващите се с контрол над

въоръжаването теолози е върховен израз на идейно определената (условната) власт. Почти небрежно общността, занимаваща се с ядреното въоръжаване, обсебва и защитава възможността да решава в качеството си на арбитър и да контролира не само въпросите за живота и смъртта на отделния човек, но и за оцеляването на човечеството. Сред всички прояви на власт, за които става дума досега, тази е трансцендентната, тъй като в акта на нейното осъществяване е заложена възможността да се сложи край на всяка друга власт.

В Съединените щати, както и в други демократични страни, за разумно и дори необходимо се смята военната власт да бъде държана в подчинение на гражданската отговорност и съдържаност. Това е достатъчно добре утвърдена отличителна черта на закона. Но на практика съдържаността е съмнително ефективна. При почти всички скорошни сблъсъци с Пентагона цивилните са отстъпвали пред силно идеологизирания начин на мислене, присъщ за системата от военни ведомства. И ето че те искат да бъдат смятани за прями, решителни, героични и в други отношения придържащи се към идеологизираната представа за военно целомъдрие. Те са обзети от мисълта, че трябва да докажат как умеят да се справят със сложностите на военните операции и на въоръжението, че те не по-малко от военните си дават сметка за необходимостта от военна отбрана. В резултат на това много цивилни - в Националната служба за сигурност, често в Министерството на външните работи, в разузнавателните служби и особено в Министерство на отбраната - стават по-войнолюбиви, по-големи привърженици на системите за въоръжаване и големите бюджети от самите представители на въоръжените сили.

6

Колкото и да е голяма, военната власт не е неограничена. Целите, преследвани от нея, са по същество непривлекателни. Смъртта, която вече очаква не само младшите офицери, редниците и сержантите⁷, а е вероятна съдба на милиони граждани,

⁷ Висшите офицери много преди това не са били принудени да се излагат на подобна опасност. „Единственият по-близък досег на съвременния генерал или адмирал с оръжие от някакъв вид е по време на осъществявания в компанията на пенсионирани корпоративни служители на Континентал мотърс лов на патици.“ *Mills, C. Wright. The Power Elite. 1956, p. 189.*

не може да се използва повече като естествен аргумент на условната власт; както и принудителната военна служба. Виетнамската война породи в Съединените щати едно от най-обхватните идеологически усилия в наше време. Нищо не бе спестено в стремежа да се създаде впечатление, че войната е необходима и приемлива за американското общество. Усилието се провали, когато му бе противопоставена значително по-широка и далеч по-проникваща диалектика⁸.

В крайна сметка бе прието, че военните операции не могат да бъдат продължени пред лицето на, както бе формулирано, нарастващата враждебност на общественото мнение. Военната власт бе изчерпала средствата на своето идеологическо въздействие. Резултатът бе голямо поражение. Сега, десетилетие по-късно, продължава да съществува публично изразената надежда, че Виетнам е забравен. Това е надеждата, че враждебната към военната власт тогавашна социална нагласа днес вече не е в сила.

Пишейки тези редове, мога да отбележа, че съществуват признаци за възникване на подобна неударжима диалектика на обстоятелствата. Съвременното военно могъщество на Съединените щати е сериозно обвързано с ядреното оръжие. Това е опасно обвързване, породило разгърнати усилия за внушаване на мисълта, че е необходимо и дори благотворно. Това на свой ред предизвиква очакваната симетрична реакция, чиято водеща проява бе всенародното искане за замразяване на разработването, разполагането и изпробването на подобно оръжие. Освен това и в Съединените щати, и в Европа възникват движения за ускоряване на преговорите за действен контрол и съкращаване на всички видове оръжия, в атмосферата на отслабено политическо и военно напрежение. Това поставя под съмнение необходимостта от противопоставяща се военна мощ, поражда и насърчава потребността от подобно движение и в Съветския

---

⁸ Диалектичното развитие става особено неударжимо, когато военната повинност - перспективата за военна дисциплина и възможна смърт - засяга момчетата от университетската общност, притежаващи таланта на красноречието и свързаната с него способност да си намират слушатели и да дават гласност на намеренията си - а именно да се ангажират с убеждаване на обществеността в безумието на войната. Привличането към военна служба предполага замяна на принуждаващата с компенсаторната власт. Засега това не се приема от обществеността в Съединените щати, въпреки че продължава да бъде практика дори в такива необвързани страни като Австралия и Финландия.

съюз. Пред лицето на съществуващото военно могъщество е уместно да отгравим към всички, прочели тези редове, искането да се ангажират с подобно уравнивяващо усилие. От съвкупния успех на всички подобни усилия може би зависи оцеляването на човечеството⁹.

⁹Тук имаме предвид властта на военните в САЩ. Тази власт поначало има своите съответствия в другите индустриални страни и естествено в Съветския съюз. Но в някои нови (и стари) държави от Азия, Африка и Латинска Америка ролята на тази власт е неимоверно голяма. Според съответните изчисления от съществуващите в света 134 независими държави не по-малко от 39 в момента се управляват от военни диктатури. Този тип власт е варираща комбинация от описаните източници и инструменти за власт. От една страна, там се появяват личности, въпреки че често са безцветни и дори отблъскващи. От друга, армиите разполагат и се разпореждат със значителни материални средства и имат организация, при това в един свят, където организацията е или изключение, или е нещо незначително. (Латиноамериканските армии не са образци на строга и действена дисциплина, но в повечето от тези страни в това отношение не им съперничи нито една организационна структура.) От средствата, с които разполага системата от военни ведомства, води началото си компенсаторната власт, упражнявана по отношение на военнорслужещите - много действена проява на власт в бедните аграрни общества, където военната служба е основна крачка нагоре по пътя към икономическо благополучие. Налице е и значителна, макар и невинаги покоряваща условна власт, чието основно безпокойство е облагодетелстването в противовес на военните цели. Но най-значителен и шедър е достъпът до принуждаващата власт за потискане на несъгласието както извън, така и вътре във военната организация. Резултатът от всичко това е, че военната власт се е превърнала в основна заплаха за гражданския и демократичния процес навсякъде по света.

ВЛАСТТА НА РЕЛИГИЯТА И ПЕЧАТА

1

В днешно време и източниците и инструментите за религиозна власт в християнския свят са доста отслабнали. Властта, която някога водеше началото си от божественото присъствие - от личността, - все още съществува и всекидневното почитателно отношение към нея е широко разпространено. Но дори и най-вярващите биха се съгласили, че възприятието на божественото откровение е доста поизбледняло в сравнение с отминалите времена. Мнозина призовават светото присъствие единствено по време на съботния или неделния ритуал или пък при крайна лична неизгода и вселяваща ужас ситуация. Други изцяло му се съпротивляват и не го признават.

Властта, произтичаща от личностните качества, днес е все още присъща за отделни религиозни водачи - в Съединените щати това са личности като преподобния Били Греъм, преподобния Джери Фалуъл, преподобния Суи Мюнг Мун и редица по-незабележими, но упражняващи значително местно въздействие фигури. Те естествено трудно биха могли да се сравняват с религиозните гласове от миналото. Пък и самият обществен институт кара съвременния свещеник да се ограничава най-вече в рамките на религиозните теми. За онези, които прекрочават тази тематика, търсейки подчинение по въпросите на сексуалната практика или във връзка със светостта на частното предприемачество, обикновено се смята, че неправомерно разширяват обсега на своята активност.

Относителната значимост на църковната собственост като източник на власт е също забележимо западнала. От някогашните величествени размери на тази собственост днес е останало нещо незначително, особено в сравнение със светските

имущества. Богатството на Ватикана предизвиква респект по-скоро със своята тайнственост и възможност за злоупотреби, отколкото с размерите си.

Най-сетне, като най-драматично трябва да отбележим разпадането на църковната организация. Онова, което някога е било вътрешно (и относително) дисциплинирана и монолитна организация на християнството под егидата на католическата църква, днес се е превърнало в разнородни и в повечето случаи доста свободно структурирани групи, всяка от които се намира в някаква степен на съперничество с останалите.

2

Наред с относителния и абсолютния упадък на източниците за власт се развива и аналогичното, но много по-разрушително отслабване на инструментите за принуда. Принуждаващото наказание е вече недопустимо за днешните християни, а заплахата от заслужено наказание в отвъдния свят също се използва значително по-рядко. Страхът от вечно наказание като причина за избягване на нежелателно поведение или мисъл, докато си все още жив (с други думи, за подчиняване на авторитета на църквата), е най-малкото, меко казано, старомоден.

Компенсаторната власт - купуването на религиозна комформност - също вече не се практикува. Обещанието за божествено възнаграждение си остава за мнозина съществен подтик за подчинение, но то е далеч по-малко въздействащо, отколкото в миналото. Ефимерният характер на това обещание в сравнение със земната компенсация е ясно изразен в осъдителното подхвърляне: „Той ще трябва да си получи възнаграждението на оня свят.“

Съвсем доскоро в нашия век грижата за елементарната прехрана и покрив над главата на нуждаещите се и в Америка, и другаде по света бе един от начините за постигане на религиозното им подчинение. Привлечените от тези помощи редовно са гледали на съблюдаването на църковните ритуали и на изискваното подчинение като на цената, която е трябвало да платят за храната, покрива и медицинската помощ. Компенсаторна власт под формата на болнично осигуряване и училищно обучение е била използвана да се постигне подчинението на

примитивните общества, а понякога и за неприкритото им купуване. Подобни прояви на компенсаторна власт днес са незначителни в развиващите се страни, а в индустриално развитите страни те са мащабно подменени от социално осигуряващия апарат на съвременната държава.

В резултат от тези процеси почти единственото надеждно средство за постигане на религиозно подчинение остава условната власт. Нейната действеност не може да бъде поставяна под съмнение, но тя също претърпя известни поражения. От Средновековието до неотдавна влиянието на религията се е дължало до голяма степен на почти монополния ѝ достъп до идейно определената власт. Нямаło е друг глас, който с подобен авторитет да се е произнасял и по светски въпроси. Несъгласията са били потушавани чрез различни наказателни действия, при това изключително категорични. Днес упражняването на условна власт във всички съвременни общности се осъществява изцяло на конкурентни начала.

В основата на някогашното фактически монолитно упражняване на тази власт е бил контролът над образованието. Ето защо придаването на светски характер на училищната система бе основният удар, срещу който и до ден днешен се опитват да устоят както Католическата църква със своята трайна привързаност към собствена система от образователни институции, така и по един по-аморфен начин онези, които настояват за въвеждане на задължителна молитва и на други религиозни ритуали в държавните училища.

Науката също прокара далечни пътища в някогашната монолитно запазена религиозна територия. По този повод трябва да кажем само няколко думи, тъй като почти всичко е вече казано. Научното въздействие върху умовете на хората също е могъщ инструмент. То черпи енергия както от личностни приноси, така и от съществени материални ресурси и адекватна организация. По принцип като проява на условна власт светогледното въздействие на науката е далеч по-строго и дисциплинирано от това на съвременната религия. За религиозния мантилитет се смята, че е пластичен и разнороден, а научният разсъдък е строго канализиран и точен инструмент. Съблюдаването на религиозните ритуали е структурно освободено, а научните процедури имат твърди параметри. Науката и религията действат в напрегната връзка, под защитата на честния

коментар, че конфликтът между двете е преодолим. Но нека не се подвеждаме. Въздействието на науката върху религиозната власт, по-точно върху нейната идейно определена власт е огромно. Може би изключение е случаят с фундаменталистките секти, където науката, противоречаща на доктрината, особено на Дарвиновата система, без скрупули се изключва. Това е изключение, потвърждаващо правилото.

Докато някога е съществувал само един източник на религиозно въздействие върху умовете на хората, а именно местният свещеник, то днес гласовете, а също и църквите са много. Също някога чрез своето седмично закланение свещеникът е притежавал почти монополен достъп до общественото съзнание. Едва през миналия век негови съперници в тази област стават книгите (за малкото, които могат да си ги позволят) и местните вестници. Днес и най-вярващият, който редовно се причестява, се връща от неделната служба и бърза да включи телевизора. Телевизията и радиото, вестниците, списанията, политическите речи и книгите днес са лесно достъпни и се конкурират с религията за спечелване на общественото внимание. Не без значение е, че днес най-влиятелни са онези религиозни дейци, които най-успешно използват възможностите на радиото и телевизията.

За разлика от откритото доста голямо си остава прикритото светогледно въздействие на религията. То продължава да внушава по-голяма, отколкото можем да предположим, степен на подчинение по отношение на основните канони на религиозната доктрина. Но и откритото, и прикритото идейно въздействие на религиозния авторитет са подчинени на масовата конкурентна какофония, която е част от съвременното упражняване на условна власт. В резултат на това е избледняла значимостта и на двата типа въздействие, както впрочем и на другите източници и инструменти за власт на религията¹.

---

¹ Причините за упадък на религиозния авторитет на християнската църква се изясняват, когато християнското влияние се сравни с по-голямото съвременно влияние на други традиции, особено на исляма. За мюсюлманите личността продължава да бъде от много по-голямо значение. Това намира израз в по-неоспоримото присъствие в мюсюлманския делник както на Бога, така и на Пророка, а и в молитвите за тяхното застъпничество, които играят извънредно голяма роля във всекидневната дейност. Физически съществуващи личности като Аятоллах Хомейни тук са далеч по-значими. Освен това ислямската организация се радва на много по-голяма вътрешна дисциплина и на съответното външно въздействие. На-

Властта на печата, радиото и телевизията, както и на религията черпи сили от организацията. Нейният основен инструмент за принуда, както и при религията, е убеждението - социалното внушение. Имало е период, когато от значение е била лично-стта. Олицетворение на този период били големите повелители на печата, както уважително били наречени - Адолф Оуч, Джоузеф Пулицър, Уилям Рандълф Хърст, полковник Робърт Ръдърфорд Маккормик, а във Великобритания лордовете Ръдърмеър и Бивърбрук². Радиомрежата била известна с личностите на Дейвид Сарноф и Уилям Палей в Съединените щати и Лорд Рейд във Великобритания. Сега с малки изключения шефовете на големите вестници и радиомрежи са анонимни. Срещнати случайно на някое светско събрание, те трябва, както например президентът на Ей Би Ем, да се представят. Когато представят чекове, им се иска паспорт. В печата и по телевизията се появяват множество имена и лица, но много от тях са синтетични личности, създадени от организацията за собствените ѝ

истина ислямът е отслабван от разногласията между представителите на двете му големи направления - шиитите и сунитите, както и от съперничеството и дори омразата между тях, но въпреки това тази организация си остава много по-солиден източник на власт, отколкото организацията, с която разполага по-дълбоко разединената християнска традиция.

И все пак най-голямата сила на исляма е в използваните от него инструменти за власт. Принуждаващата власт продължава да бъде използвана с голям ефект както на този свят, така и като заплаха за отвъдния. Отклоняването от правата вяра може да бъде обект на изключително кръвопродитна серия от наказания, стигащи в крайни случаи до ампутация или в случая с неподчиняващите се жени - до смърт (пребиване с камъни). За евентуалната съдба на неверниците никой не бива да се съмнява.

В допълнение към наказателната принуда е налице далеч по-дейното упражняване на условна власт, отколкото е познато в християнския свят. Коранът, откровенията на Аллаха, адресирани към Мохамед, не разрешават либерални дискусии. Суриите са последната дума на закона. Истински вярващите знаят много от тях наизуст. Освен това мюсюлманите, защитавайки идейно определената власт на Корана и по принцип религиозната власт, правилно виждат или усещат опасностите от конкуренцията на ориентираното на Запад информационно снабдяване - от натрапващия се и изкушаващ ефект на вестниците, радиото и телевизията, до западните светски и научни нагласи. В зависимост от степента, в която всички те биват успешно парирани, дисциплината, определяна от Корана, и религиозният авторитет на исляма още повече се засилват.

² Рупърт Мърдок вероятно продължава тази традиция и за съжаление може би е точно така.

цели. Това отразява не реалната, а традиционната роля на личността. Голяма част от информацията, на която се дава публичност чрез телевизията, се разпространява от организацията, а не от индивида. Понякога лицето, което чете информацията, я вижда за пръв път, ако не се брой краткият преглед преди излизането в ефир. Във всички случаи репортерът или водещият телевизионното предаване говори в рамките на организационния консенсус. Всички те биват внимателно наблюдавани и ограничавани, въпреки че могат да отричат това в моменти на самооценка. Онези водещи рубрика в големите вестници, които последователно са защитавали своите предпочитания било за въвеждането на смъртна присъда, за масово и действено обуздаване на военната власт или за свободата на абортите, са били винаги гледани с неудобство. В миналото големите фигури от печата са разглеждали печатните си издания като инструменти за убеждаване. Те дори не са и сънували, че може да се отдели място за някакво противоположно мнение. В съвременния печат и телевизия се разбира от само себе си, че всяко убедително мнение трябва внимателно да се балансира от друго, противоположно на него.

Собствеността си остава съществена и за печата, и за телевизията. Тъкмо нейната компенсаторна власт поддържа скъпите структури, за които става дума. Но и тук организацията е решаващият източник на власт. И тъкмо социалните внушения, пораждани от организацията и детерминирани от специфичния ѝ характер, постигат и поддържат външно подчинение.

Без съмнение това подчинение е голямо. Доверието, печелено някога от свещеника и в по-малка степен от учителя, днес се печели от говорителя или говорителката, изразяващи мнението на съответната организация чрез телевизията или печата. Позоваването на източника на доверие е универсално и автоматично: „Прочетох го във вестника“ или „Видях го по телевизията“... Почти всички политически разговори започват с позоваване на едни или други коментари в печата или по телевизията. Тъкмо за въздействието върху общественото мнение на подобни новини става дума в повечето политически дискусии. Наред със собствеността възможността на телевизията да убеждава и да внушава едни или други гледни точки е обект на определени финансови сметки. Някога шансовете на кандидатите за политически пост са били оценявани в зависи-

мост от тяхната индивидуалност и линия на поведение. Днес се правят сметки за сравнителните размери на средствата, които те биха могли да съберат, за да си осигурят телевизионна реклама.

4

И все пак съществува по-голяма опасност от надценяване, отколкото от подценяване на властта на съвременните средства за масова информация. Както отбелязахме, налице са ограниченията, налагани от организацията в качеството ѝ на източник на власт. Тъй като организационната преценка е колективна, тя заличава индивидуалните дълбоко и настойчиво отстоявани позиции³. Едни убеждения трябва да бъдат съответно балансирани от други. И нито едните, нито другите не въздействат така, както някога са въздействали силните, многократно повтаряни внушения на живото и индивидуално застъпничество.

Още една и дори по-съществена причина за известни резерви по отношение на властта на съвременните средства за масова информация - на телевизията, радиото и печата - е размерът на съвременното усилие за убеждаване. Едва ли трябва да подчертаваме, че то е огромно. В резултат на това и имайки предвид ограничеността на човешкия ум и памет, неизбежно е голяма част от информацията да бъде пренебрегвана, а още по-голяма бързо да се забравя. Трайно убеждение не се постига, спечеленият ефект е случаен в зависимост от временно създаденото убеждение - онова, което въздейства на едни, оставя равнодушни други. И тук важи поуката, извлечена от случая с религията. Силата на нейното внушение е била огромна, когато то е било просто и незасегнато от съмнения, неподкопавано от противоположни възгледи, а и достъпът му до човеш-

---

³ По време на политически кампании телевизионните мрежи и станции не се стремят по какъвто и да било начин сериозно да влияят върху избора на кандидати, върху начина на гласуване по време на референдум или пък върху становищата на хората по отделни въпроси. Преобладаващата част от техните коментари е насочена към това, кой има преднина, кой изостава и коя тактика печели или губи гласове. За телевизията една политическа кампания е начин за предизвикване на спортен интерес у зрителите. Това също е израз на ограниченията, налагани от организацията.

кото съзнание е бил монополен. Същото може да се каже и за съвременните печат, радио и телевизия.

Вече отбелязахме по повод на примера с политика, че след като говори на една аудитория за онова, което тя иска да чуе, и получава съответните аплодисменти, обикновено си прави заключение, че е бил много убедителен, съдейки по нейната реакция. Това е съществен момент от механизма на илюзията за власт, която има значително въздействие и върху средствата за масова информация. Четейки или случайки за онова, в което те вече са убедени, читателите и слушателите шумно демонстрират своята благоприятна реакция. Това на свой ред се интерпретира като осъществено влияние. То се възприема така дори тогава, когато първоначалното съобщение е било публикувано или излъчено със специалната цел да предизвика подобно одобрение. Нещо повече, в крайни случаи телевизионната станция или мрежа уточнява чрез допитване какво най-много желае да чуе и да види зрителят, отговаря на неговото желание и след това решава, че зрителската реакция е резултат от упражненото от нея идейно въздействие.

Най-сетне, влиянието - осъщественото убеждение - отслабва и от очевидната невероятност на голяма част от настойчиво внушаваното. Това важи особено за телевизията. Непреодолимо недоверие предизвикват както рекламите за високите терапевтични качества на банални лекарствени препарати и за социалната полза от бялото облекло, така и откритият морализаторски тон на амбициозни политици. И тъй като недоверие внушава голяма част от онова, което се вижда и чува, тенденцията е да не се вярва на нищо.

Онова, което е действителен успех, що се отнася до властта на печата и телевизията, е убеждението за съществуването на самата тази власт - възглед, който неизбежно се споделя от участниците в упражняването ѝ. За това вече бе споменато. Самооценката на репортер от Вашингтон или на коментатор от мрежата на радиото и телевизията се подхранва чудесно от разсъжденията на съответния индивид за властта, която той или тя упражняват. Усещането за тази власт намира израз не само в съвсем сериозно величествено позиране, но и в не толкова сериозните публикации или признания. То се подсилва и от светското ухажване на репортери, издатели, коментатори и есеисти от страна на политици и лобисти, стремящи се да намерят достъп до средствата за масова информация.

Впечатлението за властта, притежавана от средствата за информация, се подсилва и от ролята им на своеобразен отдушник за политическата неудовлетвореност. Впечатлителният гражданин в днешно време вижда много неща, от които е недоволен. И доколкото той има достъп до възможността да организира други недоволни и да произнася речи, дотолкова съществува и възможност за достъп до средствата за масова информация. Пишат се статии, изпращат се писма до редактори, благосклонно се приема интервюирането на телевизията. Всичко това допринася за някаква степен на психическо разтоварване - нещо е направено. За това чувство на осъщественост е важна убедеността във властовите възможности на средствата за информация⁴.

Най-сетне, съществува и онова, което може да бъде наречено остатъчен ефект. Употребата на принуда в съвременното общество доста западна. С постигането на по-висока степен на социално благополучие запада и силата на принудата, свързана с компенсаторните възможности. По-слаб е натискът на нуждата, а и алтернативите са значително по-многобройни. Онова, което остава, е условната власт. Очевидно е, че печатът, радиото и телевизията имат достъп до нея. Следователно това трябва да е истинската съвременна възможност за проява на власт. Какво друго остава?

Разбира се, никой не би трябвало да подценява властта на средствата за информация. В създадената от тях организация и в упражняването от тях идейно въздействие се съчетават големият източник и големият съвременен инструмент за власт. Но въпреки това властта на печата и телевизията трябва да се разглежда от съответната критична дистанция. В тази съдържателност е включено и усещането, че по принцип възможностите за упражняване на власт са западнали и че в сравнение с отминали периоди днес подчинението на едни на целите на други е много незначително. Тъкмо в контекста на този общ упадък на властта трябва да разглеждаме и опасността от една друга власт - властта на съвременната система от военни ведомства или, по-общо казано, на държавата и на големите копорации.

---

⁴ В скрита форма това усещане се съдържа в известното заглавие на глава от книгата на Маршъл Маклуън „Медиите са възможност за послание“. *Understanding Media: The Extensions of Man*. 1965, pp. 7-21.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Концентрация и дифузия на властта

1

В Средновековието едва ли много се е говорило и мислело за властта. В заслужаващи внимание размери тя е била притежавана единствено от краля, феодала и свещеника. За гражданството по принцип подчинението е било естествено, автоматично и цялостно. Освен в случаите, когато мъжете са упражнявали власт над жените, а възрастните - над децата, властването никога не е било присъщо за очакванията на обикновения индивид. Положението не се променя много и след възникването на капитализма. Наред със съществуващата правителствена и религиозна власт се появява и властта на търговеца и на индустриалеца. Работникът, който всекидневно се труди във фабриката, подчинява почти целия си живот на заповедите на собственика. Онова, което остава от неговото време, се контролира от държавата и църквата. Представата за независима от властта област на живота е била непозната. За мълчаливите маси собственото безвластие е било в естествения ред на нещата. Властта не е била обсъждана, тъй като е била достъпна за незначително малцинство. Единственото (и според мнозина разрушително) постижение на Маркс е било убеждаването на работническите маси, че този недоимък на власт - това подчинение - не е естествено или неизбежно. Той доказва, че властта е всъщност нещо постижимо.

Днес властта е завладяващ предмет за разговори не непременно защото е по-действено упражнявана отпреди, а защото безкрайно повече хора имат достъп или до фактическата власт, или, което е по-съществено, до илюзията за притежаването ѝ. Съвременната действителност е съчетание от големи организационни концентрации на власт и на голямо дифузно разпределяне между индивидите на възможността или илюзията на

властване. С оглед на анализа би било по-удобно, ако имаме работа или с едното, или с другото, но както винаги в социалната действителност явленията са смесени.

Концентрацията е ярка част от съвременната картина и едва ли би предизвикала много спорове. Тя е очевидна в съвременното индустриално производство, в съвременната държава и в съчетаващата ги и ползваща услугите им военна власт. За концентрацията на индустриалното могъщество може да се съди дори само по шепата огромни организации, които днес доминират в икономическата активност - онези около стотина предприятия, произвеждащи две трети от частния промишлен продукт в Съединените щати. Сходна е концентрацията и в другите индустриални страни. Контрастът с широко разпределената икономическа активност от предишния век на пазарен капитализъм, включително и в Съединените щати, и с все още много разпръснатите селскостопански предприятия, е поразителен. Единственото, което днес маскира тази концентрация на икономическа власт (при това не дотам добра), е във все по-голяма степен отпадащата идеология, която традиционно застъпва мисълта за отслабващата властта на фирмата подчиненост на класическия пазар.

Освен това в контраст с предишните периоди съществува и масивният апарат на съвременната държава, а в неговите рамки, както се убедихме, е и съвременната военна власт. Последната без съмнение е висш израз на централизирана власт, имаща достъп и до трите инструмента за принуда и черпеща сили от два източника като широко разгърнатата собственост и уникално контролирана и дисциплинирана организация. Фактът, че мнозина толкова твърдо и дори страстно реагират в подкрепа на военната власт, е показател и за компенсаторната и условната власт, с която разполагат военните. Сумарният ефект от така упражняваната власт не бива никога да бъде пренебрегван от насочения към практиката ум.

2

Както имаме достатъчно поводи да се убедим, организацията и свързаното с нея условно социално въздействие са в основата на всяка съвременна проява на власт. В същото време, колкото и да е парадоксално, те допринасят не само за съвременната

концентрация на властта, но и за нейното *персонално* дифузно разпределяне.

В случая е налице дифузното разпределяне на властта между участниците, намиращи се в структурата на организацията, особено вътре в съвременната корпорация и в днешното обществено учреждение, но освен това е видна и илюзията на индивидите от тези организации, че са разполагали и разполагат с власт. Доколкото личността дава път на организацията, неизбежно е едно по-широко участие в упражняването на власт. Онова, което някога е било израз на волята на шефа, днес е продукт на бюрократията - на решенията на някой комитет или конференция, модифицирани, допълвани и ратифицирани от организационната йерархия. В старото бизнес предприятие са се подчинявали на собственика. Неговата дума е била закон. В съвременната голяма корпорация се подчиняват на бюрократичния процес, в който мнозина участват. А онзи, който все още бива назоваван като шеф, е посредник на други, които дават инструкциите. Приписваната му власт е поне отчасти дар от онези, които, усещайки неговата суетност, му прехвърлят авторитет, който ако беше реалност, би бил катастрофален. Днешната корпоративна титла изразява определена реалност: изпълнителният директор е шеф само на онези, които имат изпълнителски функции. Това важи както за съвременната корпорация, така и за обществено учреждение. В него също се концентрира власт, която впоследствие се разпределя между отделните участници.

За това вътрешно дифузно разпределяне на властта можем да съдим по промените, свързани с евентуална смяна на върха на голямата организация. Промяната на върха рядко води до промени в политиката и дейността на съвременното бизнес-предприятие и почти никога не води до промени в обществениятo учреждение. На практика се смята, че за разлика от системата на икономическата и политическата ритуалност в големите организации властта се упражнява от мениджърско ядро, а не от преходната фигура на върха.

Вътре в организацията действителната личностно упражнява власт се свежда до способността от време на време да се въздейства върху целите на организацията или да се влияе и осигурява външното подчинение, което се стреми да постигне организацията. Доколкото индивидът се подчинява на целите

на корпорацията или на комуналната бюрокрация - подчинява се на тяхната вътрешна власт, - дотолкова той запазва известна възможност за въздействие върху упражняваната от тях власт. Той или тя са влиятелни административни или секционни ръководители, твърдоглави отговорници или надзиратели.

Но така или иначе, много по-съществена е илюзията. Отчасти тя възниква пак благодарение на привидната почителност, с която подчинените в организацията се отнасят към висшестоящите си по йерархия¹. Но онова, което може би е по-съществено, е, че доколкото организацията разполага с власт, индивидът има чувството, че притежава част от нея. Подчинението му на организацията е цялостно, но според логиката на някакъв субективно възприеман процес на разпределение част от властта на организацията е негова.

Още по-забележима проява на организацията обаче е съчетаването на голямата концентрация на власт със съществуването на множество организирани групи, сред които властта се разпределя дифузно. Това разсейване на властта на свой ред води до още по-голяма илюзия по повод на упражняването ѝ.

3

Главната характеристика на организацията е нейната постоянна и широко разпространена достъпност. Завладяващите личности се броят на пръсти дори по време, когато в политиката и чрез средствата за масова информация екстензивно се синтезират личности. Собствеността също винаги е била в твърде ограничени количества. За разлика от тях организацията като феномен подлежи на неограничено пъпкуване. И така както всеки може да създаде организация, за да лансира своите цели, всеки или всяка подобна организация може да се ползва от асоциираните с нея инструменти за условно въздействие. За тази цел са подходящи речи, памфлети и книги, телевизионни и други реклами, изявления в печата, статии в списания и безкрайно много други форми за убеждаване. Това са съвременни

¹ Включително и служителят от Вашингтон, който представя на висшестоящия си, често на самия президент политически предложения, които нямат приемливи алтернативи, а след това прави комплимент на шефа си за мъдростта на избора му.

прояви на власт, а произтичащата от тях дифузия скоро става очевидна. При това налице е и илюзията, пораждадена в значителни размери от упражняването под тази форма влияние. Създавайки организация, публикувайки изявление и имайки достъп до телевизията, хората могат да повярват, че разполагат с власт. Всичко това, нека подчертаем още веднъж, е причина за интензивните обсъждания на властта днес. Те възникват не защото проявите на власт са особено значими или постигнатото подчинение е особено впечатляващо, напротив, размерите на тези прояви са много по-скромни отпреди. Това се случва тъкмо защото толкова много индивиди разполагат с някаква власт или с илюзията за нея.

Животът във всички съвременни индустриални общества, но особено в Съединените щати е характерен с множество организации, конструиращи се за спечелване на общественото и политическото съзнание - лобита, комитети за политически действия, организации, защитаващи различни обществени интереси, професионални асоциации, профсъюзи, фирми, ангажирани с регулиране на отношенията между различните организации и обществеността, политически и множество други консултанти, радио- и телевизионни евангелисти и така до безкрайност. Обикновената реакция е свързана често със сериозно безпокойство по повод на тяхната власт. Но по-вярно е възприемането им като израз на дифузното разпространяване на властта. Ако тя бе силно концентрирана в рамките на държавата, тези организации не биха съществували. Не би съществувала власт, която да е обект на стремежи за споделяне. Те функционират, защото са в състояние да влияят на правителството и да си присвояват известна част от неговата власт. А това на свой ред означава, че властта, която обикновено се приписва на държавата, е също дифузно разпръсната.

4

Допълнителен принос за дифузията на властта има и ефектът на благоденствието. То отслаби ролята на собствеността, а съответно и на компенсаторната власт. Нуждаещият се потребител е подчинен на властта на земевладелеца, бакалина, лихваря, а благоденстващият не е. Монополът е източник на власт

в бедното общество. В богатата страна монополът подсеца хората да търсят алтернативи. Бедният и гладен работник се подчинява на работодателя си. Добре платеният - усеща върху себе си по-слаб натиск.

Принудата е отслабена и ако съществува доход под формата на помощи за безработни или на социална помощ като алтернатива на глада и лишенията. Както вече отбелязахме, в съвременното индустриално общество не съществува по-разпространено оплакване от това, че работниците вече не са толкова прилежни и дисциплинирани както в миналото. Това оплакване би трябвало да бъде частично насочено срещу благоденствието, което ограничи компенсаторната власт на работодателя. Но то е насочено също и против социалната сигурност и другите блага, благодарение на които се стигна далеч в премахването на страха. Онези, които атакуват апарата на благоденствието, правилно долавят ролята му за ограничаването и дифузното разпръскване на компенсаторната власт, която в миналото е била изцяло в услуга на работодателя. Дали това е неблагоприятно, неразумно и социално зловредно е, разбира се, друг въпрос.

Днес властта може да бъде дифузно разпръсната и благодарение на собствената си диалектика, за която говорихме достатъчно. Онези, които някога са приемали принудата, днес автоматично се организират, за да ѝ се противопоставят. В миналото не е било така. На подобна реакция се е гледало като на подривно действие, отношение, от което не са се освободили онези, които властват днес.

Но така или иначе, остават си големите изключения. Съвременният военен истъблишмънт усилено концентрира власт. Той извлича висока степен на подчинение от голям брой хора в организацията и по симетричен начин осигурява еквивалентно подчинение навън. Съвременната голяма корпорация настойчиво изисква и получава, висока степен на подчинение от повечето представители на своя мениджърски състав. А материалните възможности, с които тя разполага, ѝ осигуряват широк контрол над множеството наемни служители. Тук са корените и на широкото подчинение от страна на гражданството и държавата. Както и в случая с военните, целите на голямото бизнес-предприятие, идеите, на които то се основава, почти изцяло не подлежат на обсъждане. Социалните внушения, ко-

ито са неблагоприятни за военните, се оказват непатриотични и незачитащи националната сигурност. По същия начин и внушенията, неблагоприятни за съвременното бизнес-предприятие, се оказват разрушителни за системата на свободно предприемачество. Силните страни на военната и корпоративната власт не на последно място паразитират върху дифузната разпръснатост на източниците за опозиционна власт. Благоприятна в такова отношение е и *илюзията* за власт, пораждадена от опозиционната диалектика. Нищо не служи така добре на целите на военната и корпоративната власт, както убедеността на техните опоненти, че са успели да постигнат нещо, организирайки събрание, произнасяйки реч или издавайки своя манифест. Разбира се, никой в една демократична страна не трябва да има съмнения по повод на действителната ефективност на организираната опозиция, противопоставяща се на концентрираната власт. Всички би трябвало да си дават ясна сметка за слабостите, произтичащи от дифузното разпръскване на опозиционното противопоставяне, а и за различията между илюзия и практически ефект.

В целите на тази книга не влиза даването на преценка за проявите на власт, като изключим крайно обезпокояващата роля на военната власт. (Последната не е нещо, по което можем да се произнасяме само безпристрастно и аналитично.) Няма съмнение, че упражняваната власт е в състояние да доведе до страдания, недоволства и нещастия. Но и отсъствието на власт може да донесе същите беди. Моята надежда е, че избягвайки крайностите, читателят на тази книга ще почерпи от нея едно разумно в своята стабилност усещане за природата и структурата на властта - за нейните източници и инструменти, за многообразните съчетания между тях и за промяната им с течение на времето, както и за съвременната им форма и ефективност. Особено се надявам, че написаното от мен ще породи по-добро разбиране за голямата съвременна роля на условната власт, онази власт, която по принцип се основава на нашето наивно незнание за нейните прояви - на нашата увереност, че реагираме на привидно нормални убеждения и на видимо естествени и приети добродетели. Несъмнено бих искал да се надявам и на по-добро разбиране на илюзията за власт, от която са подведени мнозина и както току-що споменахме, на слабостите, възникващи при опитите за справяне с големите концентрации на

власт и породени от съвременната тенденция за дифузно размиване на опозиционните и уравнивяващите прояви на власт. Нека приемем, че когато става дума за корпоративната и военната власт, съществена и абсолютно значима е единствено действената консолидация на противопоставящите се сили, а не дифузното им разпръскване и конкурентното противоборство на множество организации. И накрая, в един по-общ план аз естествено се надявам, че Вие, читателю, разделяйки се с тази книга, сте изработили у себе си трайната способност да разпознавате естеството и размерите на онова, което стои зад всекидневните ни поводи за споменаване на властта и зад не по-малко постоянната ни обвързаност с нея.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР	5
ОБЗОР	8
ПРИНУЖДАВАЩАТА И КОМПЕНСАТОРНАТА ВЛАСТ	19
УСЛОВНАТА ВЛАСТ	28
ИЗТОЧНИЦИТЕ НА ВЛАСТТА	41
Личността	41
Собствеността	49
Организацията - I	55
Организацията - II	63
ДИАЛЕКТИКА НА ВЛАСТТА - I	70
ДИАЛЕКТИКА НА ВЛАСТТА - II	78
ИСТОРИЧЕСКАТА ДИНАМИКА НА ВЛАСТТА	86
Докапиталистическият свят	86
Възникването на капитализма	93
Властта на зрелия капитализъм	103
ОТЗВУКЪТ	112
ВЕКЪТ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА	121
ОРГАНИЗАЦИЯТА И ДЪРЖАВАТА	132
ВОЕННАТА ВЛАСТ	147
ВЛАСТТА НА РЕЛИГИЯТА И ПЕЧАТА	157
ЗАКЛЮЧЕНИЕ (КОНЦЕНТРАЦИЯ И ДИФУЗИЯ НА ВЛАСТТА)	166

ДЖОН КЕНЕТ ГЪЛБРАЙТ
АНАТОМИЯ НА ВЛАСТТА

Първо издание

Превела от английски *Таня Маринчева*
Редактор *Цветан Старейшински*
Художник *Петър Добрев*
Технически редактор *Ронка Кръстанова*
Коректор *Станка Митрополитска*

Издателски номер 8732

Печатни коли 11

Формат 84/108/32

Цена 30 лв.

ISBN 954-445-043-2

Издателска къща „Христо Ботев“ София,
бул. „Цариградско шосе“ 47

Печат „Балканпрес“ – София

На корицата — картина от художника САЛВАДОР ДАЛИ

Цена 30 лв.